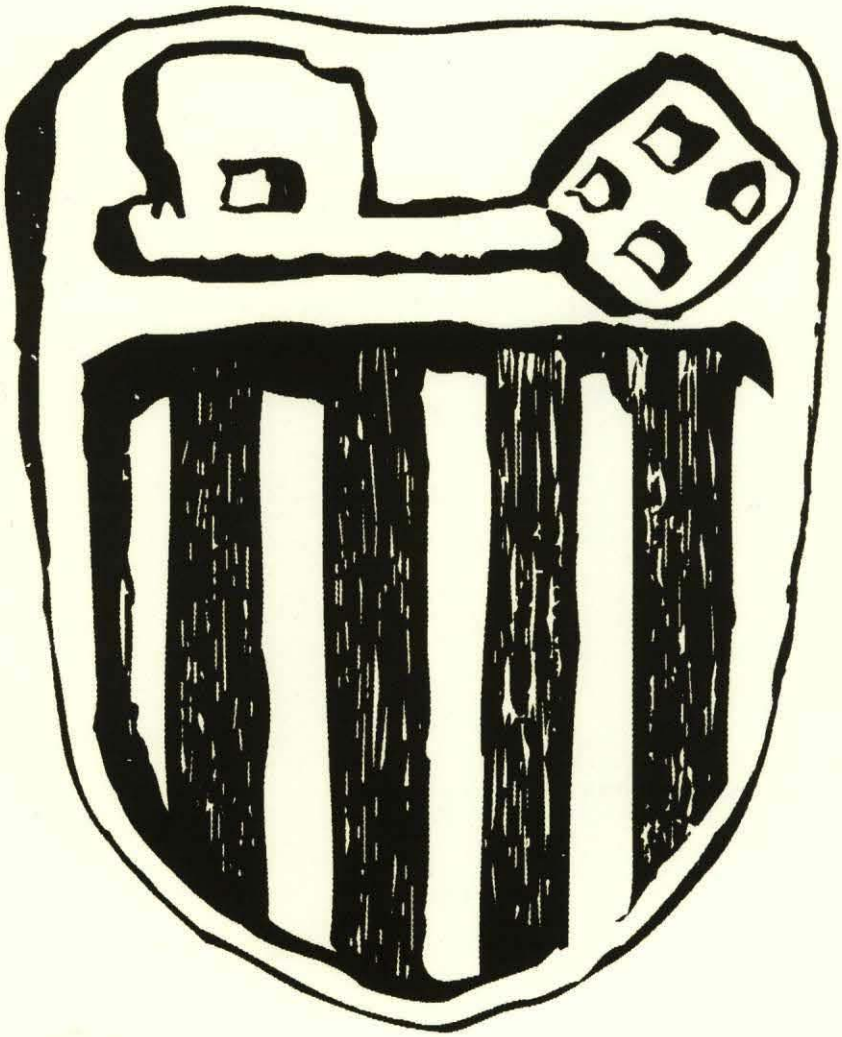
Tèrra Aranesa

IJ Epòca - nº 6 - 2006

Conselh de Redaccion:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Correccion:
Ròsa Maria Salgueiro Pujós
Frederic Vergés Bartau

Difusion:
Elisa Ros, Tina Madrid, Rosa Mª Broto, Pepita Caubet, Lissa Escala

Edite:
Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Imprimís e dessenh:
Anfigraf S.A. / Publi&Graf. Alèxia Grustan

Tiratge:
500 exemplars

Prumèra edicion:
Juriòl 2006

Depaus Legau:
L-1077-06

Membres dera Junta dera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran:

Presidenta:
Angelina Cases Andreu
Vicepresidenta:
Pepita Caubet Delseny
Secretari:
Carlos Fañanas Aguilera
Tresaurèr:
Elisa Ros Barbosa
Vocaus:
Mn. Jusèp Amiell Solé
Claudio Avendin Boya
Rosa Mª Broto Moga
Arturo Calbeto Calbeto
Melquiades Calzado de Castro
Josep Antoni Corbera Gubern
Lissa Escala Lara
Tina Madrid Penetró
José Moga España
Jèp Montoya Parra
Ferran Peus Serra
Elvira Riu Abadia
Ròsa Maria Salgueiro Pujós
Lourdes Santacruz Alis
Vicent Simó Sevilla

Edite:

FONDACION ETNOLOGICA DERA VAL D'ARAN

Tamb eth supòrt deth:

Conselh Generau d'Aran

Somari

Presentacions:

- Sindic dera Val d'Aran *9*
- Presidenta dera Fondacion *11*

Seccions:

- Amics de Montgarri. *15*
- Lengua Viua. *17*

Activitat:

- Era pagesia en Aran - Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran *23*

Articles:

- **Rebrembes tàs hemnes pageses de Vielha.** *27*
  Pepita Caubet Delseny

- **Ua aproximacion ara agricultura aranesa (sègles XVIII-XIX).** *29*
  Mª Àngels Sanllehy Sabi

- **Religion e pagesia.** *39*
  Mn. Jusèp Amiell Solé

- **D'agricultura aranesa. Memòries d'ua excursion d'estudi.** *43*
  Arturo Calbetó Calbeto

- **Tractat d'agricultura de çò de Pèirponin, Arròs 1824.** *53*
  Mª Pau Gómez Ferrer

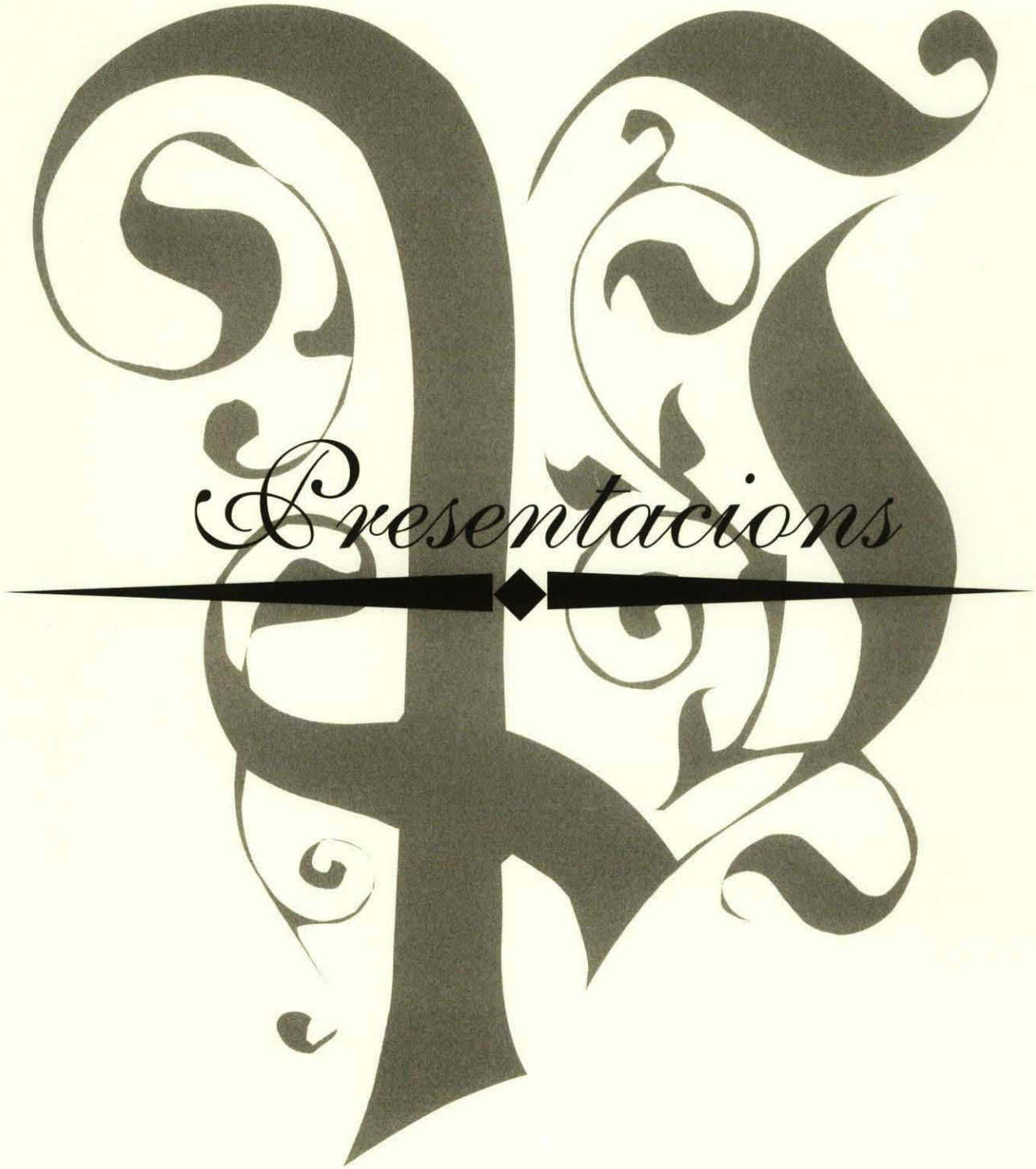
- **Era agricultura-eth bestiar dera Val d'Aran.... entad a on va?** *63*
  Jesús Oter R.

- **Es cabanes de montanha: element destacable deth nòste auviatge socioculturau.** *65*
  Alvaro Aunòs

- **Integracion dera Pagesia en miei naturau.** *71*
  Carlos Fañanás Aguilera

- **Eth cicle deth trabalh des pagesi en Aran.** *75*
  Lourdes Santacruz Alís

Es opinions expresades enes articles son exclusives des sòns autors

Presentacions

Dilhèu era nòsta generacion serà era qu'a agut eth plaser e privilètge de víuer damb tota era sua intensidat era vida e cada dia dera pagesia deth nòste país, dera activitat que representaue era economia tath sostent dera familha. Es darrèri ans an representat era transformacion sociau, politica e economica mès importanta d'Aran, en tot auançar en ua major qualitat de vida e en tot desplaçar era pagesia a èster ua activitat testimoniau.

Mès aquera activitat globau en trebalh dera tèrra, ena sensibilitat peth suenh des animaus, es longues ores ath cant deth bestiar enes bòrdes, aqueri dies de calor dalhant o repleterant era èrba tà amplir es palhèrs deuant des longui iuèrns, era matança, era hèsta ena plaça, era grana familha que s'amassaue tara hèsta major o era hèira..., totes aguestes sensacions e era vida familiara e era coesion sociau dejà formen part deth passat.

D'aquera activitat e cultura de vida sonque mos queden rebrembes e pòques causes mès. Es hèstes, es amassades familiares encara son entre nosati mès, eth trebalh dera pagesia se va amortant deuant de naues oportunitats economiques.

Eth nòste rebrembe e consideracion a de perdurar per toti es auantpassats qu'an conformat era societat pagesa d'Aran e per aqueri qu'aué per tradicion e conviccion perduren en trebalh dera tèrra e suenhen eth sòn ramat.

Carlos Barrera Sánchez
Sindic d'Aran

Presentacion "Tèrra Aranesa 6"

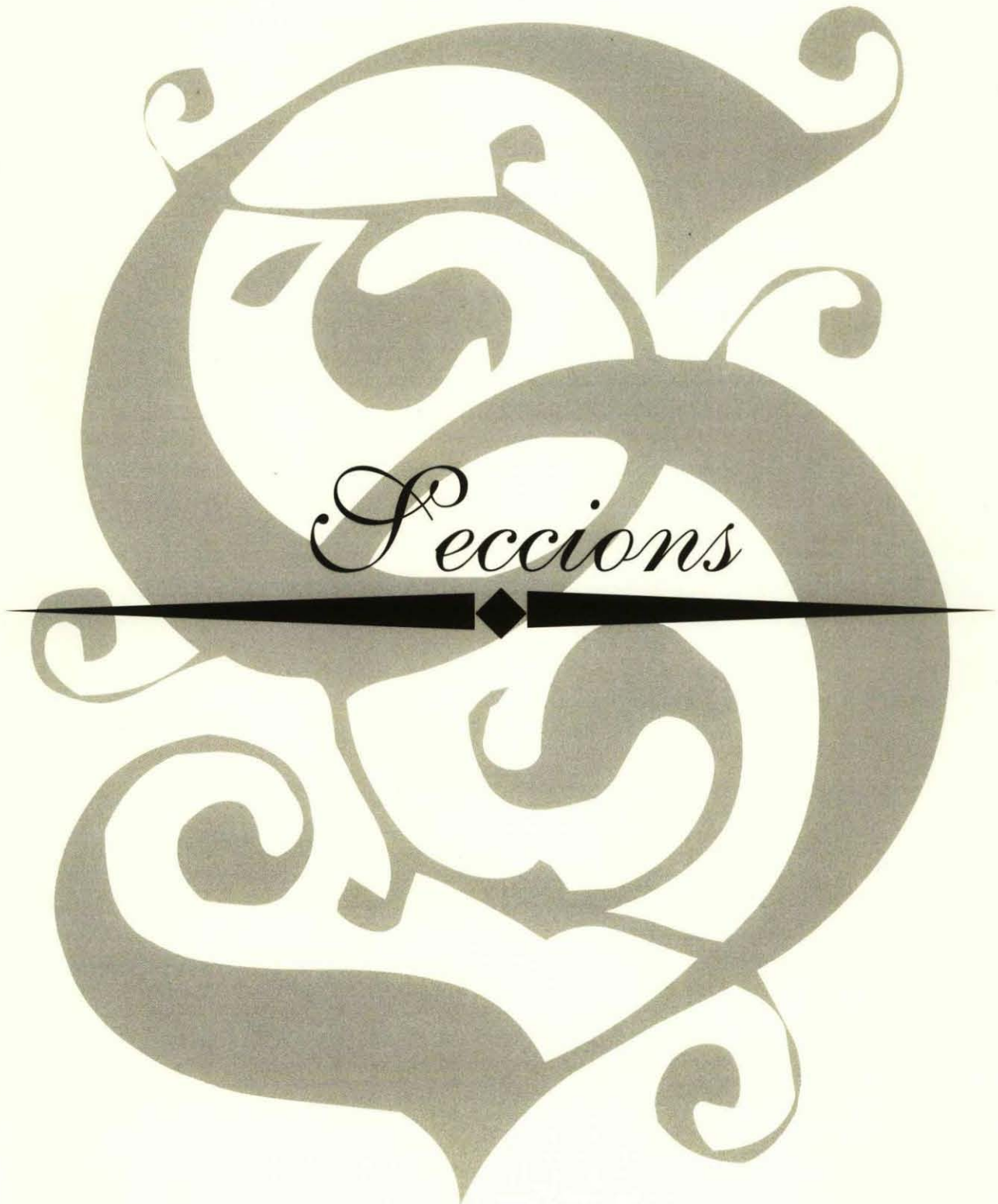
Ei un plaser hèr-vos arribar eth siesau numerò dera revista dera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran. Eth tèma que s'a escuelhut ei era Pagesia en Aran, pr'amor qu'eth coitiu dera tèrra e es activitats agricòles auien estat ua activitat essenciau en Aran enquiath s.XIX quan passèc a èster principaument ramadèra. Demori qu'era lectura d'aguesti tèxtes mos ajuden a conéisher es trabalhs des pagesi: laurar, semiar, humejar, segar, bàter, catar, plantar....., es tipes de coitius: horment, bladeta , uerdi, milhòc, morisco, cedes, dentilhes, canam, lin..... eth cicle agricòla, es rotacions de coitius .... Ena prumèra part dera revista traparatz un explic des activitats dera Fondacion e, des sues seccions : Amics de Montgarri e Lengua Viua. Era dusau part ei formada pes articles de persones coneisheires dera istòria deth nòste país, as quaus arregraïsqui en nòm dera Fondacion era sua collaboracion.

Profiti era escadença entà hèr ua crida a toti es que volguen collaborar tamb nosati a encossar-se coma membres dera Fondacion , en tot remercar qu'aguesta ei dubèrta entà toti es qu'estimen era nòtra tèrra e vòlen trabalhar peth sòn auviatge culturau.

Entà acabar voi hèr ua reflexion entà toti es que viuem en aguesta tèrra que mos cau cuedar, coma cuedaven es nòsti davancèrs e, mos la cau deishar plan suenhada entàs nòsti hilhs e arrèhilhs entà que tostemp pogam díder:

"Ei era Val d'Aran era ribèra
més polida de tot eth Pirenèu:
Quan se met era pelha naua e bèra
Non i a arren tan polit dejós deth cèu."
Mn. Condó Sambeat

Angelina Cases Andreu
Presidenta dera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

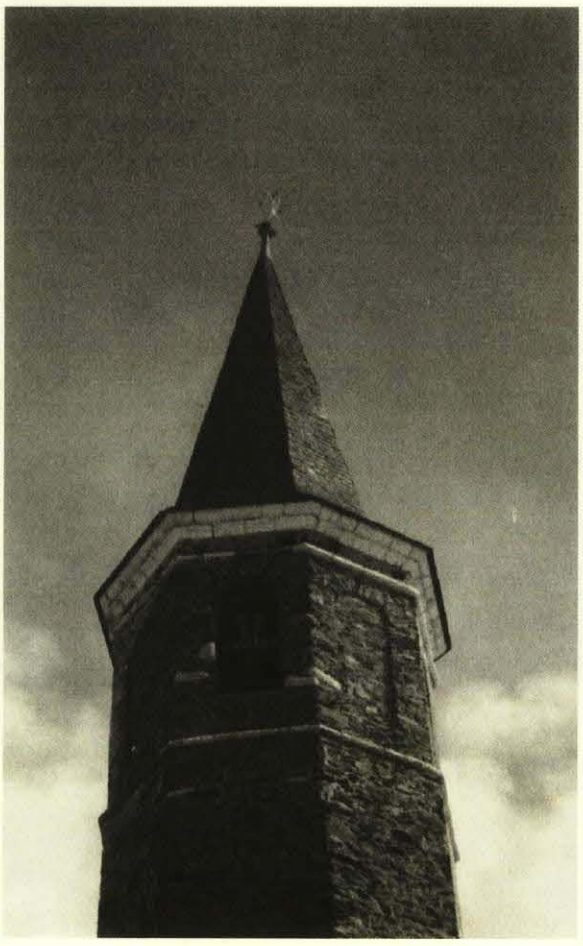

Seccions

Amics de Montgarri

José Moga

Com cada an era seccion d'Amics de Montgarri, a dat quauque pas mès entà deuant en sòn prètzhèt d'assolidar e dignificar eth Santuari dera Mair de Diu de Montgarri e es sòns anèxes.

Entà çò qu'ei eth Santuari pendent er an 2005, cau remercar eth rebastiment totau dera escala de husta entà accedir tàs còros dera glèisa, atau com era installacion d'ua escala metalica, des còros enquiath cap deth campanau; accions totes dues absoludament de besonh entara seguretat des visitaires deth Santuari, pr'amor deth mau estat en que se trobauen es dues escales.

Hònt: Amics de Montgarri

Tanben pendent aguest an 2005, s'a procedit ar adobament dera planta humarau dera rectoria.

En un aute orde de causes, es Amics de Montgarri son comprometuts enes gestions, formalitats e projèctes entà hèr arribar era electricitat en Santuari.

Es Amics de Montgarri aprofiten aguest resumit des sues activitats, entà arregraïr un còp mès es collaboracions recebudes, e vos conviden a visitar Montgarri, privilètge dera natura e oasi de patz entre montanhes.

Hònt: Amics de Montgarri

Lengua Viua

Lissa Escala

Enes activitats deth collectiu Lengua Viua pendent er an 2005, i subergés era lectura de tèxtes en aranés que s'amièc a bon tèrme damb motiu dera celebracion der an deth libre e era lectura, eth dia de Sant Jòrdi. Era plaça dera glèisa de Vielha, jos eth lumedar dera portalada dera parròquia de Sant Miquèu, siguec eth punt de trobada tàs lèu cinc centes persones, autant mainatges qu'adults, que pendent cinc ores, a compdar des dètz deth maitin e enquiàs tres dera tarde, se voleren ahíger ara iniciatiua, que damb eth sòn supòrt e collaboracion s'alonguèc atau fòrça mès de çò previst iniciaument peth collectiu. Es participaires, bèth un des quaus der aute costat dera termièra, liegeren bocins de tèxtes de fòrça desparièrs autors, era màger part de guanhadors des prèmis literaris mossen Condò Sambeat, ua figura que dejà auie aumenatjat Lengua Viua ara hè quauque an en editar un punt de libre damb un resumit dera sua vida e òbra, que s'aufric as participaires, qu'ath delà tanben recebien es libres des recitacions en aranés des concorsi de recitacion der ALMOSC-Associacion Interculturau Occitanocatalana.

En tot profitar qu'enguan era hèsta de Sant Jòrdi torne a èster un dia non obrant, e ahiscadi per èxit d'est'an passat, eth collectiu Lengua Viua se prepause de tornar a repetir era experiéncia en tot sajar de mielhorar-la. En aguest sens, es participaires, a mesura qu'arriben ena plaça, liegeràn quauques frases d'ua madeisha òbra enquia meter-i era fin. Demoram arténher atau ua lectura mès seguida e damb mens demora tàs participaires que pas era d'est'an passat.

Hònt: Lengua Viua

S'aguesta activitat ère nauèra entath collectiu, era dejà tradicionau celebracion dera corsa "Aran per sa Lengua" ena sua dotzau edicion tornèc a èster un dia de hèsta, mès en aguesta ocasion damb ua excepcionalitat. Damb motiu der acabament des trabalhs entara redaccion der Estatut de Catalonha, e a demana de totes es fòrces politiques representades en Conselh Generau e enes ajuntaments aranesi, eth collectiu se volec ahíger ara reivindicacion d'ua màger reconeishença e un mielhor autogovèrn entà Aran. Atau, en tot coïncidir damb era arribada dera corsa se podec enténer eth nòste imne, "Aqueres montanhes", que siguec cantat pes assistents, qu'un viatge mès empliren era plaça. Dempús dera lectura deth parlament deth collectiu, tostemps reivindicatiu der usatge dera nòsta lengua, s'autregèc eth prèmi Lengua Viua ath programa Meddia Aranés de Catalonha Ràdio en Aran pera sua promocion e defensa der aranés.

Hònt: Lengua Viua

Dejà en mes de junh, un an mès, eth collectiu estreaue tres naues pèces teatraus de tres autors dera vila de Les: *En totes es cases se còden haues*, d'Ernesto Becerro, *Arrepervèris d'ua cauhada*, de Ma Pilar Rodríguez, e *Tia Renata qu'ei mòrta. O non?*, de Manuela Anè. Er arridolet siguec un viatge mès garantit en cine de Vielha, que se tornèc a aumplir es dues serades dera representacion.

En mes d'octobre, tara hèira de Vielha, i tornèrem a méter ua parada damb articles de present, enguan sustot chapèus, damb er objectiu non sonque de difóner es nòstes iniciatiues senon tanben d'arténher es hons economics de besonh tà amiar-les entà deuant. En aguest sens, Lengua Viua a contunhat persutant enguan entà hèr a conéisher era iniciatiua de bastiment d'un monument ara lengua e cultura d'Aran, en tot véner repliques dera maqueta dera òbra dessenhada per André Ricard, autor, entre d'autes òbres, dera halha olimpica de Barcelona 92, hilh de mair aranesa. Dejà son dues centes cinquanta es persones, empreses, collectius e institucions qu'en tot crompar-la an collaborat enquia ara ena iniciatiua per miei d'un compde que se dauric ena Caisha de Pensions e Estauvis de Barcelona, que financèc era maqueta. Eth collectiu i depause tanben toti es ingrèsi qu'artenh dera

venda de samarretes, entrades tath teatre, pendolets e d'auti articles entà poder-lo bastir. Aurà sies mètres de nautada, e serà hèt en pèira de barrina que mos cedís era peirèra de Les, e seguís estant de besonh era vòsta ajuda e collaboracion entà artenher-lo. Hetz a arribar era iniciatiua a d'auti e contunhatz collaborant coma enquia ara enes nòstes prepauses. Sonque atau lo poiram arribar a bastir en un futur, que non voleríem, massa luenhenc.

Hònt: Lengua Viua

Lengua Viua vò profitar aguest resumit annau des sues activitats entà arregraïr un viatge mès era vòsta collaboracion, que demoram que non mos manque, tant que renauim eth nòste compromís de trabalh tà possar er usatge dera nòsta lengua qu'ei, non ac desbrembem, patrimòni de toti. Rebrembatz que Lengua Viua ei un collectiu dubèrt a toti es que i volgatz èster, tostemps dispausat a atier es suggeréncies e apòrts que li pogatz hèr a arribar tà arténher qu'er aranés age eth lòc que li apertien coma lengua pròpria deth nòste país.

Activitat

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Angelina Cases
Presidenta Fondacion Privada Musèu Etnologic Val d'Aran

"Era pagesia en Aran" siguec eth títol dera exposicion, organizada pera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran, que se desvolopèc ena glèisa de Sant Joan d'Arties deth 28 de junh enquiath 18 de seteme de 2005.

Aguesta exposicion viraue ath torn d'ua activitat qu'a estat coma en d'auti lòcs, motor dera economia e fondament dera nòsta cultura. Era pagesia a estat era activitat economica principau des aranesi des deth sòn establiment en Aran. Ei evident qu'era activitat a evolucionat notablament enquia ara e, a despiet que sigue condemnada a desaparéisher, plan segur qu'ei en fasa d'ua auta transformacion. Càmbien es processi de produccion e de transformacion.

Archiu: Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

En tot guardar entà darrèr, mos permet veir era nòsta evolucion , qu'a estat rapida e radicau. Non vedem un futur clar entàs pagesi, mès que son imprescindibles entà conservar eth paisatge que mos shautaue e que shaute ad aqueri mos visiten.

Era exposicion comprenie un centenat de fotografies, utisi dera vida vidanta e informacion des darrèri ans restacada tamb es ahèrs des pagesi.

Er acte d'inauguracion dera exposicion auec lòc eth dia 28 de junh entàs 19 ores ena

glèisa de Sant Joan d'Arties tamb era assisténcia de diuèrsi representants politics , de membres dera Fondacion e de nombrosi amics aranesi. Er acte dera inauguracion comencèc damb es paraules dera presidenta dera Fondacion, qu'en sòn parlament remerquèc era intencion dera Fondacion de rebrembar e aumenatjar as pagesi dera Val d'Aran. Dempús eth Sindic d'Aran arregraïc ara Fondacion eth sòn trabalh ena recuperacion dera istòria deth país e laudèc era iniciatiua dera Fondacion tamb es sues exposicions.

Dempús eth Sr. Arturo Calbetó, membre dera Junta de Patrons, explicaue era exposicion.

Archiu: Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Eth centenat de fotografies cedides ara Fondacion per quauques persones deth país, serviren tanben entara publicacion d'un catalòg que siguec copatronat peth Conselh Generau d'Aran e era Fondacion.

Er acte acabaue, dempús dera visita guidada ara exposicion, tamb cava e còca aufrits pera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran.

Era Fondacion Privada deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran ei plan satisfèta dera acuelhuda dera exposicion, qu'a estat visitada peth torn de quate mil persones e, qu'a servit un aute moment istoric dera Val d'Aran e, vò arragraïr era collaboracion des institucions araneses, tamb eth Conselh Generau d'Aran ath deuant que se n'encuedèc dera difusion e dera susvelhança dera exposicion, e de toti es aranesi que mos an deishat es utisi e es fotografies, sense era participacion de toti eri, non aurie pas estat possibla d'amiar-la a tèrme.

Archiu: Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Articles

Rebrembe tàs hemnes pageses de Vielha

Pepita Caubet
Vicepresidenta dera Fondacion Privada deth Musèu dera Val d'Aran

Quan en Solan sonque i auie tèrres e uarts ben trabalhadi, ère com eth jardin der "eden", aumens aquera ère era impression que jo auia quan baishaua pera carretèra deth Tunèl, e ère eth resultat der esfòrç des hemnes e òmes de Vielha, que hègen es uns pes auti entà tier ben trabalhades e suenhosament plan arringlerades totes es proprietats que s'i trapauen, mès... ai quin shagrin qu'auien es hemnes cap ath ser quan s'apropaue era ora de tornar entà casa; dempús d'ua jornada jos un solei ardent, acalorades, cansades, estualhades, aquera frescor e eth coratge que les possaue ath maitin, s'auie amendrit e les uejaue prenudes per ua comprensibla vergonha, de passar peth Passeg a on i trapauen seigudes es senhores que prenien era fresca ben pimponades e tamb era unenca preocupacion de guardar-se'n es que passauen.

Un dia de junhsèga es òmes s'encaminèren d'ora entath Solan pr'amor qu'es cabelhs cargats de gran ja se vlincauen ben madurs e calie anar a segar; un shinhau mès tard i arribèren es hemnes, eres anauen a liar. Entara ora de dinar, satisfèts deth bon ahèr qu'auien hèt, s'apropèren tà casa a on les premièren er esfòrç. Com qu'èren vegilhes de St. Jaime auien aucit un crabòt e ena padena i gresilhauen es resòles. Era meddiada ben meritada siguec mès lèu cuerta, donc les demoraue un bon shantièr, calie garberar. S'i meteren de valent en tot despartir-se eth trabalh: apropar es garbes, quilhar-les e amassar-les, tot tamb ua grana concentracion e mès d'un còp se virauen e se torcien o queiguien e non i mancauen pas es escridassades e es òsques que hègen a quilhar es aurelhes entà predar-s'i e hèr-les ben, pr'amor que n'i auie d'autes ath torn e non se n'arririen pas; totun quan auren acabat se les guardauen tamb orgulh, auien quedat ben polides, sonque es hemnes demorauen escotanères, se guardauen era ua ar auta ben preocupades pera sua aparéncia; sufocades, esperluades.... e en aqueth estat de descoratjament auien de tornar-se'n entà casa, e tamb aqueres s' apropèc aqueth vesin un shinhau poèta que sabie deth sòn patir:

Gojates araneses,
Aguestes garbères que tan ben fiselades son
Se les guardes d'un shinhau luenh
Semblen hemnes ben mudades
Talament engiponades
Tamb capes d'òr brodades
Semblen hètes entà guardar-les
E sauven laguens des sues entralhes
Un tresòr que ja madure
Que serà un shinhau mès tard
Aqueth pan de cada dia
Qu'es vòstes mans de pageses
E tanben bones mastresses
Auratz sabut emprestir.

Vosates tamb aqueres gautes rosades semblatz es haragues e es jordons, vosates semiatz, sauclatz, liatz e garberatz, ne podetz èster orgulhoses, non ajatz pòur des senhores, que senhora non ei pas era qu'en semble, sonque aquera que ja n'ei, guardatz es vòstes garbères, que sòn es vòstes escultures tamb eth plumalh plan quilhat, atau auetz de quilhar eth cap vosates que les auetz fabricat, trètz-vos eth demantau, ua refrescada ena hònt, vos passatz es mans peth cap e era vòsta beresa ja s'aurà requinquilhat.

Non calec pas insistir, ac auien ben comprés, era cistalheta en braç era esquia ben dreta e arridolentes entà deuant.

Bona tarde agen!

Ua aproximacion ara agricultura aranesa (sègles XVIII-XIX)

M. Àngels Sanllehy i Sabi
Istoriaira

Introduccion

Fòrça estudis istorics descriuen era economia des societats de montanha com ramadèra e forestau --e tanben comerciau--, e balhen un papèr fòrça segondari ara agricultura. En aguest pausament i jòguen apriorismes des istoriaires. A de còps, tant enes pausaments des ipotèsis de trabalh, com ena escuelhuda des hònts documentaus, coma en sòn vuedatge e interpretacion se partís de premisses inapropriades, ja que i a era tendéncia a extrapolar afirmacions valides entà un periòde a d'auti periòdes istorics e a aplicar paramètres non pertinents. Constatacions que haríem ara, coma qu'era Val d'Aran non i a vinha; qu'era truha ei, e a estat, un des coitius mès espandits[1]; e qu'era superfícia agricòla ei lèu inexistenta, son afirmacions que vien a èster fausses se reculam un shinhau en temps: era vinha se coitiue des dera edat mieja enquiath sègle XVII; eth coitiu dera truha siguec introdusida, tamb cèrta reticéncia en un començament, entà miejan sègle XVIII; e era superfícia de dedicacion agricòla auie estat fòrça mès importanta qu'era que mos podem imaginar actualament quan a auançat enormament eth bòsc e zòna de matarràs. Simplament en tot rebrembar es activitats d'ua o dues generacions entà darrèr trobaram ua fòrta preséncia dera dedicacion agricòla ena vida vidanta. En tot hèr un exercici d'observacion deth paisatge tanben constataram qu'es tèrres artigades ara peth bòsc èren enquia non hè pas guaire temps tèrres de prat, e fòrça auíen estat anteriorament tèrres de coitiu, e aguestes auien estat bòsc prealablement. En tot repassar toponims identificaram nombroses referéncies a parcèles de coitiu, tipes de coitius, o qualitat dera tèrra. En rebrembar adagis, legendes e istòries ne localitzaram un percentatge plan gran de restacats tamb era agricultura[2] . Se, com vedem, era imatge dera societat aranesa des darrèri cent ans ei mediatizada peth "presentisme" qué dideríem dera des sègles anteriors?

En aguest article mos prepausam hèr ua aproximacion ara agricultura aranesa a trauèrs de dues enguardes, ua sonque descriptiva e ua auta analitica. En prumèr lòc presentaram ua cuerta recopilacion dera vision deth tèma per part de bèri personatges que visitèren era Val d'Aran entre es sègles XVII e XX. En dusau lòc haram ua petita analisi basada en hònts de tipe estadistic com eth cadastre, de tipe descriptiu com es responses des corresponsaus de Francisco de Zamora, o de tipe normatiu e patrimoniau com era documentacion municipau.

Era vedença des testimònis

Resulte revelador hèr ua lectura juxtapausada des impressions de diuèrsi viatjaires que provenenti de tèrres non pirenenques, mès d'origines plan desparières, compreneren era realitat aranesa tamb ua agudesa especiau. Era diversitat des estrats sociaus, academics e professionaus d'aguesti òmes hig interès ad aguesta vision calidoscopica dera activitat agricòla aranesa. Justament cau avalorar eth

[1] En 1980 era superfície dedicada a cereaus ère de 61 ha, a truhes 172 ha e a farratges 256 ha, Francesc López i Palomeque, Roser Majoral i Moliné, *La Vall d'Aran: medi físic i transformació* econòmica. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1982, p. 105-107.

[2] Cf. *Arrepervèris*. Lleida: Pagès, 1992. *Istòries de* [sic] *Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1990. *Bèth temps a*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2000. *Hè un arramat d'ans*. [Vielha]: Conselh Generau d'Aran, DL 2001. Joan Bellmunt i Figueres, *Fets, costums i llegendes: Val d'Aran*. Lleida, Pagès, 1991.

hèt que --a despiech dera diversitat-- se pòt entreveir enes tèxtes un hiu conductor e se'n pòt extrèir ua imatge fòrça coerenta, ena quau s'aprecien es factors essenciaus dera economia agrària dera Val d'Aran e, sustot, era sua evolucion istorica. Certament bères descripcions pòden semblar lèu parières, Totun açò a trauèrs dera comparança des prumères e des darrères se nos revèlen es dus pòls deth cambi istoric dera economia aranesa ena epòca modèrna: eth pas d'ua val plia de parcèles de coitiu enes sègles XVII e XVIII, a on eth deficit agricòla ère compensat pes importacions, a ua val claufida de prats enes sègles XIX e XX, a on era especializacion en bestiar s'impausaue fèrmament.

Entà començaments deth sègle XVII, concrètament en 1613, eth visitaire reiau Juan Francisco de Gracia arribaue ena val tamb er encargue de rehèr eth sòn ordenament legau, abantes d'entamenar eth sòn ahèr sajarà de recopilar tota era informacion que podia hèr-li conéisher mielhor aqueth territòri, frut d'açò siguec era publicacion dera *Relacion*[3]..., a on Gracia daue ua imatge fòrça positiva dera productivitat agricòla aranesa, imatge ben diferenta dera qu'istoricament, a trauèrs de memoriaus mès o mens interessats, se volie transméter[4]. Totun açò, Gracia remercaue eth caractèr deficitari dera cuelheta respècte es besonhs de consum e era dependéncia obligada deth provediment tar exterior, tamb uns mercats plaçats ath nòrd e ath sud dera serrada pirenenca: "*La Ribera de aqueste valle es llana, y facil de andar, y aunque en algunas partes se va estrechando, en otras es tan ancha, que en sus apazibles llanuras, no solo tiene capacidad para algunas praderias, sino para muchos campos, en los quales, y en otras faldas de los montes, trabajan toda la tierra que es apta para la agricultura, y es tan fertil en las cosechas del pan, que sus espigas son mas crecidas que las de Aragon, y tan grandes, como las de la mejor tierra de Castilla, con que en la poca que cultiuan, cogen pan para mas de la mitad del año, y para la otra mitad, la traen de Aragon, Cataluña y Francia, de donde tambien se proueen de azeite, y vino, que no le produce la tierra*"[5]. Eth provediment ère garantit gràcies ara comercializacion deth bestiar: "*[...] las montañas en las quales se crian grandes reuaños de Vacas, Potros, Mulos y Yeguas, y aun algunas Mulas, de cuya grangeria sacan lo que han menester para la prouision de los comercios que faltan en el valle, donde se hallan en abundancia muy grandes y gruesos carneros, tan buenos, y de tant buen gusto, como los de Aragon [...]*[6].

Entàs darreries deth sègle XVIII auem un testimòni notable, er agronòm anglés Arthur Young qu'inicièc un viatge per Catalunya en 1787 i entrèc pera Val d'Aran eth dia 10 de junhsèga, provenent de Luishon e acompanhat deth sòn amic Lazowski. Era sua impression sus era agricultura aranesa siguec excellenta, tant per aprofitament deth terren, com pera diversitat e innovacion enes productes e tecniques de coitiu: "*Tota la Vall d'Aran és ben conreada; és estreta, però el conreu s'enfila per les muntanyes situades a la nostra esquerra. No hi ha guarets; poc forment; molt blat; ordi molt millor que el de les muntanyes franceses. Blat de moro i mill en comptes de guarets; hi ha mès patates que al vessant francès. Mongetes, una mica de cànem. Hem vist dos camps de veces i de pèsols. Donen als porcs les patates petites; les vaques no en volen, ens diuen, però es mengen les fulles. El blat moresc també substitueix el guaret. En general té bon aspecte [...]*"[7]. Parallelament Young remercaue era venda d'anhèths en Barcelona e en Saragossa, e era recria de bestiar mulam coma hònt capdau d'ingrèssi entàs aranesi.

Francisco de Zamora, eth multifacetic politic illustrat, visitèc era Val d'Aran pòc despús de Young, concrètament deth dia 3 ath 7 d'octobre de 1788. Enes sues nòtes de viatge hè pògues referéncies ara activitat agricòla, e en cambi

[3] Juan Francisco de Gracia, *Relacion al rey don Phelipe III, nuestro señor, del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran, de los reyes que le han posseydo, sus conquistas, costumbres, leyes y gouierno*. Huesca: Pedro Caberté, 1613.

[4] Múltiples memorials en petició de privilegis adreçats als monarques o a altres autoritats superiors emfasitzaven, exageradament, el dèficit agrícola per poder obtenir uns majors beneficis fiscals i un estatus privilegiat mès ferm.

[5] Juan Francisco de Gracia, *Relacion* ..., p. 9-10.

[6] Juan Francisco de Gracia, *Relacion* ..., p. 7-8.

[7] Arthur Young, *Viatge a Catalunya (1787): un anglès a Catalunya en el segle XVIII*. Barcelona: Ariel, 1970, p. 48-49.

remèrque sustot era espleita forestau, e parallelament eth bestiar, tamb era recria de bestiar. Maugrat, qu'en sòn tèxte s'i entreve ua constatacion persutada per plan d'auti, eth hèt que, a despiech deth bon nivèu agricòla aranés, es cuelhetes èren insufisentes, coma demore evident en besonh de provedir-se en país vesin, tamb eth conseqüent desequilibri financèr: *"[...] teniendo precisión de comprar ganados, frutos y otras cosas en Francia, no pueden dejar de pagar en esta moneda; y no les queda otro desquite que el obligarles a que paguen la madera en moneda de Francia, para tener con ella con que pagarles sus frutos"* [8]. Zamora hège referéncia ath coitiu de horment e morisco: *"[...] cogen algun centeno y trigo tremesino o sarraceno [...]"* [9] tanben nomentaue es caulets, verdura fòrça correnta e de bona qualitat, e es truhes, producte qu'ath delà d'èster de naua implantacion ja ère sometuda ath dèime[10], com observe, escandalizat, en trapar aguest tubercul enes glèises, amassa tamb legums e grans[11]. Ja en sègle XIX, Pascual Madoz siguec un aute testimòni d'excepcion, governador dera Val d'Aran entre 1835 e 1836, magistrat e politic e, sustot, òme interessat pera geografia, era economia e era istòria, dada en sòn *Diccionario* ...[12]ua vedença generau der estat dera agricultura aranesa; despús de remercar era importància dera cuelheta d'èrba, afirmaue: *"[...] en el terreno de cultivo, o sea tierras blancas, se siembra un año centeno y poco trigo, y en el siguiente patatas, cebada, legumbres, maíz, mijo, fayol y nabos; la tierra es de por si floja y por consiguiente muy expuestas las cosechas, particularmente en los años secos y de mucha nieve; porque á una y otra calamidad están sujetos estos hab. [...] De aquí la necesidad de dedicarse a la cría y recría del ganado, siendo aquella de poca extensión, porque tampoco consiente un invierno tan prolongado criar un número considerable de mulos y machos; es este sin duda el objeto principal de la ind. agrícola [...]*[13]. Tanben ei fòrça significativa era vedença de detalh, ena descripcion pòble per pòble. Segontes eth es tèrres de prat èren abondives, sustot ena part baisha dera val, en Les comptabilizaue 1.200 jornaus (per 500 faneques[14] de tèrra de coitiu), e en Bausen 600 jornaus. Ena part nauta es proporcions èren mès pichones: en Arties 125 jornaus (per 90 de camps), en Escunhau 125 jornaus (per 90 de camps), e en Betren 50 jornaus (per 150 de camps). Madoz destacaue per tot era preponderància deth blat e era preséncia tanben notabla des truhes. Pes sues observacions semble qu'ena part baisha dera val i auie ua màger diversitat de coitius, ja siguesse pera màger disponibilitat de tèrres o pes mielhors condicions climatologiques.

Entà finaus deth ueit cents auem eth testimòni d'un militar, eth comandant deth còs d'engenhaires militars Juan Avilés, qu' arribèc ena Val d'Aran, provenent deth Palhars e de pas entà Andòrra, en junhsèga o agost der an 1891 o 1892. Era sua vedença ei era d'un estratèga, li preocupe eth provediment e es trebucs geografiques e fiscaus que calia superar:

[8] Francisco de Zamora, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973, p. 195.

[9] Francisco de Zamora, *Diario* ..., p. 191.

[10] Es vesins auien de pagar ara glèisa eth dèime dera sua produccion, que se despartie entre era comunautat de preveres e era fabrica parroquiau. Era taxa ère d'1/8 entàs cereaus, 1/10 entàs legums e 1/10 entath bestiar. Segontes didien era èrba ne demoraue excludida. Tanben se delmaue era lan e eth hormatge, e ath delà es coitius nauament introdusïts coma era truha. Se ben es quantitats globaus deth dèime non siguessen enormes, dada era migradesa des cuelhetes, era detraccion d'un octau des cereaus cuelhuts deuie resultar fòrça gravosa entara economia familhar, causa qu'es conselhs des universitats sajauen de solatjar tot organitzant es graèrs comunaus que garantien era redistribucion deth gran entà hèr tèsta as besonhs de consum e de seme.

[11] "En las iglesias hay criadillas, judías y otros granos, lo que parece muy impropio, aunque sea con el pretexto de ser de diezmos partibles i no tener otros depósitos", Francisco de Zamora, *Diario* ..., p. 195.

[12] Pascual Madoz, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: Establecimiento Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti, 1845-1850. N'existeixen extrets sobre l'àmbit català i l'aranès: Pascual Madoz, *Articles sobre el principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del regne d'Aragó al "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar" de Pascual Madoz*. Barcelona: Curial, 1985. Pascual Madoz, *Era Val d'Aran (1845) = el Valle de Arán (1845): del Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Vielha: Edicions Araneses, 2001.

[13] Pascual Madoz, *Diccionario* ..., veu: Arán, Valle de.

[14] El jornal, mesura superficial agrària, equival a la Val d'Aran a uns 1.700 m2. Concretament a Arties 1.816 m2, a Bausen 1.628 m2, i a Vielha 1.743,20 m2. La faneca de sembradura o fanecada equival a uns 831 m2. Claudi Alsina i Català, Gaspar Feliu i Montfort, Lluís Marquet i Ferigle, *Pesos, mides i mesures dels Països* Catalans. Barcelona: Curial, 1990, p. 163-166, 154.

"La reducida extensión que en Arán puede darse a los cultivos, la altitud del país y su situación en medio del Pirineo, son causas de que los productos de la tierra no basten á cubrir las necesidades de los araneses. No pocos artículos indispensables para la vida, se han de importar de Francia ó del interior de España; pero como en el primer caso adeudan derechos de Aduana, y en el segundo han de transportarse desde muy largas distancias por malos senderos de herradura y salvando puertos de más de 2.000 metros de altitud, resultan en Arán los géneros importados á un precio exhorbitante." [15] Reconeishie qu'es ramats èren era principau riquesa dera val, mès en remercaue era sua dificultat de comercializacion pera longa distància des centres de consum e pera fiscalitat que la gravaue.

Mossen Antòni M. Alcover, filològ e folklorista, hec ua gessuda filologica per tèrres deth Pirenèu catalan acompanhat deth Dr. Schädel, en sòn camin deth Palhars entara Ribagòrça passèren pera Val d'Aran, i arribèren eth 24 d'agost de 1906 a trauèrs deth pòrt dera Bonaigua, era descripcion, de fòrta carga literària, ditz plan sus era economia agricòla aranesa, en tot remercar eth maxim aprofitament deth terren coitivable e era notabla preséncia de peisheus: *"Aquests poblets ja presenten més bon aspecte; se veu a la llegua que per ací hi ha més benestar que devers el Pallars. Mos trobam dins un panorama encantador; corre aigua per tot; són pocs els costers i recingles erms; casi tots van endiumenjats de boscúries, i pels baixos tot són arbredes de riu i grans herbatges, d'un verd clar de mil tons que contrasten amb els matisos obscurs de les boscúries sublims, i en mig de tanta verdor, opulència i esplendidesa, s'enfilen per amunt, agullonats, els campanars de la partida de viletes escampades ençà i enllà [...]"* [16].

Juli Soler Santaló, engenhaire, afogat pera montanha e membre deth Centre Excursionista de Catalunya, publiquèc en 1906 ua magnifica guida dera Val d'Aran, en parlar der estrat inferior dera val ratificaue eth caractèr intensiu des coitius: *"Ocupa les voreres de la ribera principal y de sos afluents. Alli's troben els conreus y prats artificials, que constitueixen l'hermós basament de la Vall. Aquests hi estan establerts en les terres mes grasses (millors), y són ocupades pels sembrats de hurment (forment), uerdi (ordi), morisco (fajol), milloc (blat de moro), cedes (pèsols), dentilles (llenties), guixes, besses, etc. y trues (patates), bletes a rabe (remolatxes), etc., etc. Pera aquests conreus fan la rotació de cullites, alternant els cereals amb les graminees, lleguminoses i solanacees, formant aquestes ultimes el tardiuall (tardanies) [...]"*. Totun açò reconeishie: *"La producció de cereals en la Vall no es suficient per al consum, necessitant-se una importació de farines, que es transportada pel lliure transit per França procedent de Barcelona y altres llocs de Catalunya"*. Entà concludir finaument: *"Més lo que constitueix la millor cullita d'aquesta zona y la principal en la Vall són els prats artificials en les riberes, tapiçats per una envellutada catifa de trefle ordinari i de la varietat roja o sanfuenc, y altres graminees [...]"* [17]. Ei a díder eth hen (èrba seca) coma produccion mès importanta.

Era constatacion des hònts

A despiech de que com se demòstre ath long d'aguestes linhes era principau cuelheta aranesa ère era èrba, non podem deishar de parlar dera agricultura coma activitat essenciau, deficitària cèrtament, mès imprescindibla. De hèt ena epòca medievau era produccion agricòla auie un pes important enes societats de montanha[18], a plaser era especializacion en bestiar l'anèc relegant, en sègle XVIII poiríem díder qu'èm en miei d'aguest cambi economic. N'analizaram es caracteristiques a trauèrs de tres tipes de hònts. Per un costat, eth cadastre, de caractèr fiscau, a on s'inventarien e avalorarien tèrres

[15] Juan Avilés, *El Pallars, Arán y Andorra: notas e impresiones de un viaje (1892)*. Tremp: Garsineu, 1993, p. 59.

[16] Antoni M. Alcover, *Dietari de l'excursió filològica, 1906*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1983, p. 65.

[17] Juli Soler Santaló, *La Vall d'Aran (Alts Pirineus catalans) guia monogràfica de la* comarca. Barcelona: L'Avenç, 1906 [Facsímil: Tremp: Garsineu, 1998], p. 29-30.

[18] Com ha demostrat Viader per al cas andorrà. Roland Viader, *L'Andorre du IXe au XIVe siècle: montagne, féodalité et communautés*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2003.

de proprietat comunau e particulara e era sua produccion. Per un aute costat, es responses as qüestionaris de Francisco de Zamora, enes quaus se hè ua descripcion, a viatges fòrça detalhada, de tipe de coitiu, tecniques e productivitats[19]. Entà acabar, es hònts de biais municipau que dan informacion sus es normes a qué s'auien de sosméter es vesins; er artigatge de tèrres comunaus qu'auien passat a mans particulares; o er autrejament de licéncies entà barrar es tèrres de prat. Poiríem díder qu'en sègle XVIII cuelh emfasi eth caractèr deficitari dera agricultura aranesa e totes es dificultats que draven eth sòn desvolopament. Auem de pensar qu'en sèt cents s'entamenaue un periòde de creishement economic e demografic, tamb un notable espandiment agricòla, acompanhat d'ua ocupacion de tèrres marginaus [20]e açò implicaue productivitats amendrides, en moment de màger demanda, e per tant de màger besonh productiu.

Eth cadastre de 1717 apòrte fòrça informacion sus es parcèles e qualitat dera tèrra. Es donades globaus dauen un 11,50% de tèrres de prumèra categoria, un 26,70% de dusau e un 61,80% de tresau. Es tèrres qualificades de tresau categoria èren es majoritàries, en Les se nomentauen 87 jornaus, davant de 14 de prumèra e 34 de dusau[21], enes auti pòbles era proporcion ère pariona. Eth terren se descriuie com abrupte, tamb fòrça desnivèu, plen de ròques, e d'escassa fertilitat. En 1789 es corresponsaus de Francisco de Zamora afirmauen: *"[...] sólo fértil a costa de trabajo e industria"*, e remercauen era *"[...] corta fertilidad de la tierra que necesita de mucho estiércol y trabajo"* [22] . Er unenc sistèma d'engrèish ère eth humejat, mès era abondància de bestiar hège qu'era obtenguda de hiems non siguesse bric dificultosa, ja qu'eth peisheu deth bestiar enes tèrres o enes prats un còp hèta era cuelheta garantizaue aguest humejat. Era importància d'aguest procés demore evident enes multiples referéncies que se tròben sus era obligacion qu'es ramats des logataires de dehòra peishessen, e per tant humegèssen ua determinada partida dera montanha. En fòrça «tabes» de logaments se trape eth precèpte de "hèr jadilha" dues o tres nets en uns determinats prats. S'aguesti prats èren particulars es proprietaris beneficiats auien de pagar ua certana quantitat.

Per çò que hè as coitius principaus, semble qu'eth blat s'implantèc enes zònes de mieja e nauta montanha a compdar deth sègle XVII, segontes figure pes donades dera Arieja. Ena Val d'Aran representaue entre eth 35% e eth 45% des cereaus coitivats en 1717. Sonque en Vielha e Mont, ère segondari, tamb un 19% e 28% respectivament. Eth horment produsie males cuelhetes e ère dificultosa era sua maduracion. Entà començaments deth sègle XVIII sonque se coitiuaue barrejat tamb eth blat, barreja que se nomentaue mestura o *carrau*, entath que se sauvauen es tèrres de prumèra qualitat, sonque en Vielha se coitivaue tanben en tèrres de dusau categoria e representaue eth 30% des cereaus e en Mont eth 47%. Era mieja globau de productivitat se plaçaue entath blat en 6 quartères[23] per cada jornau, en tèrres de prumèra qualitat, e 3,5 quartères e 2,5 quartères entàs de dusau e tresau qualitat, en tot qu'entath horment ère mendre, de 4,5, 3,5 e 2,5 quartères respectivament. Eth morisco, cereau tanben panificable, ère ben adaptat e representaue d'un 20% a un 35% deth coitiu de ceraus. Eth milh, desconeishem s'entraue ena dieta umana, supausaue d'un 10% a un 20% deth totau, totun en sègle XIX amendric era sua preséncia[24]. Eth uerdi, pas

[19] M. Àngels Sanllehy i Sabi, "Era Val d'Aran", Tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Contemporània, 1981, p. 57-87, 263-270.

[20] En toti es pòbles aranesi i auec un procés, més o mens intens, de cession e venda de comunaus per part deth *conselh* dera universitat as vesins, e en bèri casi enquiara ocupacion, sense permís, de parcèles per part des vesins, el cash de Bossòst ei plan ben documentat e en constituís un bon exemple, M. Àngels Sanllehy i Sabi, "Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica", Tesi de doctorat, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Història Moderna, 1996, p. 1119-1173.

[21] Arxiu Històric de Lleida (AHL), Cadastre, Les, c. 65, (1717).

[22] Real Biblioteca (RB), ms. 2435, "Noticias que desea adquirir don Francisco de Zamora para la historia de los pueblos de Cataluña", Qüestionari General (QG), Val d'Aran. [S'ha usat la còpia en 5 volums que es conserva a la Bibliotèca de Les (Colleccion Calzado) (BL (CC)), amb el títol: Interrogatorios].

[23] La quartera, mesura de capacitat per a àrids, equival a la Val d'Aran a 7 galins, és a dir uns 73,5 litres. Claudi Alsina i Català, Gaspar Feliu i Montfort, Lluís Marquet i Ferigle, *Pesos, mides* ..., p. 157-158, 209-215.

[24] Madoz l'esmenta només a alguns pobles.

guaire nomentat tà començaments deth XVIII, semble que s'espandic en aguest sègle pr'amor que fòrça corresponsaus de Zamora lo nomentauen e Young didie: *"[...] ordi molt millor que a les muntanyes franceses"* [25]. Eth milhòc, ua planta d'origina coloniau, anèc auançant tath Prepirenèu e eth sòn coitiu s'espandic entara nauta montanha, ara fin deth sègle XVIII apareishie plan rarament, e per contra a miejans deth XIX ja i auie ua produccion importanta. Evidentament es prètzi des cereaus seguien ua correlacion tamb era productivitat e per tant èren mès nauti enes pòbles dera part nauta dera val que non pas enes dera part baisha. En 1717 eth prètz deth blat e deth blat ère plan semblant per tot, 16 rals per quartèra e 12 rals per quartèra respectivament. Ara ben, eth uerdi passaue des 9 rals per quartèra en Gessa, as 7 rals per quartèra en Les, e eth morisco passaue des 6 rals per quartèra en Pujòlo, as 4 rals per quartèra en Quate Lòcs[26]. Es legums mès coitivades èren es mongetes, seguides des cedes, veçau, dentilhes e haues. Tot e atau eth coitiu des legums, en relacion as cereaus, sonque representaue un 4%.

Eth coitiu dera truha siguec introdusit entà miejans deth sègle XVIII. Eth corresponsau qu'escriuie a Francisco de Zamora des de Bausen balhaue era data concrèta de 1739, atau com eth de Vilac, e eth de Mont ac datauen enes decades de 1750 e 1760. Aguesta data coincidirie tamb era donada entà Zamora quan eth 1788 assolidaue: *"Las criadillas de tierra hace 30 años que empezaron aquí por Arres y Arró [...]"* [27]. Era truha s'adaptèc plan ben enes tèrres pas guaire granives, heiredes, umides e de fòrça nautada, arribèc a èster un des coitius mès productius e importants deth sègle XIX, encara qu'en un començament era sua adaptacion entath consum uman siguec lenta, e se tiege principaument coma neuriment deth bestiar porcin. Era vinha auie estat coitivada sustot ena edat mieja --rebrembem qu'era Querimònia de 1313 citaue: *"[...] terras, vineas, domos, ortos et arbores fructiferas et liberas atque franchas [...]"* [28] --, a plaser, tamb er increment comerciau, s'abandonèc eth coitiu qu'ère un shinhau dificultós dada era nautada. Totun açò demoren encara partides de terren que sauven eth nòm de *vinha* o *vinhau*,[29] causa qu'indique era sua existéncia, documentada enquiath sègle XVII aproximadament. En 1788 Zamora ja ac nomentaue coma un hèt preterit[30].

Coma plantes textiles cau nomentar eth canam e mès rarament eth lin. Eth canam ère coitivat per lèu totes es cases ja que garantizaue eth provediment de matèria textila entar usatge domètge. Se hège tot eth procés, coitiu, agramat, hilat, teishut, tintat e confeccionat. En capitols matrimoniaus e en inventaris de bens son freqüentes es referéncies a pèces confeccionades tamb "drap de casa", com ara linçòs, coishinères, o camises. Eth coitiu dera morèra siguec ua experiéncia isolada que non arribèc a calhar. Sonque auem notícia de dus vesins de Vielha que se dediquèren ara cria de vèrmes de seda a compdar de 1786 *"[...] produciendo una seda más fuerte y fina que la de Cataluña"*[31]. Abituaument non se hège cap de referéncia ara produccion de tabac, encara que i a testimònis documentats dera sua preséncia en sègle XVIII[32] . Durant era centuria següenta i a constància d'apreensions de tabac coitivat illegaument e miei camoflat darrèr eth milhòc. Er an 1834 quate *còssos* de Les aueren de respóner tamb es sòns bens pera manca de rigor ena inspeccion des camps e, en

[25] Arthur Young, *Viatge* ..., p. 48.

[26] M. Àngels Sanllehy i Sabi, "Era Val d'Aran", p. 270.

[27] Francisco de Zamora, *Diario* ..., p. 201.

[28] *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques.* V. I: *La Vall d'Aran.* Per Ferran Valls i Taberner. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1915 [Facsímil: Barcelona: PPU, 1987], document VII, (23-VIII-1313), p. 24-25.

[29] Cf. Joan Coromines, *El parlar de la Vall d'Aran: gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó.* Barcelona: Curial, 1990, p. 343-344.

[30] "Se sabe que aquí ha habido viñas, pues el Arcediano cobraba diezmos", Francisco de Zamora, *Diario* ..., p. 197.

[31] RB, QG, Val d'Aran.

[32] Entre les despeses pagades pels *còssos* de Les s'esmenta una quantitat pagada al guarda de Bossost "... bingueren a Les a besitar guarts y algunes cases sobre del tabaco ...", Archiu Parroquiau de Les (Pèir Parent) (APL(PP)), caixa 2, D, n. 6 (17-VII-1786).

conseqüéncia, per non auer detectat eth coitiu d'ua planta fiscalizada pera isenda publica[33]. Es espècies d'arbes frutèrs èren es corresponents a tèrres de montanha: pomèrs, perères, prüères, ceridèrs, aurassèrs e escarèrs, e ath delà en Bausen se nomentauen perseguèrs e albricotèrs, les coitiuaue un clèrgue que hège --semble que tamb èxit-- pròves d'empeut e aclimatacions de diuèrses plantes[34].

Eth calendari des ahèrs agricòles variaue segontes es pòbles, ja qu'era sua nautada determinaue qu'eth cicle agricòla siguesse mès o mens tardiu. Globaument se pòt resumir atau: era sémia se hège en mes d'octobre, se sauclaue de hereuèr a mai e se segaue en mes d'agost. Enes pòbles dera part mès baisha dera val era sémia se podie pòstpausar enquia noveme, pr'amor que non i auie tant de risc de nheuades e era cuelheta se hège en mes de junhsèga, pr'amor qu'es fruts madurauen abantes. Es grans tardius se semiauen en mai o junh e se cuelhien en seteme o octobre. Er adaiguatge se limitaue as prats, era arribentor des camps e era qualitat dera tèrra, ath delà dera dificultat entà bastir canaus, hège qu'es camps non s'adaiguessen, a despiech deth privilètge reiau de liure usatge d'aigües.

Coma auem vist, existie era rotacion annau, mès tamb sémia primaverau de cereaus, atau er an de baret era tèrra demoraue sense coitiu des deth mes de junhsèga, un còp hèta era cuelheta, enquiath mes de mai, quan se semiaue eth cereau tardiu (milh, milhòc o uerdi); un còp segat aguest se tornaue a semiar horment o blat. Atau donc era rotacion de coitius ère ben establida. Segontes es responses de 1717, enes tèrres de prumèra qualitat s'alternaue eth mestura tamb eth uerdi e eth milh. Enes de dusau eth mestura o eth horment tamb eth morisco. Enes de tresau, parièrament eth horment tamb eth morisco, e en bèri casi aguestes tèrres de mens qualitat sonque produsien ua cuelheta de horment cada dus ans, ei a díder non s'i semiauen grans tardius. Es capítols o ordinacions locaus dictats pes *conselhs* des universitats organizauen fòrça aspèctes d'aguesta activitat agricòla. Era rotacion de coitius s'estipulaue en tot determinar dues zònes, nomentades *sados* o *sadaus*, qu'ath torn aurien de demorar en baret. Cada vesin auie d'adaptar-se ad aguesta norma e non podie coitivar era sua parcèla s'ère en zòna de baret[35], per açò ena formacion deth patrimòni rustic s'auie de preveir possedir un nombre equivalent de superfícia en cada *sado*, entà poder auer cuelhetes regularament, açò deuie afectar es transaccions immobiliàries e dilhèu fòrça compravendes de tèrres auien aguest objectiu.

Ena sèga se seguie un metòde peculiar entà hèr es garbes, de forma piramidau e fòrça mès granes qu'es abituaus ena plana, entà evitar qu'eth gran se banhèsse. Era batuda se hège a man e en compdades ocasions se tiegen es rotlèus entà bàter, ja qu'era palha s'auie de sauvar intègra entara bastenda e apariament des cubèrtes des bastisses[36], abantes que s'impausèssen es cubèrtes de lòsa --de forma volontària o forçada per ordes des *conselhs* o dera autoritat governativa. Era cuelheta deth canam se hège de forma originau, un còp bracada era planta se deishaue ena tèrra tamb açò s'artenhie ua bona neteja dera fibra vegetau gràcies ara ploja e ara arrosada, e non pas dirèctament per immersion en basses, coma ère abituau en d'auti lòcs. Es airines èren plan rudimentàries, es de husta èren fabricades ena pròpria val, o ath delà ena pròpria casa. Bères ues de metau èren importades. Eth bestiar de trabalh ère generaument bovin, bueus e vaques. Era sèga des cereaus se hège tamb era hauç, tamb era peculiaritat que, segontes didie er informador de Francisco de Zamora d'Es Bòrdes, non se tiege er esclopet. Entara dalhada dera èrba se tiege era dalha. Ua airina ben peculiara enes cases araneses ère era hauç petita, o gansheta, tenguda entà vrenhar. Ja auem parlat dera existéncia de vinha, ara ben es ganshetes que se trapen encara en fòrça cases son plan mès recentes, son es tengudes pes

[33] APL (PP), caixa 3, (18-VII-1833), (16-IV-1834), (17-IV-1834).

[34] RB, Qüestionari Particular (QP), Bausen.

[35] M. Àngels Sanllehy i Sabi, "Comunitats, veïns ...", p. 1465-1471.

[36] "Las casas ... muchas de ellas están cubiertas de paja de centeno, larga y en mucha cantidad, por lo cual son frecuentes los incendios", Francisco de Zamora, *Diario* ..., p. 191.

aranesi qu'emigrauen temporaument entà vrenhar en tèrres occitanes.

Es hemnes èren es que se dedicauen mès intensament enes trabalhs agricòles. Se ben aguesta caracteristica ei comuna en totes es societats ruraus, ena Val d'Aran se trobaue accentuada ath maxim pr'amor dera fòrta taxa d'emigracion sasoèra masculina e era dedicacion des òmes ath bestiar, ath comèrç e ath trabalh en bòsc. Ara màger part de responses adreçades a Francisco de Zamora es ans 1788 e 1789 se hège repè en aguest hèt: *"Las mujeres son las más atravajadas de las gentes de este país porque siembran, escardan por tres veces los granos, los siegan, los trillan vulgo escarria, los abentan y ponen en los graneros, cosen, hilan, cultivan los huertos, ayudan a recoger la hierba de los prados, van a buscar leña y hacen todo el menaje necesario en sus casas"* [37]. E eth pròpri Zamora, despús de vede'c personaument, ac remercaue en sòn diari de viatge: *"En el Valle de Arán las mujeres son esclavas, no comen con los maridos y estos les dan lo que quieren. Ellas siembran, siegan, etc."* [38]. Aguesta observacion deuie de tocar Zamora, ja qu'ath delà ena relacion deth sòn viatge entath Pirenèu aragonés compare eth trabalh femenin d'aquest endret tamb er aranés[39]. Eth trabalh a jornau ère escàs, eth cadastre de 1717 enumere cinc jornalèrs en Tredòs que *"[...] cobren 2 sous y lo gasto"*, parièr qu'es sies jornalèrs nomentadi en Vielha[40]. Tanben arribauen bèri segaires de dehòra. Cau remercar er auantatge que supausaue era divergéncia ena data dera cuelheta des tèrres dera plana e dera montanha, ja qu'açò permetie que fòrça còlhes de segaires emigrèssen tà tèrres dera plana catalana o occitana, es mesi de junh e junhsèga, e que podessen tornar tath sòn pòble d'origina a temps entà hèr era cuelheta, ara fin de junhsèga o en agost.

Enes tèrres particulares un còp lheuada era cuelheta, i podie entrar a pèisher eth bestiar dera rèsta de vesins, ère eth dret de rastolh o dret dera segona èrba. Atau donc es camps èren duberts des deth moment dera cuelheta, junhsèga o agost, enquiara sémia, octobre o noveme, e es prats des dera prumèra cuelheta dera èrba entath torn de Sant Joan --24 de junh-- enquiara Mair de Diu de març --25 de març. Aguest aprofitament collectiu demostraue coma es tèrres particulares encara sauvauen ua dimension comunau, totun açò i auec diuèrsi intents de gesser-se'n d'aguest usatge, qu'entà bèri uns ère servitud. Ja des deth sègle XVII es conselhs de cada universitat autrejauen, a cambi d'una cèrta quantitat de sòs, eth dret de barrar ua determinada tèrra, èren es prats "privilegiats", "nobles" o "ennoblits", mès es autrejaments èren plan pòc freqüents. Er an 1781 un grop de cent vint-e-tres proprietaris, es cases més fòrtes de cada lòc, que non podien arténher qu'eth *conselh* dera sua universitat les autregèsse dret de barrar es sòns prats, pr'amor qu'es pròpris *conselhs* auien restrenhut es autrejaments, demanèc ath rei er autrejament deth dret d'usatge privatiu des tèrres, concession que siguec autrejada eth 1789. Er an 1790, un grop fòrça més majoritari, de quate cents seishanta tres vesins, s'i opausèc. Despús de diuèrsi conflictes locaus, eth 1796 s'impausèc eth vejaire deth Conselh Generau dera Val d'Aran que manaue un us privatiu enquia que s'auesse hèt eth redalh, ei a díder enquia seteme e non pas enquia junh, coma ère establit consuetudinàriament [41]. Eth corresponsau de Benós, Begós e Es Bòrdes informaue a Francisco de Zamora que tamb eth barrament de tèrres s'artenherie un tèrç més de produccion d'èrba e per tant de bestiar, e qu'açò non damnatjarie pas as praubi ja qu' en auer pòc bestiar n'auien pro tamb es peisheus comunaus, desbrembava díder qu'es peisheus comunaus èren en endrets inaccessibles en iuèrn, o qu'eth bestiar de trabalh auie de besonh peisheus apròp deth pòble non pas ena nauta montanha. Çò qu'ei cèrt ei qu'ara fin deth sègle XVIII se metie en qüestion eth sistèma comunau e avançaven es corrents particularistes.

Ena estructura dera proprietat se pòt detectar ua tendéncia generau ara fin deth sègle XVIII e començaments deth XIX. En prumèr lòc, er increment dera superfícia de proprietat particulara, tant en tèrra de coitiu com de prat. En dusau lòc, era desproporcion entre eth creishement d'ua e ua auta, tamb un clar predomini dera de prat. Se hè evident ua especialitzacion ramadèra creishenta e un abandonament progressiu deth coitiu de cereaus.

[37] RB, QG, Val d'Aran.

[38] Francisco de Zamora, *Diario* ..., p. 194

[39] "Las mujeres del Valle de Gistau son muy laboriosas, como las del de Arán", *Viaje por el Alto* Aragón. Huesca: La Val de Onsera, 1997, p. 135.

[40] AHL, Cadastre, Tredòs c. 127, Vielha, c. 136, (1717).

[41] M. Àngels Sanllehy i Sabi, "Usos comunals i tancament de terres durant la crisi de l'Antic Règim a la Val d'Aran". Dins: *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*. Barcelona: Coordinadora de Cantres d'Estudis de Parla Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 157-170.

Se comparam es donades de 1732 e de 1841 en Arròs podem observar que se passèc des 35 ec a es 66 ec de prats, e des 36 ec as 48 de camps. Açò represente un increment de 31 ec de tèrres de peisheu e de produccion d'èrba, en contra de sonque un increment de 12 ec de tèrres de coitiu. Per tant, se globaument se passèc de 71 ec a 114 ec, ei a díder s'incrementèc un 60% era superfícia de proprietat particulara, aguest aument siguec capitalizat pes tèrres de prat tamb un increment de lèu eth 100%. Evidentament era proporcion entre prats e tèrres de coitiu cambièc radicaument, dera proporcion 0,97 eth 1732 (35 ec prats-36 ec tèrres) se passèc a l'1,37 en 1841 (66 ec prats-48 ec tèrres). Tot aguest cambi provoquèc ua menor produccion de cereaus e ua màger produccion d'èrba, mòstra de l'especializacion ramadèra aranesa. S'auie trapat un nau camin de potenciar era cria de bestiar entà comercializar, e tamb es guanhs poder provedir-se de cereaus e d'auti productes de prumèr besonh. En aguest moment, as anques des sègles XVIII e XIX, culminaue un procés de configuracion dera Val d'Aran com a tèrra d'escambís e com un gran centre de fluxes comerciaus[42]. En sègle XVII auie actuat com a passadís comerciau de productes de dehòra, com era lan, era sau, encara que tanben ne comercializaue de pròpris. Enes sègles XVIII e XIX, comercializaue essenciaument productes pròpris, com eth bestiar e era husta. Fin finau ua evolucion istorica que culminèc ara fin deth sègle XX tamb ua lèu totau desaparicion dera agricultura ena Val d'Aran[43].

[42] M. Àngels Sanllehy i Sabi, "Comunitats, veïns ...", p. 1745-1764.

[43] Com diuen Majoral i López Palomeque: "L'agricultura, del seu costat, ha sofert una forta reconversió, en millorar les comunicacions. D'uns conreus d'autoconsum s'ha passat a un quasi monoconreu de prats i farratges. Aquesta clara orientació ramadera respon a un canvi natural, com s'experimenta arreu del Pirineu, cap a conreus de creixement més fàcil i més ben adaptats al clima de muntanya. L'extensió de l'àrea conreada disminueix, el nombre de persones que treballen al camp recula acceleradament i en la majoria de casos l'agricultura ha esdevingut una activitat secundària o complementària dels treballs fets a fora de l'explotació, en un procés que de moment no s'atura i que sembla irreversible.", Francesc López i Palomeque, Roser Majoral i Moliné, *La Vall* d'Aran ..., p. 95.

Religion e pagesia

Mn. Jusèp Amiell Solé

Entath torn der an 1938, eth dia de Nadau, ath maitin, un mainatge acompanhe eth sòn pair entara bòrda, a on eth bestiar ei embarrat. Dempús de veir que tot ei en orde pugen entath palhèr. Es vaques, qu'èren jaçades, en enténer eth caucigar que se hè naut, dessús des trapes, se lhèuen totes e comencen a brulhar doçament; totes demanen e demoren era becada que les va a quèir en restilhèr.

En palhèr i a ua estona de faena; cau hèr eth mesclat tà tot eth dia: esdejoar, dinar e sopar. Era pastura apilada semble un gran "sandwich". Baish era èrba, era palha ath miei e dessús eth redalh. Tot ei fòrça sarrat, sustot era èrba; cau fòrça entà arringar-la; i a dues manères de hè'c, ben tamb un gancho, çò mès corrent, ben tamb ua dalha vielha ben esmolada, que pòrte ua empunhadora; tath qui la sap hèr a bracar ei mès aisit e eth palhèr demore mès endreçat.

È començat en díder qu'ère Nadau. Premanida ua part deth mesclat eth pair ce ditz ath hilh: Aué ei ua grana hèsta, es vaques tanben ac an de celebrar. Ei per açò qu'en mesclat i vau a méter mès redalh qu'es auti dies. S'ac van a minjar mès contentes. Poiríem veir en aguesta manèra de tractar eth bestiar de casa ua originau aplicacion d'un antic precèpte dera Biblia, que ditz atau: *"Eth dissabte ei dia de pòsa. Non trabalharàs ne tu, ne eth tòn hilh, ne eth tòn mosso, ne eth tòn bò ne cap des tues bèsties"*.

Era casa, es tèrres e eth bestiar

Aguest rebrembe d'un mainatge da pè entà analizar un hèt innegable de com èren es vivéncies, tanben religioses, des familhes deth mon rurau dera Val d'Aran. Es camps, eth bestiar, e era casa o familha hègen un tot indeseparable, com ua simbiòsi, que passaue d'ua generacion entà ua auta. Ua mala cuelheta, un malur en bestiar, afeblie era casa e la portaue a ua situacion dificila. Guaire viatges es graèrs que i auie enes glèises, producte des dèimes que dauen es cases auien de complir tamb ua des sues finalitats: Quan un an i auie mala cuelheta es familhes mès praubes podessen auer auments eth gran entà semiar. Tanben a quauqua casa que non podie crompar eth bestiar era glèisa o parròquia les ac metie en gasalha.

Cada casa auie un nòm e es vaques e es autes bèsties gròsses tanben. Eth pastor ena montanha a totes les cridaue peth sòn nòm. Se bèth viatge eth pastor non auie massa simpaties pera casa o peth sòn patron as sues vaques les enlegie eth nòm en cridar-les. Quan es vaques e es oelhes baishauen, cada vrespada, dera montanha, cadua d'eres sabie trapar, sense enganhar-se, eth camin dera sua bòrda. Eth bestiar de casa ère tractat tamb consideracion, poiríem díder tamb estimacion. As mainatges se les designaue un vedèth o un anhèth, quan neishien, tà que se n'encuedèssen d'eth. Abantes d'anar a dormir eth patron dera casa auie ua visita aubligada, préner era lantèrna e anar a veir se tot ère en orde ena bòrda, tà qu'eth bestiar passèsse ua bona net, e s'ua vaca auie de vederar lheuar-se pera net mès d'un viatge o estar-se a dormir ena bòrda. E quan auie vederat se li portaue entà béuer aigua cauda barrejada tamb haria, en tot qu'es autes vaques auien de gésser entar abeurader.

Tota aguesta relacion a tocar tamb eth bestiar portaue a qu'en ua casa se metie tot ath laguens des madeishes preocupacions e vivéncies religioses des familhes e des pòbles. Ei vertat que sonque era persona pòt apropar-se a Diu, sonque era persona pòt parlar tamb Diu e dar-li gràcies e senter-se erosa deuant dera naturalesa e des besties que cuede. Mès en aguesta atmosfèra religiosa ena qu'er òme

se botjaue i èren metudes aqueres causes que mès li èren de besonh e mès estimaue.

Aué en dia aguest mon rurau, eth mon des pagesi, s'a esvanit. Per açò, hèr-ne memòria serà bon, en tot seguir eth calendari cristian, en tot veir era simbiòsi que i auie, a nivèu religiós entre eth pagés, es sues tèrres e eth sòn bestiar.

En tot seguir eth calendari

17 de gèr Sant Antòni

Se benedie eth bestiar. Se hège de diuèrses manères.
-S'aplegaue eth bestiar ena pleta deth pòble e se hège ua benediccion, en tot demanar a Diu era sua proteccion pera intercesion de Sant Antòni. Garòs....
-Se daurien es pòrtes des bòrdes e eth rector dempús de celebrar era missa, deuant dera pòrta dera glèisa hège era benediccion. Aubèrt....
-Se portauen es bèsties, sustot es bèsties deth trabalh, ena plaça e èren benedides. Vielha...
-En bèth aute pòble se benedien quan pujauen entara montanha en mes de junh, tà Sant Antòni de Junh. Arties...

Tres de hereuèr. Sant Blai:

Aguest sant, avocat contra eth mau de gòrja, a estat invocat e venerat enes pòbles dera Val d'Aran e era sua imatge ei presenta en quauques glèises.
I auie eth costum, que perdure aué en dia, de benedir aliments, sustot era sau. Era sau senhada que prenien es persones ère tanben dada ath bestiar. En Vielha era sau ère portada tara glèisa en un bòl o en un aute vaishèth e s'acompanhaue tamb un pè de pòrc, quilhat ath miei, -s'auien hèt es matances- que lo prenie dempús eth rector, en tot recéber tanben ua culhèra de sau. En Aubèrt metien ua moneda clauada ena sau que se recuelhie. Com ua aihuèrta ara glèisa.

5 de hereuèr. Santa Gueta. Dia des pastors

Es pastors: vaquèr, oelhèr, crabèr e somadèr, sustot es dus prumèri, recuelhien recapte pes cases. Es pastors portauen er ast (ua sòrta d'espada) e ua imatge d'un sant, e passauen pes cases. Se les daue un tròç de heda, qu'anauen clauant crotzades en ast; tanben recuelhien mongetes, dentilhes e d'autes legums.... Dauen a punar eth sant as dera casa. Ère ua ajuda tàs pastors, qu'auien ua economia febla. Tanben es pastors èren convidadi a sopar eth dia qu'ua casa hège era matança deth pòrc.

Dimèrcles de cendre. Comence era quaresma. Es mairs/es/jardins
Calie premanir es mairs. As quaranta dies, Dijaus sant, se hège eth monument ena glèisa. Ena Val d'Aran, tot just passat er iuèrn, non i auie flors entà ornar eth Monument; sonque se trapauen es gatets, era flor dera vimassa, que tostemp auie florit, maugrat era Pasca siguèsse lèu.

En començar, donques, era quaresma cada casa premanie es mairs, en tot sajar qu'es dera sua casa siguessen ben bères. Escuelhien eth seme: uerdi, horment, dentilhes, tota sòrta de legums. Quauqu'un cercaue semensalha de cafè, que hège ua planta polida. Les semiauen en vaishèths, adaiguauen ben era tèrra, e les calauen en un lòc caud e sustot escur: eth horn, eth cerèr... Tamb era umiditat e era caloreta grilhauen deprèssa e prenien nautada. Eth Dijaus sant èren a punt. Ornauen eth vaishèth o salèr tamb papèrs de colors e les metien ath deuant deth Monument, enes grades que i auie, e tanben hègen aunor as hèstes de Pasca.

Dimenge de Rams

Eth ram que se benedie eth dimenge de Rams acostumaue a èster dera planta deth boish. Dempús ère metut o penjat, pendent tot er an, enes cases e darrèr dera pòrta dera bòrda coma signe de proteccion entath bestiar. Tamben, (dehòra dera Val d'Aran) ère portat enes camps dera casa.

Pasca. Eth saupàs

Un des rites dera Pasca ei era benediccion dera aigua, que rebrembe eth baptisme e ei un signe de purificacion e vida naua.
Eth rector entà Pasca, en prumèr dia qu'auie liure, hège eth saupàs. Premanie tamb era aigua, benedida tà Pasca, ua barreja tamb sau. Passaue

per totes es cases deth pòble e ena pòrta de cada casa i hège ua mèrca, en forma de crotz, tamb ua culhereta o tamb un pincèu. Tanben se hège ena pòrta des bòrdes com un signe de proteccion entath bestiar. Talaments com ditz era Biblia, *"eth senhau enes pòrtes des ebreus en Egipte, les protegíc e les sauvèc"*. Cada casa, ath rector e ar escolan o sagristan, li dauen ueus, e, se ne recebien fòrça, èren metudi ath laguens de caudia e atau se sauvauen ua longa tempsada. Se'n bèth pòble se sauve bèra pòrta vielha se pòt veir, encara aué, era mèrca, hèta cada an, qu'era sau i deishaue.
Era aigua senhada ère sauvada enes cases, enes aigües-senhers penjats ath cant deth lhet, a on en tot préner era aigua e hèr eth signe dera crotz, s'encomanauen a Diu com a darrèr acte deth dia.

Totsants:

Era hèsta de Totsants, 1 de noveme, ère acompanhada de diuèrsi ahèrs enes pòbles. Un d'eri ère logar es pastors, entà tot er an. Èren convocadi es caps de casa en lòc acostumat, quauqui viatges en gésser de Missa, ena pòrta dera glèisa o en cementèri, qu'ère un des lòcs acostumat, entà parlar de quauqui ahèrs deth pòble; tanben ac podien hèr ena plaça, o ena casa dera vila. Se cercaue o s'èscuelhie eth pastor qu'aufrie un prètz mès baish. Tanben tà Totsants se pagauen es deutes, se hègen contractes... En quauqui lòcs, era hèsta de St.Miquèu, 29 de seteme, s'acostumaue a hèr aguesti ahèrs. En aguesta data s'acabauen es arrendaments.

Santets dera montanha

En quauqui pòbles dera Val d'Aran: Casau, Escunhau-Casarilh, Betren... celèbren, encara aué, çò que ne diden Eth Santet. Ena montanha, pròp dera pleta des vaques, se lhèuen uns pilarets a on s'i sauvaue un sant. Eth dia senhalat s'i celèbre era missa, fòrça viatges entornejats peth bestiar, se benedís eth tèrme, se canten es gòis. Es sants que se venèren son es avocats còntra era pèsta: sant Ròc, sant Antòni, sant Sebastian...
En d'auti lòcs s'i a bastit glèises e capèles. Montgarri, enes hèstes deth 2 de junhsèga e deth 15 d'agost, es pastors e es pagesi d'Aran e de Coserans, que tiegen bestiar enes montanhes i auien un protagonisme especiau. Era madeisha tradicion de Montgarri mos amie a un taure que descorbís era imatge dera Mair de Diu. Trobam tanben d'autes glèises a on se demanaue era proteccion deth cèu: Sant Joan d'Arròs, Artiga de Lin, St. Joan de Toran, Sta. Quitèria, Sta. Margalida de Bagergue, St.Martin de Corilha... Totes dehòra des pòbles. Eth dia deth Santet se gessie en processon dera glèisa deth pòble, tamb crotz e bandèra; ara gessuda deth pòble era processon se des.hège e cadun anaue mès liure. En apropar-se ath santet era processon se rehège e se didie eth rosari o se cantauen es letanies des sants. En Escunhau-Casarilh, eth lòc a on se rehège era processon ne diden encara Es Pregaders.

Hèstes majors

Quan es hèstes majors o deth patron deth pòble se hègen enes dies qu'eth bestiar ère ena montanha, es oelhes, dus dies abantes dera hèsta, baishauen tath pòble. Ère eth moment de véner es anhèths, es primaus e quauqua oelha as carnissèrs dera Val e de hèr un recompde deth bestiar entà saber se bèra ua s'auesse perdut. En cada casa se trigaue un anhèth entà provedir era taula de casa enes dies dera hèsta a on non i mancauen fòrça convidadi. Un còp hèt aguest ahèr, era vegada se'n tornaue tara montanha.

Era aihuèrta deth pan

Enquia començaments deth sègle XX perdurèc en quauques parròquies era aihuèrta que cada casa hège ena missa deth dimenge. Gessa, Aubèrt... Cada casa presentaue ena missa un pan, qu'ère benedit com un sufragi tàs defunts. En acabar era Missa ère espartit, e despartit; cadun ne minjaue un bocín e tanben es praubi, que s'i podien amassar. Eth cantèth deth pan –era part mès bona- ère dat ara casa qu'en tar aute dimenge auie de hèr era aihuèrta. Aguest còstum dèc entrada a ua frasa qu'a perdurat enquiàs nòsti dies. Quan morís ua persona d'un pòble, encara pòt enténer-se çò

que seguís: Eth defunt, qu'aué enterram, *"a qui aurà deishat eth cantèth"*, ei a díder, qui serà eth que lo seguirà ena mòrt.
Era caritat, qu'aué en dia se da, sustot enes romieuatges, ei un seguiment d'aguest costum, e que de diuèrses manères es cristians an hèt enes sues celebracions religioses, sustot ena missa, e que trapam enes començaments deth cristianisme.
Eth pan ena taula de cada casa viege a èster eth don mès predat ..... *Mn. Condò.* Non s'encetaue un pan s'abantes eth que l'espartie, non i hesse ua crotz ena sua sòla, com arreconeishent qu'ère un don de Diu, e qu'auíem de dar-li'n gràcies. Lançar eth pan, hèr-lo mauméter ère, ja entàs mainatges, com un pecat.

Es campanes

Ath delà deth tòc de missa, que se repetie tres viages, eth darrèr tòc, tres batalhades, anonciaue eth començament dera missa. Tanben es campanes servien: entà aluenhar es tronades que podien èster dangieroses entàs tèrres, convocar ara gent entà ua amassada, entà un vediau, entà avisar d'un perilh, huecs... Eth crabèr hège a saber, tamb un tòc de campana, en quauque lòc tamb eth tòc d'ua còrna, eth moment en qu'es crabes, dempús d'aver estat molhudes, auien de gésser entath lòc deth pòble, a on, amassades, èren ahocades entà pèisher en monte o en bòsc. Es diuèrsi hèts, qu'anonciauen es campanes, auien un tòc diferent, qu'eth campanèr auie de hèr tamb adretia: tòc de grana hèsta tamb bandoïda des campanes, tòc de missa, enterraments, somaten, huecs, perilhs...

Epilòg

Eth calendari cristian tamb es sues hèstes e celebracions met ara persona en relacion tamb Diu, que mos hè a sénter era sua preséncia a pròp nòste. Mès en mon rurau, podem híger, cada persona, cada casa, implicaue a Diu tamb tot çò qu'auie, tèrres e bestiar, e que tà quauques cases non ère guaire. Ena Val d'Aran tot ère plan despartit; pensem que tà familhes mès umius tota era economia depenie de tres o cinc vaques, de dètz o quinze oelhes e dues crabes. Pèrder ua bèstia o mauméter-se ua cuelheta ère un malur e per açò demanauen era proteccion deth cèu.
Dilhèu açò explique aquera scena que ven a èster divertida:
Quan ua persona què en tèrra, es qu'ac ven se n'arrissen;
quan què un somèr toti criden: sant Antòni, sant Antòni!!

D'agricultura aranesa
Memòries d'ua excursion d'estudi

Arturo Calbetó Calbetó
Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Sus aguest títol eth senhor Joseph Maria Soler i Coll, amie a tèrme en an 1922, un estudi de 148 planes, fòrça documentat sus era agricultura en Aran. Mecanografiat , religat en pèth e illustrat damb 38 fotografies, era màger part cedides peth Centre Excursionista de Catalunya ar autor e quauque originau d'eth madeish, atau com dues planes damb diboishi d´esturments pròpris dera pagesia, complementat damb un plan dera Val d' Aran extrèt dera Guida de Juli Soler.

Aguest estudi siguec liurat hè quauque an pera familha deth Sr. Soler i Coll ath Sr. Ferran Peus, en aqueth moment President dera Fondacion Musèu Etnologic dera Val d´Aran, e aué en Tèrra Aranesa mos complatz aufrir-vos un resumit deth madeish en aguest numerò dedicat ara pagesia en Aran.

Entà qu'eth lector pogue hèr-se ua idèa dera amplitud dera publicacion reprodusim ara seguida er ensenhador dera madeisha :

INDEX

Exposició 1

GENERALITATS
- *Disseny geogràfic* 6
- *Aspecte geològic com a fonament agrològic* 10

CLIMATOLOGIA ARANESA 13
- *Temperatura* 16
- *Nevades* 19
- *Pluviometria* 23
- *Psicrometria i eolisme* 24
- *Aforistica* 26

ASPECTE GENERAL DE LA VALL I DE LA SEVA AGRICULTURA 29

DE FITOTÈCNICA ARANESA
- *La nostra anada* 38
- *Pasturatges d'alta muntanya* 42
- *Quelcom sobre la fromatgeria aranesa* 47

Les Riberes 51

Alt Aran
- *Bagergue* 60
- *Terres i rotació* 62
- *Els prats de dalla* 64
- *Cereals* 68
- *Patates* 71
- *Altres plantes conreades* 73
- *Preus dels jornals i eines de treball* 74

Mig Aran
- *Explotació de les terres i contrades d'arrendament* 76
- *Terres i rotació* 78
- *Els prats a Mig Aran* 80
- *Organització ramadera i aprofitament de pastures. Origen de la producció híbrida en el bestiar de peu rodó en l'Aran* 89
- *Els cereals* 90
- *Patates* 98
- *Blatdemoro* 102
- *Alfals* 103
- *Altres plantes conreades* 105
- *Dades de preus* 106

Baix Aran
- *Característiques* 108
- *Els prats* 110
- *Organització ramadera i aprofitament de pastures* 115
- *Cereals* 119
- Patates 123
- Blatdemoro i mongetes 125
- L'Alfals 127

Dades numèriques de preus 128

ARBORICULTURA FRUITERA I FORESTAL

Flora arborea i arbustiva de l'Aran 130
Arboricultura Fruitera 134
Arboricultura forestal 143

Hònt: "D'agricultura aranesa", Josep Mª Soler i Coll

Ena exposicion iniciau dempús d'ua poetica descripcion dera formacion geologica dera Val que mos a captivat e que ditz atau : "*En l'historial de la terra un grandios cataclisme provocà l' aparició de la gegantina serralada pirenenca.*

Llavors en la seva part central,voltada per alterosos cimals quedà inclosa una depresió; més tard les granes geleres del periode glacial i els corrents d'aigua que en temperar-se l' ambient vingueren sustituir-les, l' enfondiren, i obrint pregona bretxa en el cor rocós del titá,envairen la jove França.

Temps a esdevenir aquelles aigües foren la Garona , i aquella depresió convertida en formosa Vall, fou l' Aran" Ara seguida dèishe constància der interès dera Mancomunitat de Catalunya de dispausar d'un estudi previ, que permetesse adoptar mesures entà mielhorar era situacion dera agricultura enes sòns versants "Fitotécniques i Ramaderes" e dera comission recebuda dera Mancomunitat entà portar a tèrme aquest estudi en tot arregraïr era collaboracion deth Dr. Llinás, que ditz qu'ei er encargat per Ajuntament de Barcelona entara formacion der erbari dera Val d'Aran, deth Dr. Faura, geològ e de Vicens Nubiola, professor d'Arboricultura dera Escòla Superior d' Agricultura, e de Pere M. Rosell, per çò que hè ath bestiar.

Passe ara seguida a hèr ua descripcion deth país, estenuda, poblacion, distribucion, pòbles, termières, comunicacions, etc, en tot anonciar er acabament dera carretèra deth Pòrt dera Bonaigua, remetent en çò que tòque ara orografia e idrografia ath mapa qu'adjunh ara òbra, e en çò apertienen as donades istoriques, toristiques ara òbra de Juli Soler, publicada en 1906 "La Vall d' Aran"

En parlar dera climatologia hèr referéncia ara publicacion en 1917 en bulletin deth Centre Excursionista de Catalunya des donades climatologiques remasades de 1907 a 1916, pes Germans des Escóles Cristianes, ena estacion metereologica installada per Juli Soler, en tot arregraïr ath C.E.C. era sua conservacion.

Com a curiositat comente qu'era temperatura mieja annau ei en Aran de 9,5 °, e qu'era maxima enregistrada eth 15 d'agost de 1909 ei de 36,5° e era minima eth 29 de deseme de 1910 de -15,5 °, tostemps referides ara estacion de Vielha, dèishe constància atau madeish qu'eth promiei annau de dies de gelada ei de 81, remèrque qu'en 1909 gelèc 31 dies en gèr, 28 en herèuer, 18 en març, 2 en abriu, 1 en mai, 17 en noveme e 17 en deseme.

Quan parle dera nhèu ditz entre d'autes causes : " *En l'observatori de Viella hi trovem que mentres per uns anys la precipitació nívea ha estat de 4,29 metres (1910) i 3,45 metres (1909) per altres ha estat solament de 0,75 (1913) i 0,89 (1912).Com hem dit mes amunt pot considerar-se la mitja anual de 31,6 dies de neu i 2 metres de gruix*"

Hè remèrca tanben, ja alavetz der endarreriment dera sason d'iuèrn e era preséncia de primaueres heiredes e gelades tardiues. Acabe damb una referéncia ara Psicometría (grad d'umiditat) e ar Eolisme.

Acabe eth capitol, damb un resumit que non volem estauviar-vos :

"Parlant donc d' una manera general, i resumint les observacions apuntades podem definir la metereologia aranesa dient que es caracteritza :

1er.- Per un hivern llarguíssim, comprenent els mesos de novembre, desembre, gener, febrer, març, abril i rigurós en general, amb més o menys intensitat segons l' alçada i exposició dels llocs,abundant en glaçades, nevades i torbs o vents N/O.

2on.- Per una primavera curta,maig i juny (de vegades mig maig) de temperatura desigual, abundant en "lauets" (allaus) i presentant, de vegades, barrejat en un mateix dia, quelcom de l' hivern i quelcom de l' istiu.

3er.-Per un istiu, pot-ser més curt encara,car el bon temps sols resta deslliurat

clarament de mitjans de juliol a mitjans d' agost, amb el dies bons y les nits fresques, estació abundant en boires que venen de França, s'aturen en topar amb el murallam pirenenc i en passar s'esbaeixen, amb els matins serens i les tardes cobertes, al revés de l'hivern .

4rt.- Per una tardor plujosa i amb descens ràpid de la temperatura fins a lligar amb l' hivern.

En total 6 mesos dolents d' hivern, 4 o 5 d' insegurs i mitjans, i de un a un i mig de bo i segur"

En descríuer es aspèctes generaus dera Agricultura en Aran soslinhe qu'era tèrra de laurar e es prats son de superficia redusida com a consequéncia dera topografia deth país, e qu'era proprietat ei fòrça dividida e que laguens d' aquera division cau tier en compde era tenença per cada proprietari de diuèrses parcèles o proprietats isolades. Senhale atau madeish er endarreriment des mieis de coitiu e eth desconeishement des engrèishi mineraus qu'amie a un empraubiment dera tèrra, atau com era manca de comunicacions laguens dera Val.

En capítol de "Pasturatges d'Alta Muntanya", detalhe es proporcions de graminèes e legumenoses que se tròben enes nòstes montanhes e descriu ua per ua, damb eth sòn nòm scientific es mès abondantes de cada espècia, en tot comentar era sequèra que patic en 1922, an dera sua visita ath Plan de Beret, ath temps que hèr un comentari sus era fabricacion de hormatges enes òrris de Parros, Beret e Horcalh, pes pastors francesi; parle de 1000 Kg. en òrri des "Gabatxos" de Beret, deth procés de colistrament dera lèit damb èrba-còu o damb colèra, e ditz qu'es hormatges de Beret viegen a pesar 10 Kg. cadun.

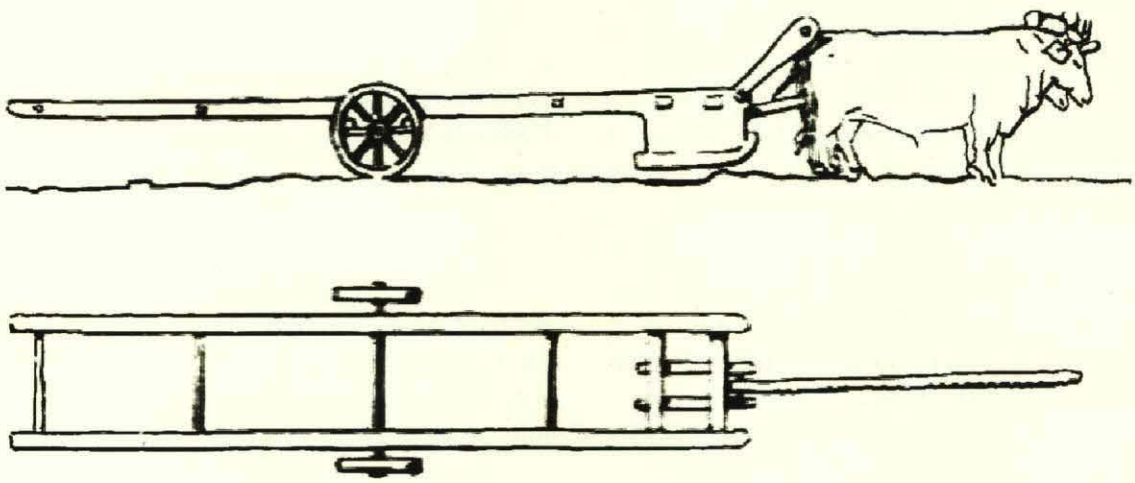
Comence era sua descripcion pròpriamente dita peth parçan de Pujòlo, qu'er autor nomente Naut Aran, en parlar des prats de ribèra (1300 a 1000 ms.) hè ua exaustiva analisi dera sua composicion erborèa e i tròbe 22 espècies de graminèes, 16 espècies de legumenoses e 127 espècies de d'autes plantes, en tot deishar ben clar es sòns coneishements de Botanica e en suggerir que d'aqueth detalh dera flòra des prats de Naut Aran e deth Miei Aran auien de vier es mesures entà mielhorar-les en tot hèr remèrca sus era fertilizacion damb mineraus e semensalhes seleccionades entàs prats de ribèra.

En aguest capítol descriu tanben es cars dera èrba damb sòles de hai ath deuant, e arròdes ath miei, comente qu'es bòs tirent peth cap e que cada carreta pòrte de 6 a 7 cargues d'èrba de 87 Kg, cadua. Dedique un capítol tà Bagergue en foncion dera sua màger nautada, 1430 ms., 27 cases e 107 abitants, en tot deishar constància de que se segauen a darrèrs d'agost, entà resenhar ara seguida eth procés de trabalh des tèrres e era rotacion en Naut Aran; constate que i a calhaueram e que se humegen es tèrres e es prats un an per d'aute. Enes tèrres humejades se sémien es cereaus d'iuèrn , sustot blat, e ena primauera se sémien es truhes e era bladeta.

En referir-se as prats de dalha, ditz entre d'autes causes qu'es mielhors prats, es que se dalhen, son ath cant der arriu, que se humegen com a demorat dit un an òc e un aute non damb una carga de hiems cada 16 m2. pensam que pòt estèr un error de escritura , e deu voler díder 216 m2-; indique tanben es moments de dalhar e redalhar e consigne eth rendement que chifre en 11 cargues (de 80 a 100 Kg.) per jornau (1628 m2.); hèr referéncia ath pradament o pradatge en tot convertir en prat ua tèrra semiant sème d' èrba o eth horaquèr des palhèrs. Eth prètz deth jornau de prat l'estime en 1000 pessetes e er arrendament en 50 pessetes eth jornau en Vielha e 25 en Salardú. Es jornaus des dalhaires se pagauen de 5 a 6 pessetes e era despena.

Passe ara seguida a descríuer es diferentes varietats de cereaus en Pujòlo, en tot explicar quan se sémien e com èren era bladeta, eth horment, es uerdis e era civada, parle d'un rendement deth 7 per 1 , e que se sémie un galin de gran per un galin de semiadera (216 m2.); per çò que hèr as truhes ditz que se sémien tà darrèrs d'abriu e en mai, un còp passades es gelades tardiues e que se cuelhen tà darrèrs de seteme e prumèrs d'octobre. Eth rendement l'estime en 10 sacs de truhes per 1 sac de talhs de 70 litres, parle

de dues varietats, es "aubes" de flors blanques e es "jaunes", arredonides de flor morada, fòrça abondiues en Salardú.
Quan se referís ath "morisco" ditz que non se'n ve pas guaire e qu'ans endarrèr se barrejaue damb era bladeta entà hèr-ne un pan nomentat "mesturet". Remèrque que s'an sanfuenat quauques tèrres abandonades.
Destaque qu'es arairs son plan antics hèti toti de husta exceptat dera relha.

Carreta

Hònt: "D'agricultura aranesa", Josep Mª Soler i Coll

Quan arribe en Mijaran –Castièro e Marcatosa- se n'encuede des diferentes varietats d'espleita e arrendament des tèrres e prats, espleita dirècta, masovèrs, a mieges etc.

Mos conde qu'era espleita e rotacion des tèrres en parçan de Vielha ei parièr qu'en Naut Aran, atau com era humejada. Persute de qu'en Vielha i a un acòrd tacit entre es proprietaris de semiar es "tardiualhs" (çò que se sémie ena primauera), un an en un costat dera Val e ar endean en er aute, entà esvitar qu'eth bestiar en anar a pèisher es rastolhs dammatge es auti semiats (truhes, milhòc, etc.)

S'ac vau plan de transcríuer eth sòn comentari sus aguest ahèr :

"*Això té més mérit si es té en compte la divisió de la propietat i la divisió dintre les propietats ,és a dir .que no existeixen propietats grans, sinó que les més extenses estan compostes de terres i prats petits i escampats.Així l' aspecte general queda unificat i sembla el terreny al voltant de Viella , una gran finca dividida en dues parts per a tenir-hi establerta una rotació de dues fulles.*". Hig tanben que abonden es truhes e eth milhòc e que i a pògues cedes, dentilhes e beletarrabes.

En encuedar-se des prats en Miei Aran senhale que presente granes analogies damb Salardú e aprofite entà descríuer eth defectuós tractament deth hiems en tot suggerir mielhores, detalhe eth procés de cuedar es prats, tot parlant d'apariar es aigüeres, espèirar, humejar, escarpir, adaiguar; en tot parlar d'adaiguar ditz textuaument :

" *En el mes de Maig s' adaiguen els prats.N' hi ha alguns com el Moreu de Betren,el pare del qual era ja un dels pagesos més inteligents de la Vall, que donen l' aigua als prats en marxar les neus, per a evitar així la gelada de les raitces (arrels) car l' aigua, solidificant-se, les ailla* ".

Comente que se comence a dalhar a prumèri de juriòl e se redalhe ath torn deth 20 de seteme. Defen er adobament quimic des prats dera Ribèra de Vielha que ditz que son

era principau riquesa dera poblacion, ath temps que hèr ua ampla referéncia ath "jadilhatge", en tot parlar des prats deth torn de Vielha pense qu'es der aute costat dera Garona, dejós de Gausac, son es mielhors deth póble e de tota era Val, en tot èster eth sòn rendiment ath torn de 14/15 cargues per jornau (cargues de 80 a 100 Kg.)

Passe revista ara organizacion des ahèrs deth bestiar en Vielha, damb tota sòrta de detalhs, se referís ara Comission que nomente er Ajuntament entà tot eth bestiar, exceptat des ègues, e que se n'encuede de portar eth registre deth nombre de caps, des mèrques, de logar es pastors, de subastar es jadilhes, dera crompa de sementaus e taures e de portar era sau entara montanha. Es pastors se lòguen entara Fira, mès non acaben era contracta enquia Totsants (més tard veiram qu'en Bossòst eth sistèma ère talamens diferent)

Es oelhes van entara montanha quan se'n va era nhèu, eth vaciu e es ègues abantes de Sant Joan, es vaques de lèit e deth parelh de laurar eth 24 de junh. Es crabes pugen e baishen cada dia entà molher-les. En iuèrn es pastors an de trèir eth bestiar s'era nhèu ac permet. Eth 3 de mai se priven es prats dera Ribèra. Entath torn deth 20 de seteme baishen es vaques de lèit e es parelhs e mès tard eth vaciu e es ègues, e quan comence a nheuar baishen es oelhes.

Es montanhes s´arrenden as de dehòra en tot reservar es prumères èrbes, entath bestiar deth pòble. Remèrque qu'en Vielha i a en aqueth an de 1922: 1200 oelhes, 200 crabes, 250 vaques e 30 ègues. Senhale qu'eth 21 d'agost se subasten es jadilhes des arramades e qu'eth prètz entad aguest an ei de 6 pessetes e mieja per net, per 1100 oelhes, e de 20 pessetes per quate o cinc mil caps de lan.

En parlar des cereaus en Miei Aran descriu damb tota sòrta de detalhs era sèga e es trabalhs de liar, garberar, escariar, picar era garba, bàter, ventar, en tot explicitar fòrça detalhadaments era forma de hèr es garbères e eth nombre de garbes de cada part dera garbèra. Ei curiós e ironic eth comentari en tot parlar deth bàter en Vielha, quan ditz:

"A Viella s'havia instal.lat una trilladora moguda electricament sota els porxos de la casa de la vila i la van treure, segons m' han dit, perqué un cop es va encendre la palla i si es descuiden cremen la casa consistorial. Ja n' hi va haver prou En lloc de portar-la en altre lloc,van suprimir la máquina."

Indique era capacitat deth galin, 9,5 litres passant eth rasèr entà véner eth gran , e 10 litres sense passar eth rasèr entà mesurar es cuelhetes. 1 galin 2,16 ares, 1 jornau 16,28 ares, ua quartèra sèt galins.

As varietats de cereaus nomentadi en Pujòlo i cau híger eth tremeson, varietat deth horment, eth blat de miracle, era bladeta e ua barreja de blat e horment que ne diden carrau Senhale qu'es pòbles mès granius de tota era Val son Betren, Vilac, Gessa, Garòs e Gausac. En parlar des truhes ditz que se semien en Vielha en baishant deth mes d´abriu enquia miei mai, descriu era manèra de semiar-les, en un soc se meten es talhs e en er aute non, pr'amor que servís entà caperar-les. Es talhs demoren a uns 40 cms. en quadre, s´estarralhen (sauclen) tà prumèrs de junh , e se caucen (dar-les tèrra) abantes d'enviar eth parelh tara montanha. Se cuelhen tà darrèrs de seteme o prumèrs d'octobre. Deth milhòc ditz qu'ei un tardiualh de varietat auriòla que se sémie entath torn de Santa Creu en socs com es truhes, e dempús se saucle, s'esclarís, se cauce, s'es·huelhe , e se cuelh tà miei octobre. Hè referéncia a Sanjuán "Pèssa" de Vielha qu'a ua maishina escarrolhadora, qu'ei era unenca e que la dèishe ath que la de besonh.

Per çò que hè ad aguesta maishina er autor d'aguest resumit en da totau e absoluta fe,donques de mainatge cada iuèrn anaue tàs de Pèssa de Vielha entà hèr-se a deishar era maishina d'escarrolhar, maishina qu'encara sauve era familha e dera que acompanham ua fotografia.

Hònt: Fondacion Privada Musèu Etnologic Val d'Aran

En tot nomentar es coitius de sanfuenc referís qu'es pagesi se què ishen de que hole eth bestiar e les produsís còps de sang.

En arribar en Baish Aran remèrque qu'era rotacion ei parièra qu'ena rèsta dera Val, cereaus un an e tardiuaus un aute, senhale qu'en Baish Aran era estenuda des prats ei mès redusida, e qu'es planhèths "lanes" son aucupades pes tèrres e i manquen es ribères com era der arriu Nere, era dera Artiga, era de Valarties o era de Aiguamòg. Indique qu'es prats se dalhent a prumèrs de juriòl e s'acabe enes prats tocant ath bòsc entath torn deth 15 d`agost. Se redalhe entath torn deth 15 de seteme. Remèrque qu'entre Es Bòrdes e Les enes prats predominen es leguminoses, çò que les da un mès gran valor neuritiu e un mès naut rendement.

Comente qu'en Bossòst era comission deth bestiar ei nomentada per Ajuntament cossent damb eth pòble, entà Pentacosta, que se n'encuede com en Vielha de toti es ahèrs deth bestiar, mès eth nomentament des pastors se hè sonque per dus mesi e miei, cruben sèt onces de 16 duros e s`an de pagar un vailet e hèr-se era despena.

En Bossòst i tròbe 500 caps de lan, de 500 a 600 vaques, compdant es vedèths e sonque 3 ègues. Eth taure lo paguen entre er Ajuntament e es pagesi. Remèrque qu'es francesi dera val der aute costat dera termièra, an dret as prumères èrbes des montanhes termières, segontes un tractat internacionau. Mès aguest dret sonque se pòt exercir enquiath dia prumèr de juriòl, dia en que pugen es vaques dera lèit entath Clòt de Baretja. Mos ditz qu'es vaciues van entar aute costat entà Estanh Long,

dejós deth Montlude, e baishen entà Sant Ròc, passant entà Estiuèra, enquiath 14 de seteme. Deth 15 ath 20 de junh pugen es oelhes entà Salota o Saloda, entà baishar entre eth 15 e eth 20 de juriòl e anar enta Estiuèra. Un còp eth bestiar ei ena montanha s'i a bèth proprietari que les hèsque a pèisher apròp des camps, er Ajuntament les impause ua multa de 25 pessetes per cap. Eth 20 de seteme baishe eth bestiar, prumèr es vaques de lèit e de trabalh, dempús es vaciues e ara fin es oelhes; es pastors acaben era contracta e cadun s'a de hèr a pèisher eth sòn bestiar.

En Les eth bestiar va tot amassa de dempús que baishe dera montanha enquia que nhèue pes prats privats e comunaus.
Com a referéncia istorica des concorsi de bestiar comente qu'en Bossòst a visitat a H. Berart, e qu'ua des sues vaques a guanhat eth prumèr concors de bestiar de raça aranesa convocat pera Mancomunitat e celebrat en Vielha. En parlar des cereaus en Baish Aran, destaque qu'en Bossòst era cuelheta comence damb eth blat eth 25 de juriòl e qu'era batuda se hè com en Miei Aran, mès en Bossòst i a ua societat de 25 proprietaris presidida per Mases, alavetz baile, qu'an ua petita desgranadora botjada per un motor, plaçada deuant deth pòble, ara dreta der arriu, en un cubèrt tanlèu dempús de passar eth pònt, qu'amie tara lana longa.

En aguest capítol hè una longa disertacion sus eth rendement des cereaus en tota era Val.

Eth horment rendís deth 5 ath 7 per 1, eth uerdi da eth doble, eth morisco que ditz que se sémie deth 5 ath 10 d'agost, tanben da un 7 per 1. Per çò que hè as truhes senhale que s´a redusit eth rendement de 17000 kg. per ectara a 8 o 9000 Kg. Remèrque qu'en Bossòst entà cambiar eth seme van a cercar es truhes en Salardú, Tredòs, Bagergue o Arres. Destaque era abondància des coitius de milhòc en Bossòst e eth sòn mès gran rendement qu'en Vielha, en tot semiar-lo en socs a 50 cms. e en caperar es grans damb un shadet, entà semiar se sauven es grans deth miei dera carrulha. Es monjòcs ditz, les sémien damb eth milhòc portant a ua man es mongetes e en er auta eth milhòc, se cuelhen tà prumèrs de seteme. Com a rendement des mongetes indique que per nau galins de semiadèra se cuelhen 3 quartères de mongetes (ua quartèra son 7 galins) . Remèrque qu'es sanfuencs de Bossòst an fòrça mès bona mina qu'es de Vielha, que duren de dètz a dotze ans, e que se pòden hèr quate copes.
Un exemple de quauques donades deth pòble:

"DADES NUMERIQUES DE PREUS

Preu de les terres - 28 - 30 duros el galí segons distància del poble (galí de 2.16 àrees).
Preu dels prats - 1,200 pessetes el jornal (16.28 àrees) pels prats bons.
Arrendament de les terres - 3 - 4 pessetes el galí.
Arrendament dels prats - 6 -10 duros el jornal.
Preu dels jornals - Dallar, 5 ptes. I la vida, 10 pessetes sense la vida.
El rest de l'any, 4 pessetes i la vida.
Dones - 6 rals i el gasto (uns nou rals).
Preu de les patates : 14 - 16 pessetes quartera de 63 kg.
Preu de l'hurment: 7 duros quartera de 70 litres.
Preu de l'herba: 4 - 5 pessetes el quintà de 50 kgs."

Hònt: «D'agricultura aranesa» Josep Mª Soler i Coll

Dedique er avantdarrèr capítol a nomentar un per un, damb eth sòn nòm scientific e eth sòn nòm en catalan e en aranés, d'ua cinquantia d'arbes, en tot indicar eth sòn plaçament segontes era nautada e era zòna, a mòda d´exemple ne transcriuem dus:

Abies pectinata DC.o A.Alba Mill.; auet, avet, desls 1000 als 1800 metres ,sol o barrejat amb el faig. Molt abundant

Ulmus montana, um , om ,regularment abundant en Artiga de Vielha i zona del faig i del avet.

En hèr referéncia ara Arboricultura Frutèra senhale qu'es frutèrs son escassi en Naut Aran, abondants en Miei Aran e plan abondosi en Baish Aran, especiaumens enes lanes de Les e se mòstre fòrça optimiste en çò qu'apertien ath futur dera fruticultura ena Val d' Aran.

En Pujòlo i tròbe quauque perèr e pomèr e escarèrs ena arriba der Unhòla, hèti a pèrder pes gelades, atau com es 200 mòrti pes gelades en un prat de Lobató de Gessa apròp der arriu. En parçan de Castièro, ditz qu'es uarts e jardins son plei de perères e pomèrs joeni importadi de França e barrejadi damb d`auti de vielhs. Descriu damb tota sòrta de detalhs era visita que hè ath uart des frares de Vielha, amiat peth frare Leon.

En Baish Aran, e en especiau enes lanes de Bossòst e Les abonden encara mès es frutèrs. Les se distinguís de Bossòst per trobar-i petites proprietats plantades sonque de pomes de sidra, en tot existir en Les tres maishines de premsar pomes. Es pomes son dera variedat "Reineta des Pirenèus".

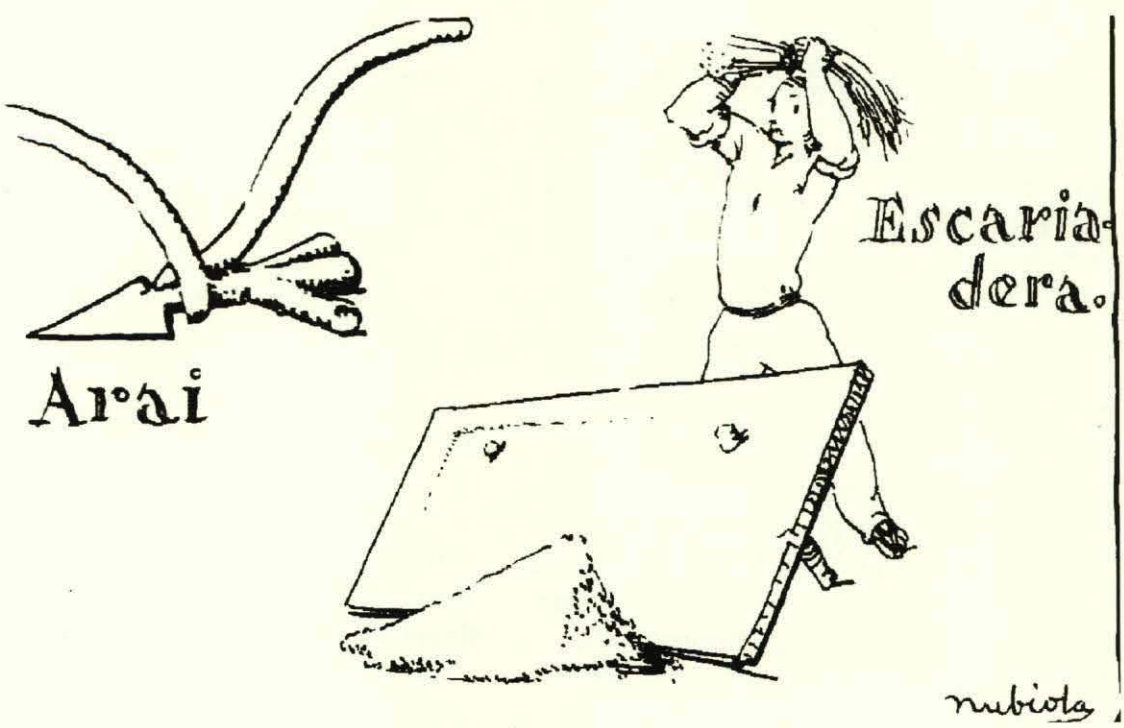
Remèrque qu'er Ajuntament de Bossòst a era intencion de crompar plantèr de pomèrs e aufrir-les de franc as proprietaris que volguen plantar-les.

Senhale tanben quauque codonhèr e quauqua arradimèra, bèth perseguèr e pruères dera varietat "Claudia veritable" e "Falsa reina claudia", destaque tanben que Les ei eth pòble deth Miei e Baish Aran qu'a mès escarèrs.

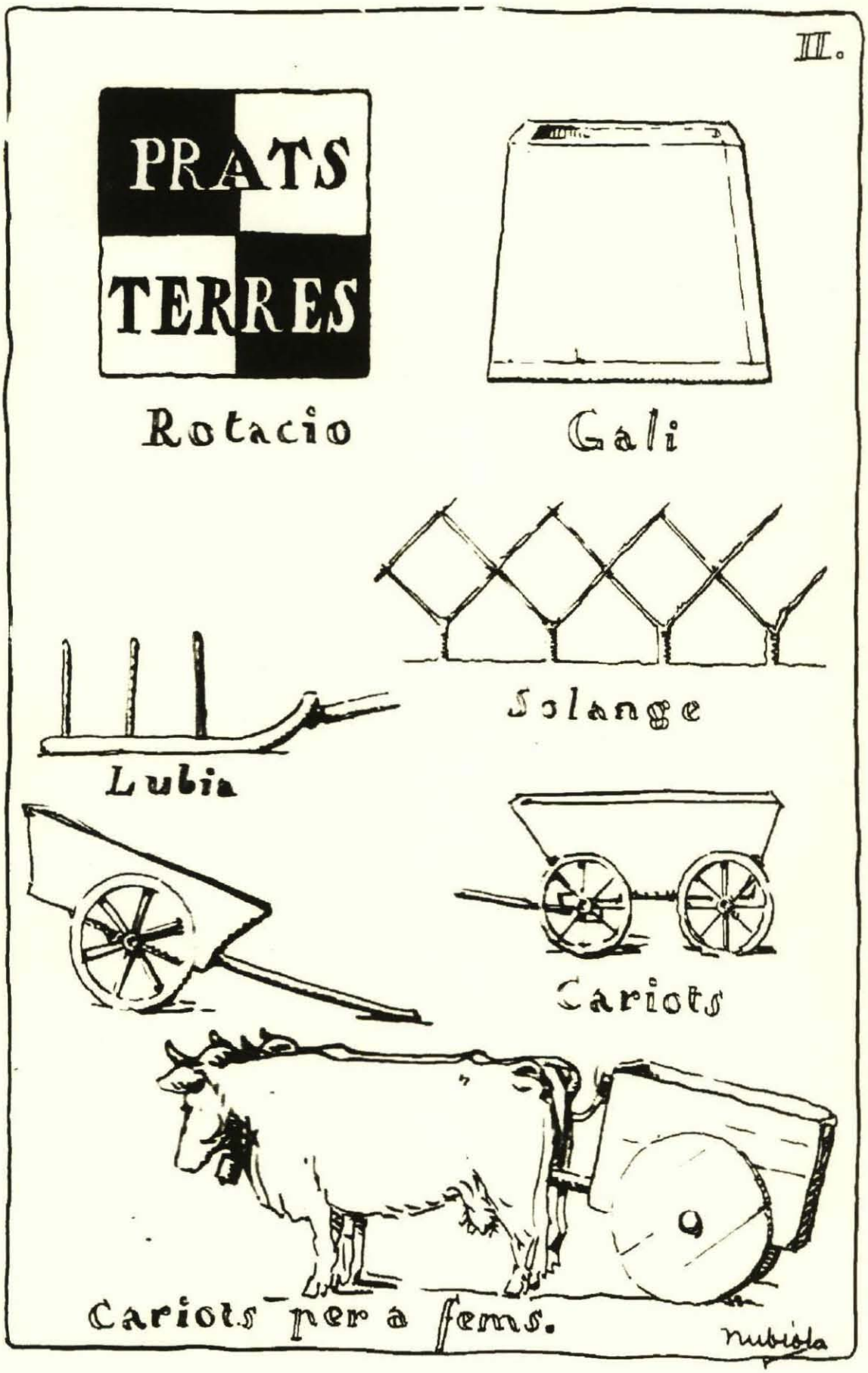
En darrèr capítol dempús de hèr ua descripcion dera orientacion des bòsqui d`Aran e dera distribucion des espècies segontes era nautada acabe damb un paragraf que trobam actuau e aleçonador, e ditz atau :

"Per acabar direm , que l èxplotació dels boscos es fa sota l' intervenció dels capataços de monts nombrats per l `Estat Espanyol , éssent els productes de les vendes una quantiosa font d' ingresos pels pobles,car tots aquells son de propietat comunal. Sortosament els aranesos no han fet víctimes de la copdicia aquelles joies pirenenques ; però ai del dia en que enlluernats pels diners deixin despullar llurs muntanyes .Pensin que alguns pobles existeixen encara mercés als boscos protectors.En desapareixer aquets seria com obrir la tanca als elements i aleshores les aigües escorxarien en llurs terres i les allaus ,devallant furients enterrarien les llars".

Enquia aciu eth resumit der estudi. Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d´Aran depositària d´aguesta monografía, que consideram un testimòni inestimable dera situacion dera pagesia en Aran entàs prumèries deth sègle XX e des inquietuds dera Mancomunitat de Catalunya, non excludís pas en un futur apròp aufrir-lo a toti es aranesi ena sua integritat.

Hònt: "D'agricultura aranesa", Joseph Mª Soler i Coll

Hònt: "D'agricultura aranesa", Joseph Mª Soler i Coll

Tractat d'agricultura de Çò de Pèirponin, Arròs. 1824

Maria Pau Gómez Ferrer
Archiu Istoric Generau d'Aran

Eth 5 de hereuèr de 2004, era Sra. Aurore Pònt, redescendenta dera casa, depausèc en Archiu Istoric Generau d'Arròs eth hons patrimoniau de çò de Pèirponin d'Arròs. Format per 134 documents en papèr e 2 pergamins (1582-1953).

En 10 de noveme de 1824, Manuel Cau Aner de Pèirponin escriu un tractat d'agricultura[1] titolat: *Origen de la decadencia de los propietarios araneses. Con un plan ventajas del buen hacendado. Con un plan especulativo y práctico para que la casa de Peiponin acorta diferencia, puede seguir si quiere verse libre de deudas.* En aguest manuscrit s'explique coma trabalhar es tèrres e eth bestiar proprietat de çò de Pèirponin d'Arròs.

Cria, venda e mantenement de bestiar vacum

Era casa aurà sies vaques de cria. Tres de lèit fresca e tres der an. Ueit cries: tres vedères, tres d'un an, es dus que queden seràn femelhes (anolhes) que se pujaràn tà remplaçar es vaques mès vielhes e de mala raça. Ua d'eres aurà d'auer 2 ans (anolha) e era auta 3 ans (terçada), tà que non vedèren ath madeish temps. Un an per t'aute, se poirà véner ua vaca que vedère.

Cada an ne nèishen tres cries: dues tà bòs e ua tà cambiar es vaques que non son de bona raça. S'er edart hè qu'en nèisher toti siguen femelhes o mascles s'auràn de véner.

Es sies bòs an d'auer 2, 3 e 4 ans e toti an d'èster criats en casa. Qu'es bòs agen 4 ans ei bon entath lauraire. Cada an se veneràn un parelh d'edat de 4 o 5 ans.

S'a d'evitar qu'es vaques trabalhen. Era vaca que trabalhe fòrça, perderà era lèit se crie, se retardarà s'ei prenhada e darà ua cria que jamès serà ua vaca, senon que serà ua vacòta. Non se vò díder que non poguen trabalhar, senon qu'ac an de hèr damb moderacion ja que vòlen un particular suenh. Era casa damb era cria de bòs establida non aurà de hèr a trabalhar es vaques entà laurar.

Era lèit, era cria e era venda ei çò que s'a d'atier. Es vaques se venen, per un regular, tà carn, qu'ei çò que les da valor, se son petites valeràn 9 o 10 duros e se son mès gròsses valeràn 14 o 15 duros.

Ena montanha, es vaques qu'an ua cria naua non an de dar leishon e es vedèths de cap de manèra an de veir corrau.
En iuèrn e primauera an d'èster en Arròs. Aguestes son es dues sasons mès perilhoses entà pèrder o sauvar eth bestiar. Ena primauera, eth bestiar vacum poirie anar entà Sant Joan, mès va en contra der orde naturau per diuèrses rasons: En Arròs, era èrba e huelha ei mès doriua qu'en Sant Joan e eth terren non ei pas tant arribent. Per un regular, eth vacum en entrar ena primauera ei fèble e expausat a queigudes e malauties. Se se trape en Arròs, era mendre causa pòt èster secorruda peth sòn proprietari que lo ve cada dia. Era lèit non s'a d'economizar e ena primauera s'a de hèr boder, aquerò se harà mielhor en pòble. Ena primauera, ei bon de deishar eth bestiar en pòble, atau se li pòt suenhar enquia que puge entara montanha.

1. AG d'Aran. Çò de Pèirponin, Arròs nº 126

En ostiu, eth bestiar se trape enes montanhes. Se pagarà mès sòs ath pastor e guarda se ten compde qu'eth bestiar non se cale per vrespères. Ena tardor, en baishar dera montanha, eth bestiar ei gras e alavetz a heired. Aguest ei eth moment, en qu'eth vacum a d'anar tà Sant Joan. Aciu, eth pastor non aurà de témer pes queigudes (que s'espatlen) e sonque se n'aurà d'encuedar de qu'eth bestiar non se cale enes tèrres damb fruts.

Encara qu'eth pastor sigue maladret e non cuede eth vacum, es vaques cercaràn e traparàn eth minjar en Sant Joan e entraràn plan plies de carn en iuèrn. En Sant Joan, es vaques i an de pèisher enquia qu'era nhèu e era èrba ac permeteràn. S'aconselhe qu'ena tardor pèishen èrba de Sant Joan. S'ena tardor se pòrte eth bestiar entà Arròs, aguest peisherà males èrbes que sonque serviràn tà afeblir-le. Des de Sant Joan, es vaques passen per Arròs e londeman anaràn entà Sarrigüèra, a on eth pastor que les tier compde aurà apariat es prats. Un viatge acabada era estada en Sarrigüèra tornaràn entà Arròs entà passar er iuèrn.

De tot eth bestiar vacum sonque es sies vaques e es dus bòs daràn despena. Eth mantenement non ei de mau hèr e se pòt hèr en tot dar-li tà minjar un mesclat bon, sense besonh d'alistar era èrba. Pendent er iuèrn, es vaques non s'an de hèr engreishar massa, mès tanpoc s'an de deishar magrir. Totes s'an d'atier e se les a de dar minjar a proporcion deth sòn còs. Ena primauera e ena tardor s'an d'evitar es gibrades. Abans d'ahocar-les tà dehòra se les a de dar un petit esdejoar qu'evitarà despenes pes malauties que pòden cuélher. Pendent tot er an, se les darà sau en pòga quantitat cada 8 dies. En primauera e en ostiu se les darà un shinhau mès de sau.

Cada vaca a de besonh 4 pams de jaça. Eth bestiar vacum a d'èster shut, atau se mantierà mès gròs. En octobre e noveme s'a d'arremassar grana quantitat de huelharaca qu'en primauera servirà tà evitar era umiditat deth hiems, que pòt determinar malauties en bestiar.

Cria, venda e mantenement deth bestiar de lan

Des setze oelhes que crien, quate auràn d'èster cambiades cada an pes que s'auràn recriat ena casa. Jamès ua oelha a d'anherar per cincau viatge en casa. Es quate oelhes de 2 ans (primales), son es que pugen de cria e entraràn a tier eth lòc des oelhes mès vielhes que cada an gesseràn. Es vint-e-tres primaus provien de setze anhèths dera casa e de sèt que s'auràn de crompar cada an. Eth despartiment des vint-e-tres motons ei: quinze mascles tà motons, quate femelhes des mielhors tà cria, tres tà lan e un que se minge entara hèsta major. Es vint-e-tres primaus s'an de desseparar des sues mairs e hèr-les a baishar tà casa tà Sant Joan. Es quinze motons provien dera cria. Cada an se veneràn quinze motons e quate oelhes. Se veneràn es oelhes de mès mala raça e es mès vielhes.

Tà embarrar aguest bestiar s'an de hèr 4 divisions (pàrrecs): tàs oelhes, tàs qu'an d'anherar o an anherat, tàs primaus e tàs motons. Cada division se harà en proporcion deth nombre de cada espècie. S'aguestes divisions se pòden hèr ara vista ues des autes mielhor. Auràn d'èster clares e damb airejament. Eth bestiar a d'èster shut, senon pòt cuélher fòrça malauties e pòt dar mala lan. Es oelhes son tan delicades que morissen e pèrden era lan damb facilitat.

En iuèrn, es oelhes non pòden pas gésser a pèisher era vegilha d'anherar e 15 dies dempús d'auer anherat. Ath pagés non l'an d'enganhar es dies doci der iuèrn, dempús d'anherar non les pòt deishar gésser. Se les a de dar de minjar bona èrba o palha de legum qu'ei era mielhor. Non a de mancar era aigua, mès non a d'èster heireda. Es primaus tanben an de besonh suenh. Tant en iuèrn coma en primauera un simple borrat les pòt aucir se non se cueden ben. Es motons se pòden neurir damb palha, donques sòn fòrts e mingen quina causa que sigue.

Cap des tres classes de bestiar de lan s'a de trapar sarrat enes bòrdes. Aguestes s'an

de netejar (trèir era saorra) tot soent, aumens 1 viatge ath mes. Se non se netegen se crien fòrça caparres. Cada 8 dies, an de préner un shinhau de sau. Tietz compde damb era sau, donques, senon les ne das ei mala causa, mès se les ne das mès deth compde ei petjor. Ena primauera va ben dar-les sau damb un shinhau de bren.

Cria, venda e mantenement de bestiar crabum

Es nau crabes mairs se redusiràn cada an a sies pera gessuda o venda des tres mès vielhes o de mala raça. Es tres crabes de 2 ans tieràn eth vuet des tres qu'an gessut. Cada an nèishen nau hilhs, tres des mielhors femelhes se destinaràn tà cria.

Cada an se venerà ua craba e sies crabòts e se n'auciràn dus entara matança dera casa. Aguestes dues se deisharàn shecar. S'un an i a agut un malastre damb eth bestiar vacum e s'a agut de profitar era carn, non s'aucirà cap de craba e se poiràn véner tres crabes.

Eth crabum a d'anar tostemps damb es motons, mens quan an de crabotar. En moment de crabotar es crabes son plan delicades e s'an de suenhar com es oelhes mairs. Un viatge crabotat non pòden tornar damb es motons e an de demorar a on se trapen es oelhes. Sonque en iuèrn s'a de cuedar eth lòc a on demoren es crabes, era rèsta der an damb pòga causa se mantien.

Invertir en bestiar crabum ei bon entath pagés, ja qu'aguest país ei plan bon entad aguest tipe de bestiar. En primauera, era lèit des crabes e era des vaques neurís tanplan. En ostiu, sonque auram d'auer sèt crabes de lèit. S'ena tardoada, es crabes non jadilhen dehòra auram lèit. Era petjor malautia des crabes ei era tinha, un mau que patissen se non se cueden. Eth bestiar crabum aurie d'anar tostemps a pèisher en Sarriulèra e en Sant Joan.

Cria, venda e mantenement deth bestiar mulam o saumatèr

Es saumets de 3 ans e es de 2 ans an d'èster criats en casa e auràn d'auer entrat ena casa damb 1 an d'edat. Es de 1 an provieràn des crompes hètes entà Sant Martin o entà prumèrs der iuèrn. Tà poder crompar-les s'aurà de calcular guaira èrba i a en palhèr, en tot pensar qu'er iuèrn ei long. Eth bestiar mulam a de passar er iuèrn en casa, encara que s'age de crompar èrba ena primauera. D'aguesta manèra entren en ostiu plan fòrts. Cau evitar que cuelhen malauties pendent eth prumèr an.

Cada an se veneràn quate saumets pendent es hèires d'iuèrn e primauera. Es saumets que se veneràn seràn dus des que haràn 4 ans e dus des que haràn 3 ans. Es que rèsten de 2 ans e d'1 an substituiràn es venuts. Damb es sòs dera venda se cromparàn quate saumets de 8 o mès mesi.

En Arròs, i aurà d'auer dues bòrdes entàs saumets. En ua bòrda, se calaràn dus saumets de 3 ans e es quate de 2 ans. Aguesti compartiràn bòrda damb es vaques. Ad aguesti se les aurà de dar mesclat de minjar. Es quate saumets de 1 an, demoraràn destacadi en un aute pati e minjaràn èrba bona. Aquerò pendent eth temps d'iuèrn que demoraràn en casa.

Se se vò, aguesti dètz saumets pòden minjar tota era palha de Sarrigüèra. Tà que sigue mielhor repartit, ei mielhor qu'es quate saumets joeni e es vaques vagen a pèisher amassa. Coma es peishius de Sarrigüèra son plan boni, es vaques se premaniràn entà vederar e es saumets se criaràn ben en sòn prumèr an de vida. En primauera, sies saumets anaràn a pèisher dehòra damb eth pastor e es quate que rèsten anaràn a trabalhar.

Es trabalhs a hèr pes saumets son: carrejar hiems, pòrtar lenha e carrejar huelharaca deth bòsc. Eth dia que puge eth bestiar tara montanha, es dètz saumets tanben i auràn de pujar. Es quate que se dediquen a trabalhar demoraràn ena montanha enquiath començament dera sèga. Es saumets de 2 e 3 ans baisharàn es garbes, èrba e huelhes. Se se despartís eth trabalh entre es sies saumets mès grani aguesti non s'espatlaràn. Quan eth bestiar baishe dera montanha, es quate saumets joeni poiràn anar entà Sant Joan e entara Artiga e tornaràn tà Arròs amassa damb eth bestiar vacum.

Eth bestiar mulam exigís era madeisha quantitat de sau qu'eth bestiar vacum. Ei mielhor dar-les era sau barrejada damb bren.

Remèrca

Ena tardor e primauera, quan eth bestiar (vacum, de lan, crabum e mulam) ges entà pèisher de maitiada, s'aguesta ei dolenta, se li aurà de dar un esdejoar sec abantes de gésser.

Es hiems en Arròs e Sant Joan

En Arròs e enes bòrdes s'a de sajar de hèr toti es hiems possibles. S'ena tardor e primauera s'arremasse huelheraca entà qu'eth bestiar sigue sec, non mancaràn hiems.

Toti es dissabtes an d'escarrar-se es jaces des bòrdes de tot eth bestiar, sense excepcion, en tot includir era pocingla des porcèths. Encara qu'eth bestiar de lan se trape sec, s'aurà de trèir era huelheraca tà que fermente era ua damb era auta. Non s'auràn de formar crospes (saorra) ena bòrda deth bestiar de lan. Era bòrda deth bestiar de lan s'a d'escampar tà arremassar era saorra e bilhèstres e dempús méter huelharaca tà que shugue es pishats des oelhes.

En Arròs e Sant Joan s'auràn de hèr dus humèrs que seràn plaçadi ath cant ombrèr der edifici. En Arròs cadun harà 40 pès de long, 24 pès d'ample e 6 pès de prigondor. Es de Sant Joan se haràn mès grani segontes eth calcul des hiems que se produsissen. Des dus humèrs: un se tierà entà hèr hiems ena tardor e primauera quan eth bestiar non minge deth palhèr, aguesti hiems serviràn entàs prats e en aute se haràn es hiems damb es bilhèstres dera èrba deth bestiar e servirà entàs tèrres.

Es hiems des humèrs an d'auer fermentat (cuafit) abantes de portar-les entàs prats o tèrres. Se non an fermentat ben, pòden hèr fòrça de mau. Ena casa d'Arròs s'a de destinar un uart petit tà humèr. En temps de granes umiditats, es hiems s'an de estornejar de naut en baish entà shugar-se. Es hiems qu'an de servir entàs tèrres an d'auer estat en humèr 1 an.

Es hiems que se haràn ena tardor de 1824 e ena primauera e tardor de 1825 se portaràn enes tèrres d'Arròs: ua part en mes de hereuèr e març de 1825 e ua auta part en abriu de 1826. En Sant Joan sonque se haràn hiems en iuèrn tà poder-les portar ena primauera enes tèrres. Es hiems destinats entàs prats auràn d'èster en humèr un an. Es que se hèn en iuèrn de 1824 e 1825 se portaràn enes prats ena tardor de 1825. S'enten qu'es vaques son en Sant Joan es mesi de deseme de 1824 e gèr de 1825.

Es hiems en Sarriulèra

Es hiems de Sarriulèra s'an de hèr dera madeisha manèra qu'en Sant Joan, s'a de deishar en humèr e se manquen hiems se poiràn pòrtar des d'Arròs. En prat de baish de Sarriulèra non s'i meterà guaire hiems, ja que ei massa fòrt e pòt aucir era èrba fina e hèr mau ara èrba fòrta e sonque demorarien es èrbes grossières. Adaiguar damb es hiems ei bon, mès sonque s'a de hèr en un terren a on se pogue hèr. En Sarriulèra se pòden hèr boni e fòrça hiems ja que son mès boni qu'es d'Arròs e Sant Joan.

Es hiems ena Artiga

Enes prats dera Artiga s'an de humejar tamb hiems dera montanha e tanlèu coma se pogue s'aurà d'adaiguar entà trèir es bohères que se les mingen.

Manèra e temps de humejar

Enes tèrres se humejarà enes darrèri dies der iuèrn e començaments de primauera, abantes de semiar es fruts tardius. Enes prats es hiems s'an d'estornejar 8 dies abantes de humejar. S'an de portar enes prats ena tardor, es dies que non se pogue arremassar huelha. Un còp trèta era dusau cuelheta d'èrba s'an de humejar es prats tanlèu coma se pogue. Ueit dies abantes de humejar es prats, se les a de dar un banh d'aigua pendent dus o tres dies, segontes eth prat. Un viatge s'a esparjut, enes prats non s'aurà d'adaiguar damb aigua d'arriu. Damb era umitat dera nhèu, deth gèu e des ploges n'i aurà pro entà qu'era tèrra chuque es

hiems e es arraïcs se fortifiquen tà non morir en iuèrn.

Ena primauera es prats s'an d'adaiguar pendent 4 ores. En aguesta sason, tot soent baishen es arrius turbelhats. Era aigua turbelhada ei mielhor qu'era clara. Tostemps qu'er aigua baishe lorda s'aurà d'adaiguar eth temps de besonh tà estovar eth prat. Un viatge estovat s'a de deishar d'adaiguar tant s'era aigua baishe lorda o com se non ne baishe. Era aigua qu'es arrius pòrten ena primauera ei era mès dolenta de tot er an, ja que ven dera nhèu e deth gèu. S'era primauera ei umida non s'a d'adaiguar. En temps de calor s'a d'adaiguar tot soent. Se hè quate dies seguidi de plan calor, s'a d'adaiguar eth quatau dia. Es aiguats s'an d'aprofitar ena tardor. Ei important combinar eth temps damb era tèrra.

Manèra de trabalhar era tèrra e es prats

Tota era tèrra entà semiar aurà d'èster laurada tres viatges entà acogar eth seme deth horment. Eth prumèr viatge se laurarà quan s'acabe de segar. Eth dusau en mes de mai, aquerò se non se sémien granatges tardius. Eth tresau ei era deth semiar. Es grans tardans s'an de semiar en abondància exceptat eth milhòc. Ei bon semiar un shinhau de milhòc, mès non guaire tard ja qu'ei ua planta que degrade era tèrra. Enes tres viatges que se laurarà, en cadun e en particular en ostiu, s'an de reseguir es cants des tèrres per un òme damb ua bona shada, entà trèir es ortigues e saucle que nèish ath torn des parets. Era tèrra des entorns deth camp s'a de lançar entà laguens deth madeish, ja que se non i a tèrra ath pè des parets non i auràn males èrbes e plantes. Tostemp qu'era tèrra sigue massa umida non se poirà laurar, pr'amor que se sarre. Entà laurar era casa pòt méter dus parelhs de bòs.

Semiar

Ditz er arrepervèri: "*El sembrar temprano es pernicioso algunas veces*", semiar lèu non ei pas bondolent. Ditz era agricultura: Semiar tard n'ei tostemp de dolent. Ditz er autor: Cuélher un temps miejan.

En Sarriulèra s'a de semiar tres setmanes abantes qu'en Arròs. En Arròs s'a de semiar tres setmanes o un mes abantes qu'en Sant Joan. En Sarriulèra se pòt semiar tota sòrta de gran. Eth frut d'aguest parçan ei eth mès saborós de tot er auviatge e damb un an de fòrça ploja era cuelheta serà abondiua, mès enes auti parçans (Arròs, Sant Joan, Artiga) era cuelheta serà regulara.

Eth seme (era semensalha)

Tot seme destinat tà semiar, abantes de gésser deth graèr aurà d'èster ben net e s'aurà d'alistar eth mès bon. Se se sémien fòrça plantes non poiràn èster bones. En cada tèrra se semiarà eth seme que vage mielhor. Atau coma se sémie blat blos, se poirie barrejar damb horment. Aquerò se pòt hèr en quauque camp.

Era sèga

Abantes de calar era hauç ena tèrra s'a de campar s'eth cabelh ei ben format e s'eth seme ei ben graat. Un viatge s'a acabat de segar eth camp, s'aurie d'arremassar era garba e portar-la en madeish lòc o apròp d'a on se baterà e aquiu escariar-la. Se non se pòt hèr atau, s'an de hèr es garbes enes bòrds des tèrres, de manèra que non embarasse guaire ath laurador. Es garbes s'an de hèr dempús de segar, donques ací acabe de graar eth horment.

Es arbes

Eth mielhor temps entà plantar es arbes ei eth mes de hereuèr. Tanben se pòt hèr en deseme, mès non ei tant segur. En catar tà transplantar s'a de sajar de non trincar es arraïcs. Es clòts a on s'an de plantar es arbes an d'auer 4 pès de hons. Quan mès prohond mielhor. En emplir tamb era tèrra s'aurà de sarrar ben. Se se dèishe era tèrra sopla perilhe er arbe.

Es arbes s'an de plantar: enes prats que confronten damb es arrius, enes arribes des arrius s'an de plantar espessi e en generau, s'an de plantar enes tèrmes e lòcs que mens damnatge ara proprietat. Enes prats arribents,

a on pòt baishar fòrça aigua e eslauassar-les, s'i an de plantar arbes. Aguesti an d'èster plantadi de forma que se crotzen es uns damb es auti. Non s'an de plantar era un ath cant der aute (linha rècta). En Sarriulèra e en Sant Joan, tot terren e tèrme sense coitivar s'a de plantar d'arbes. Quan mès espessi mielhor.

Es arbes mès utils, fòrts e que viuen fòrça de temps son: pibo nere o om, casse e herèisho. Ath delà d'auer bona huelha, era sua husta servís entà bastir e ei resistenta ara aigua. Bon ei eth tèish e d'auti, mès era sua vida ei cuerta. Eth tèish que mès viu a 50 o 60 ans e era sua husta se poirís. Er escarèr ei bon e va ben en tot terren.

Quan es arbes son joeni non s'an de podar guaire, ne bracar-les es huelhes. Sonque s'a de bracar era cama principau entà qu'era arraïc trabalhe e de nau creisheràn es branques. Aguestes s'an de deishar pujar a ua bona nautada. Tostemp s'a de sajar de qu'es arbes agen fòrça branques entà que i age ramatge. Quan ua des branques ei malauta, pr'amor qu'ua persona la podèc e hec a hóner o perqué s'a secat, s'a de bracar còp sec tot eth mau, ja que senon harà a hóner era rèsta der arbe. Jamès s'a de perméter que puge cap de persona enes arbes quan son mogi. Plan viatges se dèishen en pè dera cama diuèrsi arbilhons que gessen dera madeisha arraïc. Aguesti se nomenten hilhòles e sonque servissen entà hèr mau ar arbe principau e tien un tròç de terren que serie bon entà hèr èrba. Quan nèish ua hilhòla s'a de trèir de seguida e s'a de deishar pujar era cama der arbe liurament.

Es 3 arbes (pibo nere, casse e herèisho) se pòden plantar en tot tipe de tèrra. S'an de deishar esténer ben es branques, sustot en pibo nere e en casse, ja qu'ei era sua forma naturau. Eth herèisho non ac permet pas tant.

Quan es arbes d'ua proprietat vesia incomòden era nòsta proprietat e es arraïcs se trapen en nòste terren s'an de bracar. Enes cants des tèrres laurades non i a d'auer arbes, ja qu'es arraïcs s'estenen laguens deth camp e hèn plan de mau.

Govèrn des trabalhadors de çò de Pèirponin

En çò de Pèirponin manquen braci tà trabalhar. Pau Cau, ereu dera casa, aurà de préner dus mossos tà ajudar-lo e trabalhar es prats, es tèrres e cuedar eth bestiar. Un des mossos aurà d'auer de 20 a 30 ans e er aute de 16 a 20 ans. Es dus auràn d'èster fòrti e boni trabalhadors. Se prenerà ua mossa se se cre avient. Es dus òmes son indispensables: un tà que vage tostemp damb Pau Cau tàs tèrres e er aute entà encuedar-se deth bestiar. Ei vertat qu'aguesti dus òmes portaràn despena tara casa, mès se les ac cau hèr a guanhar. S'a de sajar de hèr sopes e pan deth bon que neurís e balhe in tà trabalhar. As mossos se les a de tractar coma dera familha e de bones manères tà èster ben servit.

Cria de porcèths entara matança

Ena casa s'an de criar 2 porcèths entara matança. Tà criar-les ben s'a de combinar eth uart, eth graèr e eth suenh des hemnes dera casa.

Es garies

De garies ne cau auer tot er an de 12 a 18, damb eth sòn poth. Fòrça s'opausen a auer poth, mès totes es causes vòlen eth sòn orde e sense un cap non n'i a. Es garies s'an de cuedar en iuèrn e dar-les minjar damb suenh. S'a de sajar de que non les manque era aigua. Atau non mos mancaràn ueus que se minjaràn en tornar cansat deth prat.

Seme qu'an a çò de Pèirponin

Socarrèra	2 quartères	1 galin
Escalicha	2	1
Sant Jaime	2	1
Vinhes	2	
Saplan	5	
Tèrra Grana	1	4
Sarrigüèra	3	6
Sant Joan	2	
Totau	20 quartères	6 galins

Damb aguestes 20 quartères e 6 galins de seme qu'a era casa non n'i a pro tà mantier er auviatge de Pèirponin. Aguest s'a d'acréisher tanlèu que se pogue. S'a de sajar de que se non se pòt véner horment aumens que non s'age de crompar.

Aumentar era coelheta en Arròs, Sarriulèra e Sant Joan

Enes tèrres d'Arròs s'an de trèir es pilèrs de pèires, es arrominguères e re·hèr es parets esbaussades. En camp de naut de Sarriulèra s'a d'arremassar tota era tèrra e meter-la pes extrems deth camp. Tanben s'a d'apariar eth hanguèr de baish. S'an de trèir toti es prats de Sant Joan e adobar-les tà tèrres. Des camps s'an de trèir es mates e es espiarrons. Es marrècs son terren tà camp e non tà prat. En camp se produsirà tostemp e en prat se non s'adaigue soent o ei un an umit darà pòga causa. Es dus terrens dera part de baish s'an de coitivar ben. Aguesta tèrra darà mieja cuelheta qu'ajudarà en palhèr e graèr. Era èrba a de gésser des prats boni, en tot coitivar-les coma s'a de hèr e en trèir-les es males èrbes o saucle.

Enes prats de Losèra s'a d'espeirar e desboscalhar. Enes de baish Sant Joan tanben cau ua bona neteja. Enes de Sarriulèra s'an de trèir es mates e espiarrons que i a laguens. Enes lòcs a on non se pòt hèr èrba s'an de plantar arbes coma casses, herèishos e escarèrs. Tanben s'an de netejar es barrancs e es cants des prats.

Forma de provedir minjar entà mantier eth bestiar

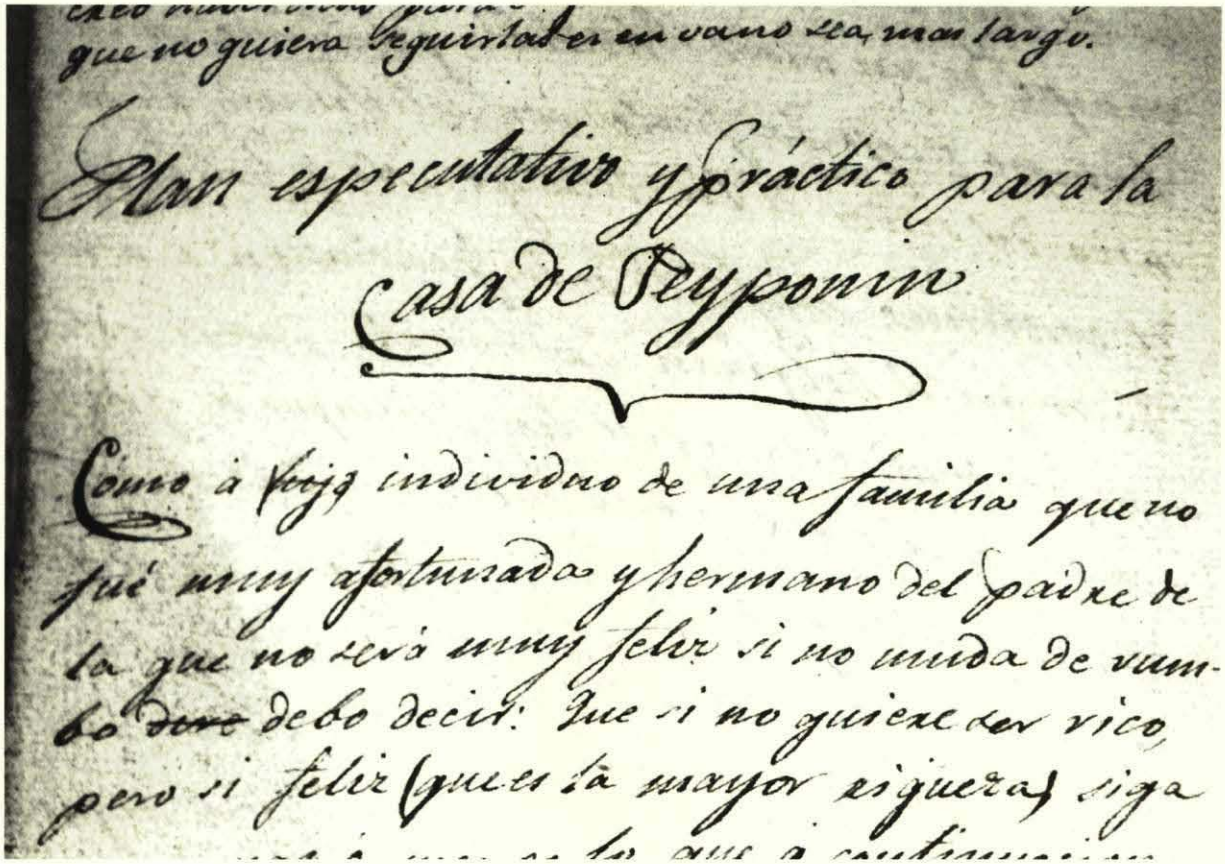
En Arròs s'a de tier compde ena ora de dalhar era èrba. Plan de còps eth seme enganhe ath recolector ja que semble qu'era èrba ei en sason quan non n'ei. Ena dalhada se pòt pèrder o guanhar plan d'èrba. En palhèr dera casa a d'entrar era cuelheta d'èrba de Pradet, Losèra e baish de Sant Joan. Non ei convenient baishar era cuelheta dera Artiga. Aguesta harà bon servici en Sant Joan e se poirà tier entà hiems. Ena dusau cuelheta d'èrba, se trè eth producte que se pòt e se sage d'entrar-la çò de mès seca qu'eth temps permeterà. S'a d'arremassar tota era palha des tèrres, mès abantes d'entrar-la a d'èster batuda, en particular era de blat e horment. Atau se trè mielhor eth gran e eth bestiar se lo minge mielhor. S'a d'arremassar ath torn de 2000 pesers de huelha, donques ne cau 3000. Aguesti s'an de préner damb paciéncia e **quauque tracàs**.

En Sant Joan s'a d'arremassar era èrba des matarrassi e era des prats de Sòrt e dera Artiga. Era palha a d'èster ben batuda. Encara qu'en Sant Joan eth bestiar minge mielhor era palha, eth proprietari l'a de bàter plan ben. S'a d'empeserar tota era huelha que sigue possibla. S'auràn de hèr de 2 a 3000 pesers. Quan non i cap en palhèr se poirà plaçar entre es arbes. Se se dèishe tà hiems darà un bon producte. Era huelha que non se minjarà en Sant Joan serà un bon depòsit entara casa d'Arròs

En Sarriulèra se prenerà tota era èrba des prats e era palha dempús d'èster ben batuda. S'a d'arremassar tota era que se pogue ja qu'era d'aguest parçan ei plan bona, e se n'i hè fòrça quantitat, se pòt arremassar ben e i a un bon lòc tà plaçar-la. Ei plan important qu'eth palhèr de Sarriulèra s'aumplisque de huelha. Se pòt èster damb 3000 pesers mielhor.

Observacions sus era arremassada de huelha

Auer fòrça gent entà hèr huelha harà possible que se hèsque tota era que se volgue. Era huelha ei importanta entà: obtier lenha, provedir de minjar entath bestiar vacum, de lan e crabum e hèr hiems. Deth començament estant der iuèrn es vaques an de minjar palha e èrba damb plan de huelha. Eth bestiar de lan e crabum tanben a de minjar palha, èrba e huelha, mens quan parissen. Era palha damb era quau s'estaquen es pesers se calarà ath cant deth palhèr e ena primauèra ara bon servici. Tanben s'a d'arremassar era palha que se hè mauméter enes grípies. Arremassar tanta huelha ei pr'amor que n'i a fòrça ena Val.

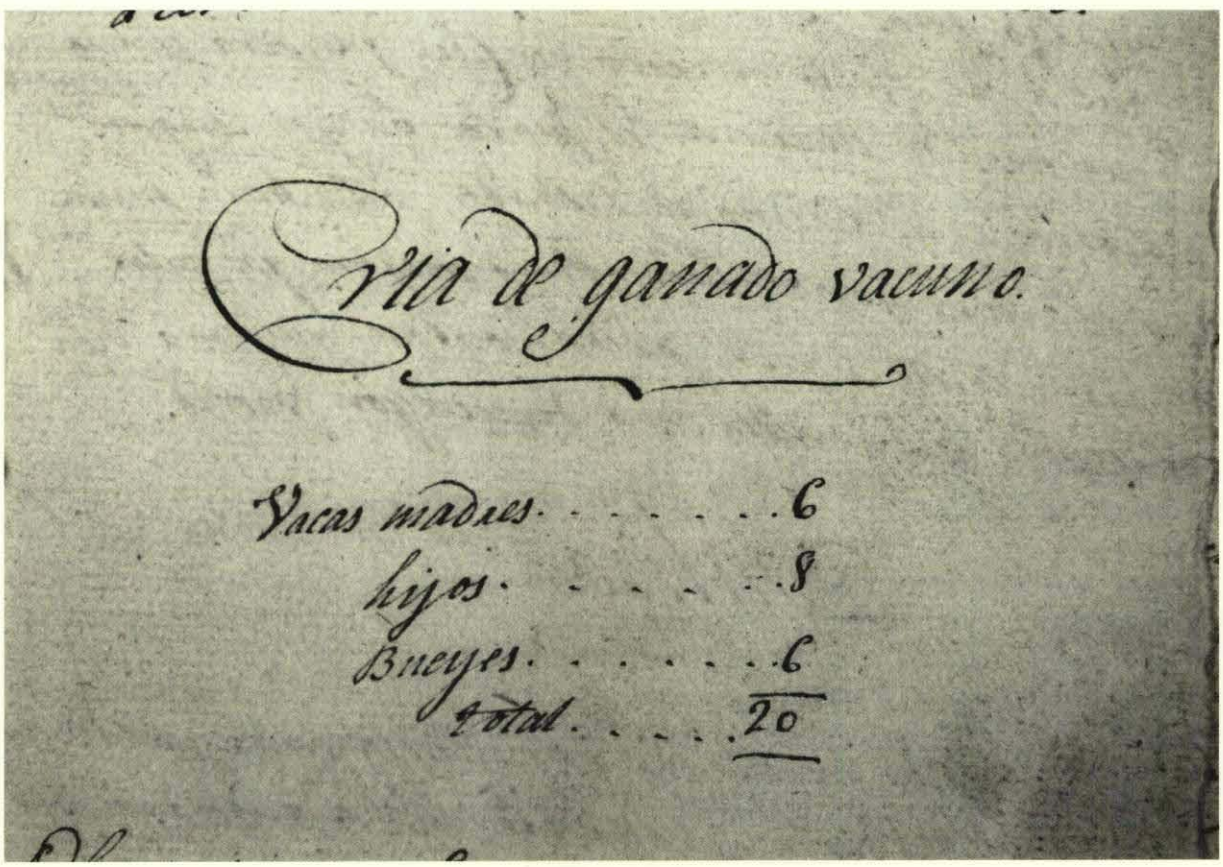
que no quiera seguirla de en vano sea mas largo.

Plan especulativo y práctico para la

Casa de Peyponin

Como á hijo individuo de una familia que no fué muy afortunada y hermano del padre de la que no será muy feliz si no muda de vuelo debo decir: que si no quiere ser rico, pero si feliz (que es la mayor dicha) siga

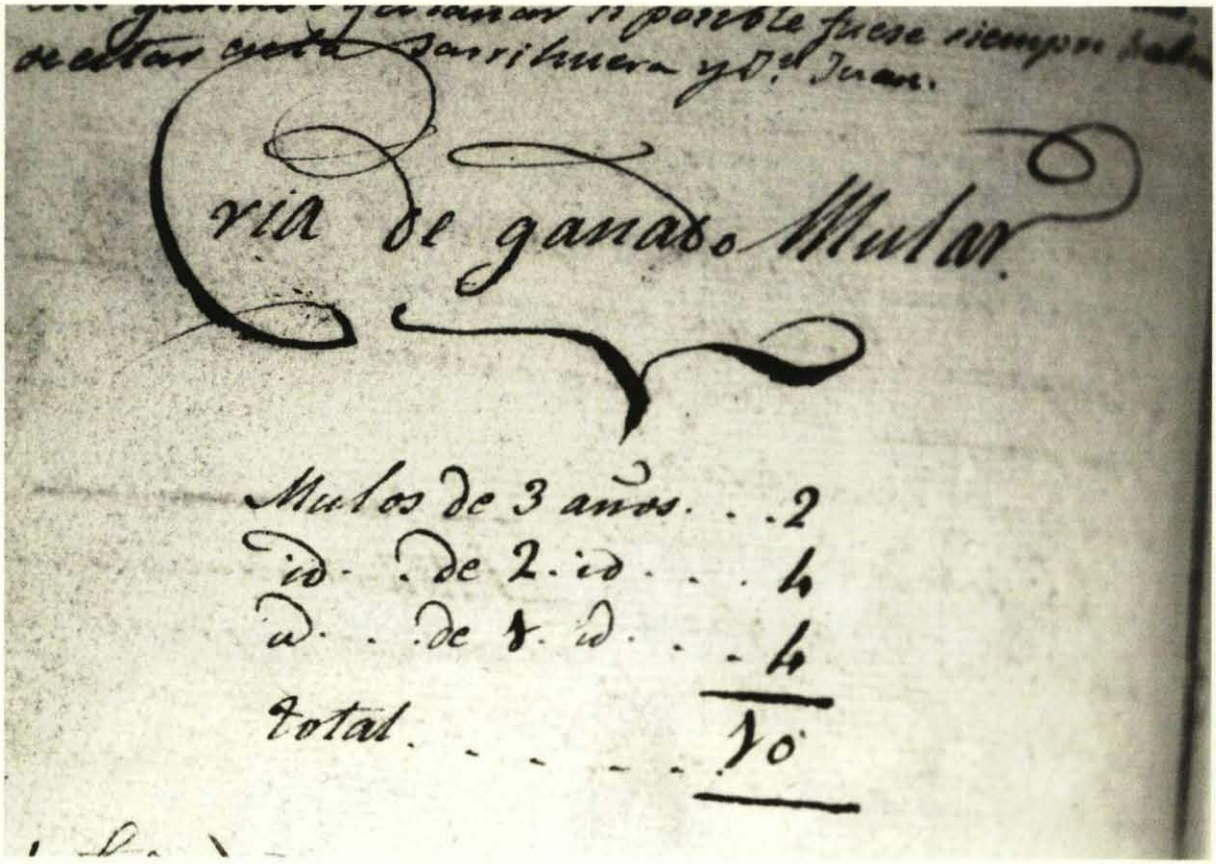
Hònt: Archiu Istoric Val d'Aran

Vía de ganado vacuno.

Vacas madres	6
hijos	8
Bueyes	6
Total	20

Hònt: Archiu Istoric Val d'Aran

ria de ganado Mular.

Mulos de 3 años . . 2
id. de 2. id . . . 4
id. . de 1. id . . . 4
Total 10

Hònt: Archiu Istoric Val d'Aran

de la venta pocos

	Nombres.	numero de cada clase.	Valor de cada una.	Valor de cada clase.	Valor de cada especie.	Total redito annual.
Vacuno	Vacas madres	6	a 13 Dñs.	78 D'	„	7 D'
	hijos terneras	3	3	9		
	id. de un año	3	5	15		
	id de dos y 3 años	2	8	16	242 R	
	Bueyes de dos años	2	12	24		
	id. de tres años	2	20	40		
	id de 4 cuatro añ.	2	30	60	„	60.
Lanar.	Obejas madres	16.	2	32		8
	id de dos años	4	2	8		
	Borregos	23.	1 4/5	43 2/5	126 2/5	
	Carneros	15.	3.	45		45.
Cabrio	Cabras madres	9.	3.	27	„	3
	idem de dos años	3.	2	6		
	id. de un año	3.	1 1/5	3 2/5		

Hònt: Archiu Istoric Val d'Aran

Donde deven plantarse

En los prados que confrontan con rios, à la orilla de estos quanto mas espesos mejor. Al pie de rios se crian mas frondosos y à mas resisten à un ímpetu de agua. En fin por lo general deven plantarse en los linderos y en los parages donde menos perjudiquen la propiedad: en los confines pacen la mitad fuera de la finca. En todo prado expuesto à reventar por agua que es en los pendientes, deve haber árboles, pero que estén plantados de un modo que crucen los unos à los otros y no en lineas rectas. La calidad de arboles egemplo

En la Sarrilluera y S.t Juan todo todo lindero y terreno inculto deve ser plantio de arboles: quanto mas espesos mejor.

Hònt: Archiu Istoric Val d'Aran

Origen

De la Real Orden de los propietarios Aranes

Hònt: Archiu Istoric Val d'Aran

Era agricultura-eth bestiar dera Val d'Aran..... Entà on va?

Jesús Oter R.
Engenhaire Tecnic Agricòla

De toti ei coneishuda, era lenta e graduau pèrta d'importància que va artenhent era agricultura ena nòsta Val d'Aran. Era agricultura, sonque superficies dedicades ath coitiu fondamentaument d'autoconsum (uarts e truhes), era màger part eth 95%, apròp de 3000 ec., se dediquen ara produccion de farratge, per miei de pèisheus naturaus, que servissen de basa coma neuriment entath bestiar. Un bestiar, especializat ena carn de caractèr naturau e espleitades de forma liura e extensiva. Sense desbrembar es rics e abondius pèisheus de nauta montanha, aprofitats ath dent en periòde d'estiu, tant peth bestiar de dehòra coma de casa (apròp de 2.000 caps de vacum e 15.000 caps de bovin amontanhant en aguesti pèisheus). Aguestes espleites son de caractèr familhar, de petita mida, envielhides ena sua màger part e descapitalizades entà hèr front aué en dia era nauta competivitat e produccion. Se manten un constant goteg de pèrtes d'espleites, recensaments d'espècies e de poblacion actiua. Un procés socioeconomic normau e evolutiu que patissen es sectors productius deth nòste país.

Eth bestiar, s'enes sòns moments ère eth sector primari, fornidor de matèries primes de prumèr besonh pes cambis e abits naui, passe a èster un sector segondari e fòrça mès en parçans de montanha tamb factors limitats (clima, infrastructures de servicis, mercats, etc).

Urosament era Val d'Aran, evolucionèc, en tot basar-se en ua aufèrta de cultura, tradicion, singularitat e beresa naturau, en front de recorsi de toti reconeishuda. Enquia un sector de creishenta demana, coma ei un torisme variat d'aufèrtes e qualitat, tant en ostiu coma en iuèrn. Tot açò, sense trauma sociau, que sòlen provocar era emigracion e eth despoblament, que d'auti parçans vesins aueren de patir.

Mès es familhes tamb espleita deth bestiar, anèren abandonant eth sector lentament, tamb periòdes de clara e dolorosa regression especiaument enes decades des 70/80. Tamb açò... e ei just dide'c, s'anèren perdent ua part de tradicion, cultura, abits, espècies e recensaments de bestiar tradicionaus (espècies rustiques fòrça ben adoptades ena zòna de montanha) tot aquerò tamb un grèu impacte ambientau, atau coma era pèrta d'aprofitament de recorsi naturaus e de baish còst. Es tempsi evolucionèren e naues formules imaginatiues, entath devolopament integrau des zònes de montanha s'anèren establint, durant era decada des 80, coma siguec era "agricultura a tiempo parcial". Se passèc d'ues espleites coma activitat professionau o principau deth 80 % , a ues chifres qu'ena actualitat non s'arribe ath 9%. Amassar, per part des membres dera familha, tamb es logiques dificultats der esfòrç economic e de formacion que s'auie de besonh, tamb d'autes activitats o servicis, en tot aprofitar era naua demana o possibilitats de diversificacion economica qu'aufrie era Val, (bestiar/torisme, bestiar/bastida, bestiar/indústria, etc.)

Cau rebrembar, que quan arrés o plan pògui credien, toti en un mon dera especializacion, era Val pes ans 70/80 siguec ua des prumères, tamb d'auti parçans pirenencs, per apostar o dinamizar eth nomentat agrotorisme o torisme rurau, coma activitat diversificadora e aprofitament de recorsi en desvolopament rurau integrau.

Pendent aquera decada, era viabilitat economica se podie chifrar en un 12% des espleites, tamb ua poblacion actiua deth 30%. Ena actualitat, era poblacion actiua se place entre eth 2,5% - 3% deth totau tamb ues espleites tamb viabilitat que non arriben ath

9%. Se manten eth caractèr d'espleites d'autoconsum, temps parciau o de léser, estabilizades aué per aué pera politica d'ajudes dera UE.

Tota aguesta evolucion, a provocat qu'eth sector agricòla/deth bestiar contribuisque pas guaire o eth sòn apòrt ei plan petit, tant en PIB coma en poblacion actiua, enes globaus dera Val. Era riquesa produsida, de dificil estimacion, se pòt calcular en 1,5 milions d'€.

Mès non desbrembem.... qu'existís, e atau ei reconeishut pera UE coma factor de desvolopament rurau, eth mantenement deth miei ambient (tant important en nòste país), arténher ua sostenibilitat que coma arrés l'aufrís er agricultor. Activitat qu'enes paramètres actuaus non s'avalore economicament.... Mès qu'era societat e en especiau eth mon urban, a de reconéisher e avalorar era labor de "jardinièr" qu'eth agricultor/ramadèr realitze en miei rurau. En tot aguest comentari, serie imperdonable non parlar dera repercusion que produsic era entrada deth nòste país ena UE en an 1986 e es sues conseqüéncies en bestiar dera Val d'Aran.

Sense era sua politica agrària comunitària, era decadéncia deth sector, aurie estat absoluda.... aquerò ei entàs professionaus innegable. Siguec, per miei des ajudes ara produccion e ara espleita un frèn, autaplan ua revitalizacion dera madeisha pera sua importanta financiacion.... dilhèu tard.... mès ua bohada autaplan entara recuperacion de cèrtes espècies tradicionaus en vies de desaparicion deth nòste país (ovin e cavalam), tan adoptades en nòste miei.

Ath delà d'ua politica agrària, discutible o non, de constants cambis, uns còps comprenudes o non e d'autes per pressions politiques internacionaus (ampliacion dera UE, escassetat de recorsi financièrs, pression dera Organizacion mundiau de comèrç, etc.) eth sòn balanç ei afavoridor.

Aué per aué, se pòt calcular qu'enes nòstes espleites dera Val, es ajudes pòden arribar ath 50% des interèssi totaus dera espleita. Ajudes de mercat fin ambientau, en tot esvitar contaminacions, usi d'agricultura e deth bestiar mès racionau, en tot esvitar abandonament, mielhorar profitaments infrautilizats naturaus e de baish còst.

Ara fin, demanar.... **Entà on va era nòsta agricultura e bestiar?**

Indobtablament, entàs qu'auem trabalhat professionaument en sector agrari, ei que s'a de visualizar coma un tot... un desvolopament rurau integrau, comprométer a toti es sectors implicats, hèr es nuclèus de poblacion rurau vivibles e provocar assetaments e qualitat de vida entàs protagonistes. Eth sector a de caminar, de cara tath futur, peth camin dera "política miei-ambientau", subencionades pera UE. Eth pagés, resident e coneishedor dera sua tèrra, sigue eth "garda" o "jardinièr" dera riquesa naturau existenta (aigües, fauna, flòra, tèrra, bestiar tradicionau, paisatge, etc.) e era finalitat non èster simplament productiva... finalitat que d'auti, tamb es recorsi e tecniques avientes e en lòcs avienti, seràn especializats en hè'c. Ua dusau via, ei era espleita de bestiar aperada " ecologica", en tot aufrir produccions naturaus, d'origina, de qualitat, protegides per marques qu'aué per aué dejà reconeishudes, en basa a un consumidor diferenciat e en apogèu ena sua demana. Ara ben, açò, exigirà ua mielhora dera traçabilitat deth producte, atau coma ues mielhores des estructures comerciaus e formacion e implicacion der elevaire (ramadèr). Açò tanben servirà entà anar trèn es plan granes confusions existentes ena actualitat en consumidor referent as productes alimentaris (productes bio, artesans, ecologics, etc.).

En resumit, era montanha, tanben pòt aufrir e auer era sua especializacion en aguesti tempsi de dinamisme tecnologic, globalizacion, etc. Mantier espacis tamb mesures sostenibles en tot evitar eth sòn degradament, mantier e èster eth reducte genetic de races autoctònes, e aufrir produccions d'origina e qualitat constractada.

ANÈXES

SITUACION ACTUALA (2005)

	VACUM	EQUIN	OVIN	CRABUM	ABELHES
ESPLEITA	28	62	68	54	2
CENS (1) (BRINHONS)	712	576	2900	574	350

Hònt: SARMA
(1) includit semen
(2) tales e recria

SITUACION COMPARATIUA (EVOLUCION)

AN	ESPLEITES	CENS BESTIAR			
		VACUM	OVIN	CRABUM	CAVALAM (*)
1970	320	3000	4600	185	420 (1)
1980	252	1800	1416	--	151
2005	92	712	2900	574	576 (2)

Hònt: SARMA
(1) Includits animaus de trabalh (mulam/saumetam)
(2) Sonque shivaus

Es cabanes de montanha: element remirable deth nòste auviatge socioculturau

Alvaro Aunòs
Engenhaire de Montes

Er encastre fisic, juridic e istoric

Era activitat economica tradicionau des abitants dera Val d'Aran s'a mantengut des de tostemp ath torn deth profitament des abondosi recorsi naturaus, basicament peisheus, husta e lenha, localizadi en sòn territòri. Eth 93% d'aguesta superfícia correspon a terrens forestaus de titularitat publica municipau (ajuntaments o entitats locaus menors), distribuïdi de manèra que cadun des trenta pòbles aranesi son proprietaris, plan solets o plan de manèra compartida, coma mendre d'un monte.

Ena sua origina, es nomentats montes aueren era consideracion de "ben comunau", çò que representaue qu'ère er ensem dera comunitat de vesins de cada pòble es que decidien es usatges e se beneficiauen damb caractèr exclusiu des sòns profitaments. Aquera situacion siguec ratificada enes privilègis contempladi ena Querimònia e autrejadi en an 1.313 peth rei Jaime II d'Aragon, Valéncia, Cerdenha e Corcega e comde de Barcelona. En capítol IV d'aqueth document se referís textuaument: *Tanben concedim eth capítol segons eth quau an e possedissen es sòns peisheus e es sòns bòsqui francs e liures, e hèr-ne usatge com quinsevolh cap de família hè usatge des sues pròpries causes. Tanben enes sues montanhes e peisheus pòden hèr pèisher es sòns animaus e dalhar èrbes entar iuèrn e hèr a págar as òmes de d'auti lòcs vesins que braquen èrbes enes sues montanhes....*

Cabana e bòrda de Porera de Salardú - 1956

En sègle XIX se procedís, de manèra generau en tota Espanha, a traspassar era proprietat dera màger part des montes, des de "eth comun des vesins" ara figura damb personalitat juridica recentament creada (er ajuntament). A despiet d'açò, pr'amor qu'eth caractèr comunau des montes aranesi auie estat aquirit en vertut d'un acte especiau (Era Querimònia) e per tant damb trascendéncia juridica, era proprietat passèc ar ajuntament respectiu, mès se respectèc eth dret des vesins a dispausar deth gaudiment gratuït (caractèr comunau) d'aigües, peisheus, lenhars e hustes entà usatge pròpri. Des d'alavetz, es montes aranesi aperats d'Utilitat Publica tien era dobla consideracion de pertinéncia a un ens locau d'un costat (damb çò qu'er impòrt des profitaments que se venen s'ingrèssen enes arques municipaus), e de caractèr comunau de un aute costat (es vesins pòden profitar de faiçon gratuïta e dirècta es sòns recorsi naturaus).

Des d'antan, era activitat pecuària desvolopada ena Val a estat basada en profitament des prats de dalh, de titularitat privada e localizadi enes zònes mès baishes des vals e de menor arribentor, combinat damb eth pasturatge enes pradaries existentes enes montes publics. Laguens d'aguesti peisheus publics, que supausen ua superficia der orde de 37.000 ec exceptat es zònes improductives (estanhs e malhs), se pòden diferenciar aqueri d'origina naturau, plaçadi en altituds peth dessús des 2.000/2.200 m. e a on es condiciones climatologiques impedissen era existéncia deth bòsc, d'aqueri auti plaçats en zònes de solana d'inferiora altitud e a on es formacions erboses (peisheus) se creèren e se mantegueren pera accion interessada der òme, qu'a trauèrs dera pression deth bestiar e/o era sua crèma cada cèrt temps, evite era colonizacion d'aqueri lòcs pera vegetacion arborèa que potenciaument le corresponerie.

Es peisheus publics an neurit atau, des d'antan, vegades de bestiar de provenença diuèrsa. Quauques ues an estat, logicament, es vegades des madeishi aranesi, que demorauen embordades pendent er iuèrn ena pròpria Val (entà mejans deth sègle XIX i auie ues 9.000 vaques e 50.000 oelhes) e que consumien es peisheus a mesura de hèr repè era nhèu tà començaments dera primauera enquia darrèrs d'octobre o noveme; aguesta espleita s'a realizat tostemp, coma ja s'a dit, de manèra gratuïta. Mès coma era importanta superficia d'aguesti peisheus permetie curbir, encara que sonque siguesse pendent es mesi d'ostiu, es besonhs d'ua màger carga ramadèra, s'acostumaue a admèter tanben era entrada de bestiar foran. Aguesti ramats amontanhaires, principaument de oelhes, proviegen des planhères d'Aragon e Catalonha, e se trasladauen aciu pendent eth periòde der an en qué era sequèra non permitie alimentar-les enes sòns lòcs d'origina. Eth profitament se hège generaument jos era modalitat de "dusaus èrbes", çò que volie indicar qu'ère prumèrament eth bestiar locau eth que gaudie des peisheus e sonque dempús ac hège er amontanhaire; er impòrt que s'abone per usatges des nomentats recorsi lo perceben es entitats proprietàries deth monte. Era preséncia relevanta d'un o un aute grop de bestiar a diferit segontes es epòques en foncion dera magnitud des ramats pròpris.

Cabana d'Arbaetz en Canejan, des.hèta per un laueg er endean dera sua rebastida

Cabana d'Arró, era manca d'usatge compòrte que bères ues demoren caperades pera vegetacion

Entà atier eth bestiar, es zònes des espleites dispausauen de servicis complementaris en forma de corraus, comades o beuraders, e sustot cabanes a on passauen era net es pastors. Era sua localizacion, en generau enes parts nautes des montanhes, provocaue qu'era nhèu, eth gèu e eth vent provoquèssen degalhs contunhats, per çò qu'aguestes bastendes èren objècte de trabalhs de mantenement per part des vesins de cada pòble. Aguesti acostumauen a realizar-se jos era modalitat de vediau, consistent ena contribucion collectiva de man d'òbra entà atier es besonhs dera comunitat e entara quau cada casa o familha aportaue gratuïtament era participacion deth trabalh d'ua persona.

Cabana de Cuveishic en monte d'Utilitat
Publica "Desèrt e Cuveishic" d' Arròs e Vila

Cabana de Soquèro - Gausac, tamb comades bastides en hormigon e zinc.

Aguest ensem d'infraestructures a perdurat enquia epòques recentes pr'amor deth sòn besonh e usatge, en tot auer devengut tanben damb eth temps en un auviatge socioculturau excellent.

Es naues prestacions des nòsti recorsi naturaus

Enes darrèrs tempsi, era economia aranesa s'a orientat, de manèra unidireccionau, entath desvolopament exclusiu deth sector servicis, en tot determinar qu'es activitats d'orde terciari agen desplaçat es activitas ancestraus mès qu'en quin aute lòc deth Pirenèu e que les agen atau relegat a un nivèu creishentament testimoniau. Era drastica amendrida dera carga ramadèra e era menor preséncia de pastors enes montanhes incidissen de faiçon negativa, tant sus aspèctes sociaus e economics, coma sus d'auti que concernissen ar airau qu'analisam.

Era aufèrta toristica deth nòste territòri se fondamente, de manèra importanta, enes valors deth sòn auviatge naturau tengudi sus uns caractèrs paisagistics peculiars e enes quaus era variabilitat ecologica e es contrastes cromatics der entorn aquirissen ua grana relevància. En aguest contèxte, er abandonament des activitats tradicionaus, ena mesura que hèn propíci eth remplaçament des peisheus erbaci per formacions arberenques e matarrassi, supausen era omogeneizacion dera vegetacion, ua pèrta dera diversitat cromatica e eth lent empraubiment dera riquesa paisagistica deth territòri. Ath delà, assistim tanben ath conseqüent degalhatge des cabanes e beuraders pr'amor deth sòn abandonament o escàs usatge. Resulte atau evident, qu'eth mantenement d'aguestes activitats comportarie auantatges des deth plan mieiambientau e toristic, ath viatge que contribuirie a sauvar eth legat patrimoniau des cabanes e es sòns complements.

A despart deth compausant istoricoculturau que representen es cabanes, s'a de considerar tanben qu'eth sòn usatge a variat substanciaument tamb eth cors deth temps des darrèrs trenta ans, dat que fòrça d'aguestes aufrissen un interès creishent des dera perspectiva toristica (coma complement de cèrts itineraris toristics) e d'activitats de léser (especiaument era caça).

Quan en an 1.996 se transferiren ath Conselh Generau d'Aran es competéncies en matèria forestau, se tornèc a pausar era politica sectoriau en tot sajar de promòir un màger reequilibri socioeconomic e en préner coma element dinamizador era potenciacion e eth desvolopament des activitats pecuàries. Entad aquerò s'interpretèc qu'eth prumèr pas auie d'èster mielhorar es condicions d'abitabilitat des cabanes de montanha, damb era finalitat d'aisir eth sòn usatge digne pes pastors deth bestiar, evitar eth creishent degalhatge que patien e promòir eth sòn encaish laguens dera aufèrta toristica.

Caracteristiques des infraestructures ramadères plaçades enes montanhes

Er ensem dera infraestructura de servici dispausada entà atier mielhor eth bestiar a estat tradicionaument integrat pera cabana, en quauque cas damb corrau, e era comada quan non i auie arriuòts damb aigua pes torns.

Se ben er emplaçament des corraus, conformadi per parets de pèira, ère apròp dera cabana damb objècte d'amassar eth bestiar e poder-lo protegir d'eventuaus atacs d'animaus sauvatges (os, lop, etc.), era localizacion des beuraders viege condicionada pera disponibilitat d'aigua, rason pera quau en quauqui casi se trapen aluenhadi des cabanes. Es beuraders mès antics èren de husta e s'elaborauen en tot vuedar eth laguens d'un soc d'arbe. Eth caractèr poirible dera husta e en conseqüéncia pas guaire perdurable ath long deth temps, hec que mès entà dauant se bastissen de hormigon e ja recentament quauqui d'aqueri se remplacèren per d'auti hèti damb teules de zinc damb era finalitat d'evitar es henerècles que produsie era aigua en gelar-se.

Cabana deth Dossic, Cabana des oelhes - Bausen

Cabana deth Laujò de Sus, en monte d'Utitlitat Publica "Ribèra deth Toran" de Canejan

As efèctes que seguissen, era denominacion de cabana de montanha aludís sonque ad aqueres edificacions que, en tot respóner as patrons arquitectonics tradicionaus (dimensions redusides e ben integrades en entorn), se heren damb era soleta finalitat de servir de refugi ath pastor. En conseqüéncia, s'excludissen d'aguesta consideracion:
a) es barracons bastidi en temps des espleites menères (Liat, Vitòria, etc) o entara realizacion des òbres idroelectriques de Productora Fuerzas Motrices S.A.
b) es aperades "bòrda dera vila" de Gausac e Bossòst, e que se tiegen entà amassar eth bestiar quan pujaue o baishaue dera montanha
c) es refugis plaçadi en zònes recreatives (Honeria en Toran, Artiga de Lin, Varradòs, Plan Batalhèr en Varicauva, Bassa d'Oles e Conangles ena boca sud deth tunèl de Vielha
d) es refugis de nauta montanha abilitadi entà facilitar es activitats excursionistes (Colomèrs, Restanca e Saboredo).

Er usatge consuetudinari des cabanes a estat tostemp public, de sòrta qu'encara qu'eth

pastor que tié compde bestiar age prioritat entà ocupar-la, tostemp a de mantier era pòrta franquibla entà poder èster utilizada indistintament per quina auta persona que sigue a despiech de non èster vesins. De manèra parièra, pendent era rèsta der an en qué non la ten eth pastor, era pòrta non pòt demorar barrada damb clau.

Es caracteristiques constructives des cabanes non son pas uniformes, excèpte dilhèu enes sues redusides dimensions cossents ath servici que balhauen de caractèr temporau. Atau, es elements interiors comuns tostemp presents an estat era humenèja e eth jaç, e opcionaument taula, banc tà sèir-se e quauque armari. Acostumen a auer un solèr cauçadat o hormigon entà isolar era cabana dera umiditat e eth heired, e en çò que tanh ath tet, es mès antiques l'auien de lòsa, damb posterioritat se heren de hormigon armat e mès recentament quauques autes de teula galvanizada.

Un aspècte controvertit a estat era manèra de dubertura dera pòrta. Tradicionaument se daurie entà laguens e se mantiege barrada mejançant un borrolh o flisquet que podie lheuar quina persona que siguesse qu'auesse de besonh accedir-i, en tot evitar damb açò eth pas ath bestiar. A despiech d'açò, enes darrèri tempsi se daue damb freqüéncia era circonstància de trapar ath laguens des cabanes animaus domètges mòrts, qu'auien entrat entà cercar arreces e qu'en barrar-se accidentaument era pòrta, ja non auien podut gésser. Entà apariar aguest problèma, quauques ues s'an bastit de sòrta que se dauriràn tath dehòra, çò que, empache d'accedir-i quan s'acantièren nauti celhs de nhèu.

Eth pas deth temps a anat deishant importanti esclaus en fòrça d'aqueres cabanes de montanha, enquiath punt que de quauqu'ues sonque i demoren es pardies deth sòn emplaçament primitiu. Se se comptabilizen sonque aqueres que mantien tet e que per tant aufrissen bèth servici entà arrecerar-se, encara que sigue de faiçon momentanèa, eth sòn nombre totau puge ena actualitat a 113, despartides entre es pòbles que s'indiquen en quadre 1. Totes eres son plaçades en montes d'Utilitat Publica e era sua proprietat correspon en conseqüéncia ara entitat proprietària deth monte (ajuntament o entitat locau menora). En quadre 2 se senhale eth sòn emplaçament segontes era altitud e era sua orientacion de solana o ombrèr.

Quauques ues d'aguestes infraestructures dispausen de petites bòrdes anèxes o adorsadas ara cabana, qu'an era finalitat d'atier eth bestiar quan ei malaut. Entà çò qu'ei as auti detalhs constructius, es tets de 53 cabanes son de lòsa, 49 les an de hormigon e es autes 11 de teula galvanizada.

En vertut d'un Convèni soscrit entre eth Conselh Generau d'Aran e es entitats proprietàries des montes en an 1.998, ei eth Govèrn aranés qui de manèra generau se n'encuède deth mantenement e, se cau, des naues bastisses des nomentades infraestructures; eth sòn finançament correspon a andues parts segontes percentatges variables qu'oscillen entre eth 25% e eth 75% der impòrt dera òbra. En encastre d'aguest Convèni, sonque enes darrèri 8 ans s'a operat en un totau de 58 cabanes dera que seguís:

· sèt s'an rebastit complètament en lòcs a on des de hège ans non i demorauen qu'es pardies dera antica bastissa

· en d'autes 28 a estat de besonh realizar òbres de fòrça amplor pr'amor deth plan mau estat que presentauen

· d'autes 23 s'an reabilitat complètament

· e en d'autes 23 s'an realizat òbres de mantenement de certana importància

Quadre 1. Despartiment per pòbles des cabanes de montanha e dera superficia aproximada de peisheus publics

	Nombre de cabanes	Superficia en ectares de peisheus publics
Bausen	4	750
Canejan	8	2100
Les	7	900
Bossòst	6	800
Arres	4	250
Vilamòs	4	600
Es Bòrdes, Benós e Begós	1	250
Arró	2	100
Arròs e Vila	8	1400
Vilac	6	2300
Mont e Montcorbau	5	1400
Aubèrt e Betlan	2	450
Gausac	7	450
Casau	5	500
Vielha	10	4600
Betren	3	350
Escunhau e Casarilh	5	1000
Garòs	4	1100
Arties	4	4400
Gessa	3	1400
Salardú e Tredòs	8	6600
Bagergue e Unha	6	5100
Son del Pi	1	300
TOTAU	**113**	**37.100**

Quadre 2. Despartiment des cabanes segontes paramètres fisiografics

Altitud (m)				*Orientacion*							
< 1.500	**1.500-1.700**	**1.700-2.000**	**>2.000**	**N**	**NE**	**NW**	**S**	**SE**	**SW**	**E**	**W**
15	36	48	14	13	8	10	26	16	7	18	15

Integracion dera pagesia en miei naturau

Carles Fañanás Aguilera
Engenhaire forestau

Temps enlà, era intervencion der òme ena natura, li conferie dejà un qualificatiu d'artificialitat, o dit de ua auta manèra, li treiguie er atribut naturau. Èren tempsi a on er òme non formaue part dera natura. La dometjaue, la hège produsir, la mestrejaue.

Temps ençà, eth domeni der òme semble tan gran, qu'era natura a desapareishut. Era natura ei relegada a uns espacis, a on era transformacion ei costosa. Er òme transforme ara sua volontat, ben, mès lèu uns pògui òmes hèn avient granes transformacions, entà obtier beneficis de domeni sus er espaci, e sus es auti òmes.

En conéisher es processi naturaus, eth problèma se centre en determinats objectius, contrarotlar es mieis, e canalizar es resultats. Tostemp demoren qüestions non resolvudes, en encastre scientific e tecnologic. Enes nòstes mans se tròbe era capacitat entà saber-les pausar, defensar e aplicar.

Des deth punt d'enguarda sociau, çò que preocupe ara màger part dera umanitat, dilhèu non a connotacions tan trascendentaus com era organizacion entà poder convíuer tanti milions de persones, distribuïr es aliments, era energia, es materiaus,...

Çò que mos hè manca ací ac portam de delà. Ja non preocupe s'es auti l'auien de besonh. Semble que tot age un prètz, e es qu'an capacitat o fòrça, se permeten quin producte, animau, vegetau, viu o mòrt que sigue, entà satisfar besonhs cada còp mès estravagants.

Era pagesia intègre fòrça aspèctes dera vida damb er entorn naturau a on exercís era sua activitat. Des dera religion e era cultura, as valors de consum, de respècte, d'estabilitat, de mobilitat, ... Vam a hèr un torn per aguesti punts:

· Entàs cristians, eth pan e eth vin son es simbèus damb que Crist se hè present ena Eucaristia. Son productes a on ath delà des ingredients, cau ua elaboracion. Abantes calie emprestir a man, e eth vin fermentaue enes barriques, e supausi qu' auien ua caducitat relativament cuerta. Son productes comuns, mès en consum decreishent en un encastre globalizat. Quini son es productes simbolics ena realitat aranesa actuau?

· Es crespèths dera Candelèra, es bèsties en Sant Antòni, era hèsta dera matança deth porcèth, etc. S'an substituït o complementat damb era hèsta deth pòble, mès cada còp es taulejades dèishen d'èster era part centrau d'ua celebracion. Eth minjar pese mens enes besonhs sociaus, e minjam cada dia.

· Era imatge de Crist com eth Bon Pastor pèrd referéncies donques ara d'aguesti ne demoren pògui, e ahoquen eth bestiar e lo van a arremassar mès lèu que passar tot eth dia pendent de com mingen.

· Era familha pagesa ère ua familha grana, damb fòrça membres, a on es pairs- sénhers auien ua autoritat jamès discutida. Es pairs se despartien es ahèrs, e s'independizauen en tot maridar-se. Er ereu o era ereua prevalien pera responsabilitat de cuedar es pairs-sénhers. De mainatges, que n'i auie fòrça, s'iniciauen enes ahèrs pagesi en tot jogar. Es òmes assumien era fòrça, e era negociacion, es hemnes, era continuïtat, era imatge, era casa, damb eth minjar e era ròba, eth uart, ... Es familhes actuaus son generauments nucleares (pairs e hilhs). Es relacions son condicionades pes oraris laboraus, peth calendari de hèstes e vacances e era organizacion deth léser. Era estabilitat tanpòc ei era madeisha, mès qu'abantes tanben i auie fòrça pòur e dependéncia. Es grani non coincidissen guaire damb es actividats des joeni. Era diferéncia de genre s'a redusit as abituaus diferéncies de sensibilitat e d'abilitats, mès ja non se pressupausen tant.

· Es dimensions des cases s'an redusit proporcionaments. Se viu abituaments en pisi, e es cases granes s'an dividit en apartaments o sectors mès aisits d'organizar e rendabilizar. Mantíer ua casa grana ei impossible damb es activitats pageses actuaus. Es que se consèrven an ua vocacion museistica o estetica.

· En casa se consumie prumèr çò que se produsie, damb era venda der excedent, se pausaven d'auti besonhs. Eth jornau, ère era dedicacion de besonh tara tèrra, e s'arribèc a assolidar com a mesura de superfícia de trabalh. En non produsir-se arren, cau crompar tot damb eth jornau, qu'ara ei çò que mos paguen per un dia trabalhat.

· Era dedicacion ara familha e ara tèrra, ère totau. Er entorn relativaments apròp. A pè o en bicicleta, s'arribaue ena tèrra. Sonque se desplaçauen peth besonh de trabalh o entàs hèires, entà véner es excedents. Bèth viatge, s'anaue mès enlà, per plaser. Dilhèu eth viatge de nòces, veir bèth parent,... Ara viuem en coche. Caminam per plaser o per prescripcion medicau. Es amassades dehòra son abituaus, e ath delà peth madeish pòble mos desplaçam en coche. En casa dormim, e en bèra casa mingen amassa. Fòrça trabalhs compòrten desplaçaments diaris contunhs, com abantes, mès ara son tostemp damb veïcul.

· Era salut se suenhaue en casa, damb remèdis tradicionaus, plantes medicinaus ben coneishudes, pegats, massatges, calor e paciéncia. Ara, cau èster fòrça malaut entà que vengue eth mètge. I vam tath CAP. Tar espitau, o tara grana ciutat tà cercar mès seguretat o garantides de salut. De plantes medicinaus se ne coneishem, mos ne servim complementariaments. E compde, se recuelhem es sauvatges, mès vau ua autorizacion administrativa que mos empare, o mos pòden acusar de mauméter er auviatge naturau.

· Era meterologia condicionaue era produccion e era vida. Ara tanben mos afècte, mès que non mos limite tant. Encara parlam deth temps quan non sabem de qué parlar. Auem ròba abondanta, cases confortables e energia entà escauhar-les. Mos auem desbrembat dera lenha, qu'escauhe quate viatges mès, en bracar-la, en amassar-la, en asclar-la e en alugar-la. La hèm a servir de decoracion, mès que mos resulte mès comòde era electricitat, eth gasoli o eth gas. Pensi que cau tornar a hèr-la servir, damb tecnologies mès modèrnes, com enes paisi nòrdics, que la tien en esteles o chips o transformada en *"pellets"*, que se manipulen automaticaments en caudères e cremaders, e ath delà de tier ua energia sostenibla e renauibla, contribuís a mielhorar era salut des nòsti bòsqui.

· Es ahèrs des pagesi, auien de besonh fòrça viatges trabalhar en equip. Ath delà de trapar-se eth dinar prèst, un dalhaue e d'auti virauen era èrba, un cargaue e un aute arrepleteraue,... D'autes familhes hègen çò de madeish, e s'i auie bèra incidéncia, se remplaçauen. Tanben toti celebrauen es dimenges en pòble, se hège hèsta, se compartie era duresa deth trabalh, mès tanben era alegria, es anecdòtes, es illusions. Ara cadun a un ahèr que difícilaments pòt explicar. Se te remplacen facilaments, tie compde de non èster tant eficient com eth remplaçant, que te prenerà eth trabalh. E se sonque sabes tu com foncione, alavetz ès esclau, encara que sigues patron.

> Vau a arturar-me ací. Es comparances son odioses. Non podem pas tornar entà darrèr, mès qu'ei interessant rebrembar-se per a on auem passat, e çò qu'interèsse recuperar.

En tot parlar de memòria, non i a guairi tèxtes que tracten sus eth qu'ère abituau. Es etnològs an escrit, e ça'm par i a fòrça mès memòria escrita qu'era que jo coneishi. Mès, quan se parle de vida, non se parle de produccion, de geografia, d'estadistiques, d'economia.

Vau a rebrembar dus tèxtes basics ena revision dera pagesia en Aran:

1.- *"L'Agricultura a la Vall d'Aran"*, de Juli Soler, der an 1927. Ua analisi istorica fòrça interessanta, pes fotografies dera prumèra mieitat deth sègle XX, quan Aran ère referéncia d'isolament e retard.

2.- Eth trabalh qu'eth Departament d'Agricultura, Ramaderia e Pesca (DARP) dera Generalitat de Catalunya encarguèc a Roser Majoral e Francesc López Palomeque d'anàlisi dera Agricultura ena Val d'Aran, d'er an 1983.

Vos les presentèrem ena exposicion, e son ara disposicion de qui volgue hèr era

pròplèu revision, que ja tòque. Tanben parlen des bòsqui, e dera gestion forestau, mès aguest tèma lo dèishi entà dar-li protagonisme tà un aute viatge.

Èren tempsi fòrça diferenti. En prumèr, enguardauen era situacion d'endarriments e de dificultats dera pagesia ena Val d'Aran en relacion as auanci desvolopadi ena agricultura dera rèsta de Catalonha. Eth segon ei un trabalh sistematic, fòrça complèrt, qu'apòrte plan donades, e dèishe veir eth decliu deth sector, remplaçat per un urbanisme e uns servicis que claraments definissen er Aran actuau.

M'auesse agradat actualizar es donades, entà saber guaires oelhes, vaques e shivaus demoren. Guairi pagesi? Ne demoren pògui, mès bèra espleita plan grana.
Sai qu'es uarts son ua distraccion fòrça saludabla entà fòrça gent.

Mès qui codine enes restaurants es garies, es anhèths o es vedèths qu'eth madeish a cuedat? Quini acòrds i a entre es supermercats de verdures entà véner es truhes o era verdura que se produsís en excés? A on pogui trapar eth seme des verdures que s'an adaptat pendent plan ans ara climatologia aranesa? Ena Val d'Aran se pòt víuer tant urbanament com en Barcelona o Tolosa. Calerà èster diligent entà remercar qu'en mens de 30 ans, non auem deishat ne rèstes de çò qu'ère mès comun. Ben, demoren es musèus, mès que ne son viui, ne son ecomusèus, ne an significacion pera relacion de gent que les visite de toti es que mos visiten.

Com se pòt integrar era pagesia en mon des servicis? Quin papèr a era pagesia aranesa ena conservacion der auviatge naturau? Quina relacion auem es que non mos dedicam bric ara pagesia, damb es darrèri pagesi? Com deisham manifestar es nòsti pagesi, en miei actuau?

Es pausaments alarmistes de fòrça predecessors, non m'espanten ne me motiven. Se non arribèsse eth minjar des distribuidors, s'es arromingueres siguessen a tocar des cases, se s'auessen cremat diuèrses montanhes, malintencionadament, se non quedèsse cap d'aranés que s'estimèsse eth sòn país e es sues origines, òc que seria preocupat.
Mès es causes foncionen de ua auta manèra. En fòrça casi, mès comòda, mès segura. Es bòsqui e es ecosistèmes en generau, evolucionen enquia qu'assimilen tot çò que produsissen. Arriben a un climax de complexitat. En nòste cash, òc qu'era societat ei plan mès complèxa, mès es bòsqui e es pastures mès omogenèus. Eth nòste miei naturau se torne mès sauvatge. Aquerò non ei especificament dolent, ne bon.

Sabem d'espècies araneses, rares en generau, que patissen com eth cabilat, es crancs, es trueites, es gargolhes, es cernalhes d'aigua, es lueires, es sèrps especiaument es vibores, toti es carnivòrs forestaus, en cambi d'autes espècies tanben rares com eth pic miejan, era rosalia aupina, es rapinaires, etc. Semble qu'evolucionen favorablaments. Auem sanglièrs, cèrvis e cabiròus mès que bestiar domètge. Ath delà, deishèren anar ossi, que s'an installat en casa nòsta, e ara que mos auíem desbrembat d'eri, que foncionen "naturauments", mos rebremben que ne vòlen deishar anar mès, e que dilhèu, darrèr des prèsses, tornaràn a arribar es lops en Aran.

Ça'm par que non agrade a plan gent, mès qu'encara que non mos agrade, ei atau. Mane qui mane, e se non mane arrès, era natura cerque eth sòn camin.

Era pagesia ei eth ligason des aranesi damb era sua tèrra, e aguesta ligason non la podem pèrder. Cau avalorar mès qu'arren, çò que se produsís en casa nòsta. Non cau "degalhar" tanta energia entà consumir çò qu'auem mès apròp. E ath madeish temps, mostraram ath mon, quina actitud cau préner en relacion damb d'auti païsi qu'an de poder víuer des sòns recorsi. Aprofitarè entà remercar es plan aranesi immigradi de d'auti lòcs d'Espanha, e ara tanben de tot eth mon, qu'an arribat cercant trabalh e vida, çò que non podien arténher en casa sua, com es nòsti davancèrs, qu'emigrauen entà França o entà Espanha.

Es pagesi aranesi an estat es patrons dera Tèrra Aranesa. Non i a guaire país planèr

entà coitivar, e se seguim consumint aguest terren urbanizant, non sai çò que deisharam. Toti es aranesi auríem de mantier ua relacion damb era tèrra. Eth uart, es arbes frutèrs, anar a hèr lenha, a cuedar un tròç de bòsc,... Ei ben anar a caçar, pescar o cercar ceps, misharnons, rovelhons, haragues, auajons,... Era natura ei generosa damb nosati, mès non cau abusar. Tanben podem semiar entà cuélher, podem plantar e causir, podem ordenar, entà compréner e avalorar era nòsta intervencion.

Eth bestiar ja se gerís plan diferent, per aquerò es granges s'an hèt granes naus luenh des pòbles; Non s'embarre eth bestiar de carn, e evidentament que non se molh. Lèu saberam a on son es shivaus peth GPS que portaràn ena aurelha coma ua plendenga. Calerà impedir que s'apròpen tara carretèra, entà evitar accidents, e per tant auràn de crotzar pes madeishi barrancs per a on tostemp passe era aigua. Es lanes calerà gestionar-les amassa, en un banc de tèrres, a on es proprietaris crubaràn en foncion dera produccion que portarà un gerent damb bèri professionaus. En ostiu, uns pastors gestionaràn non sonque eth bestiar domètge senon tanben era informacion deth bestiar sauvatge. Intervieràn, damb es especialistes, dera madeisha manèra qu'intervien es pompièrs e es Mossos enes ahèrs sociaus. Tanben es bòsqui auràn ua empresa publica que portarà es arbes en uns parcs a on se classaràn entà ressegar, tà "chips" o entà pèces que s'assamblaràn en productes de husta, nòsti. E demori qu'es cases araneses, se bastisquen damb era pèira, era lòsa e era husta aranesa. Ath delà d'agradar-mos, les auem mès a man.

E tot açò sense impedir ne impausar. Eth ciment, er acèr, es plastics, eth mielhor peish, e es minjars de tot eth mon, auràn eth sòn lòc en Aran. Mès Aran ei tan petit, e ara, tan desamparat ena sua pagesia, e quin dòu serie, anar a cercar dehòra era causa darrèra que se produsís ací. Ja mos passèc damb fòrça pèces d'art, e plan per açò podem auer aprenut era leçon.

Ena actualitat, tostemp dinamica, auem un debat dubèrt: eth Congrés deth mon Rurau de Catalunya, que finalizarà en mai de 2006 en Barcelona, e que pòrte mès de dus ans de desvolopament.

S'an realizat diuèrses assemblades, des quaus dispausi des conclusions de 3:
· en Valls sus er associacionisme agrari,
· en Mollerussa sus era gestion dera aigua, e
· en Banyoles sus eth contracte globau dera espleita agrària.

Eth cicle deth trabalh des pagesi en Aran

Lourdes Santacruz Alís

INTRODUCCION

Enes parçans de nauta montanha, com era Val d´Aran, se dan uns fòrti ligams enter es activitats umanes e eth factor climatic. En prumèr lòc, cau considerar qu´eth clima incidís ena activitat umana de forma indirècta a trauèrs dera sua interrelacion tamb d´auti elements deth miei fisic com eth solèr, era vegetacion, era erosion, etc...que son es que faciliten o condicionen era activitat des òmes, e de forma dirècta eth condicionament des hilats viàris, es parçans caperadi de nhèu, que hèn impracticable eth trabalh ena tèrra, e eth condicionament peth clima en cicle vegetatiu des plantes coitivades. Açò a estat enquia hè solet uns 40 ans. A compdar d´aciu era nivacion a permetut ua auta espleita enes parçans deth Pirenèu.

Com toti es parçans pirenences, Aran a auut tostemp ua clara vocacion ramadèra e forestau. Er isolament deth nòste país a provocat ath delà, ath long de sègles, ua preocupacion tar autoprovediment des productes mès basics ena alimentacion, que s´a tradusit en un ensag de produsir-les ena superficia de coitiu, d´estenuda plan redusida. Atau era agricultura aranesa s´orientèc tara produccion en sentit en qu´eth miei li ei mès favorable, en tot estimular era vocacion ramadèra tradicionau. Aguest ahèr comportèc era desaparicion deth policoitiu (granatges, truhes, arbes frutèrs e ortalécies) e dedicar-se majoritàriament ara obtenguda de ferratges e èrba tara alimentacion deth bestiar, qu´a de demorar forçudament embordada es longui mesi d´iuèrn.

Es lèu 35.000 ec. de peisheus aupins d´Aran an motivat tanben aguesta vocacion ramadèra. Eth clima atlantic, ath delà, les hè de bona qualitat amassa tamb eth facil pasturatge que supausen es amples superfícies planères a tanta nautada (peth dessús des 1.500 m.). Cau híger qu´aguesti peishèus escriueren fòrça planes dera nòsta istòria, en èster cobejades pes parçans vesins.

Es trabalhs an estat de tostemp plan rudimentaris. Es prats d´èrba de mielhor qualitat son es deth Naut Aran, mès es dera part baisha an ua produccion mès nauta. S´es ploges s´alonguen enquiath començament d´ostiu, era produccion amendrís considerablament, tant s´eth prat non se pòt dalhar com se dejà s´a dalhat, donques en aguest darrèr cas, er assecatge ei mès dificultós e era èrba pèrd part dera sua valor neuritiva.

Es truhes que se hèn en Aran son tardiues pr´amor que se cuelhen entara fin de seteme o octobre. Era cuelheta se hè a man. Era sua semençalha ei de seme produsit en pròpri parçan. Generaument a estat un producte d´autoconsum.

Eth sistèma d´espleita deth bestiar a estat tostemp mixte: embordament en iuèrn e peishiu en ostiu. Era alimentacion ei a basa d´èrba: en ostiu en tot aprofitar a dent es peishius de montanha; en iuèrn tamb era èrba dalhada e assecada (hen) pendent er ostiu, e ena primauera èrba verda enquia que pòden gésser tà péisher. Era espleita non a estat pas guaire tecnificada. Era màger part des bòrdes son vielhes e petites e mau airejades. Era tubercolòsi, maugrat açò, non se daue guaire, per contra dera mamitis qu´ère plan estenuda degut as deficiéncies d´infrastructures sanitàries. Era inseminacion tradicionau ère eth taure, un en pòble. Es vedèths an estat era basa dera economia des ramadèrs. As sies mesi se venien tamb un pes d´uns 200 Kg. Era venda se hège ena madeisha montanha, enes bòrdes o enes hèires.

Era produccion de lèit a estat importanta de tostemp: dejà entà miejans deth sègle XIX

estant, Pascual Madoz ne parle. Ath delà d´èster eth neuriment des vedèths se´n fabricauen hormatges e bodèr. Enes ans 30 se montèc ua petita indústria leitèra que pleguèc en 1936, en esclatar era guèrra civila. Enes ans 50 dues mès foncionèren en Bossòst e Vielha: enter es dues elaborauen diàriament uns 3000 l. de lèit. Arremassèren enquia 200 sòcis era de Vielha e uns 53 era de Bossòst. En 1973-74 pleguèren. Ua vaca produsís aproximadament 2.100 l. de lèit annaus, en un periòde de lactacion de 300 dies, e ua produccion mieja de 7 l. diaris. Des 2.100 l., 1.200 se destinen tà popa deth vedèth, e era rèsta tara venda.

De tot açò e mès n´auem parlat tamb **Maria Peremartí**, neishuada en Vilamòs e maridada en Arròs tamb Cisco Monge de çó de Penha, e tamb **Tòn Servat**, hilh de Vila e maridat en çò de Cocai d´Arròs. Toti dus, de 82 ans, son un fidèu exemple dera vida des pagesi aranesi. Tamb eri desjunhem era vida vidanta enes cases pageses d´Aran. A truca de trabalh, penalitats e esfòrci tirauen entà deuant era familha, er auviatge e eth país. Qué mielhor que transcríuer es sues paraules en tot sajar de resumir es ahèrs des òmes e hemnes pagesi ath long des mesi der an! Eth cicle acabaue e tornaue a començar: ua vida plan desparièra dera actuau.

Es pagesi lèu an despareishut deth nòste país e cau aumenatjar e rebrembar es nòsti pairs-sénhers qu´an hèt dera nòsta Val un país de gent trabalhadora e aimanta dera tèrra que mos acuelh. Cau desirar qu´aguesta forma de vida s´a de recuperar pr´amor qu'ei ligada ara tèrra, conforme eth paisatge e sosten era natura. Cau demanar mesures rapides entà afavorir aguest reneishement: es generacions a vier mos ac arregraïràn.

MARIA E TÒN : TOTA UA VIDA DE TRABALH

Era istòria s´escriu un còp s´an trapat lebrisi, documents escrits o hònts oraus com ei eth cas d´aguest escrit. Deuant d´un microfòn, Maria e Tòn an anat esgraütant rebrembes e experiéncies. Era un se complète tamb er aute. Ei era sua vida, era que pòrten escrita en cadua des arrupes dera sua pèth. Tostemp tamb ua malencónia des tempsi vieuts en passat a despiet de penes e dureses. An es rebrembes clars e escrits ena sua vigorosa memòria. En tot respetar a Tòn e Maria demoren escrits taxativament fòrça mots e expressions pr´amor qu´atau s´an exprimit tota era vida.

IUÈRN

DESEME (AUENTS)

Era matança : ath londeman de Nadau, hèsta de tota era familhada, s´aucien un o dus porcèths que se hègen a vier grassi, e com mès grassi, mielhor. Se neurien en casa ath long der an tamb beletarrabes, truhes, bren: tot de casa. A on volies anar a crompar ?. Era ola plia tà minjar era gent de casa e es lauanuts (çò que demore enes sèties) anauen tàs porcèths. Non se hège a pèrder arren; tot tàs porcèths. Eth prumèr dia dera matança en ua olassa gròssa se hège a borir aigua. S´aucie eth pòrc, e s'amassaue era sang. Se le plaçaue ena pastèra e s´estovaue tamb era aigua borida. Ara seguida se raspaue tamb era raspeta entà hèr quèir eth peu. Se daurie en canau e se penjaue en ua escala enquia londeman.

Era sang recuelhuda s'estornejaue tamb un garròt tà que venguesse liquida. De sanganheta, amanida tamb lard e ginvèrt, - Moria se n'èren de bones! - non se´n minjaue massa : calie estauviar era sang.

A londeman trègen es pernilhs, es costelhes e eth bigàs. Se salaue e se'n hègen es langoïsses. Un còp hètes se penjauen entà deishar-les secar. Eth mandongo lo hègen es hemnes. Es matarifes bracauen era carn a tròci: era des langoïsses, era des choriços (tamb era mielhor carn). Es cuetes èren langoïsses hètes tamb sobres –paumons, traïdores. Es traidores les calie minjar lèu. Es bolhs, hèti tamb sopes de pan tamb era sang e grèish deth vrente. Ath matarife se li pagaue tamb espècies, dat eth cas mès generaument ère dera familha. En Aubèrt n´i auie un de matarife que se´n portaue eth peu entà vener-lo per 10 pts., - ce ditz tà hèr-ne bròsses d´afaitar. Ara auem es machines: alavetz te calie tres dies de heiregar tà rasar-te.

Eth paté, com ara, se hège en salèrs petits en tot hèr-les a còder en ua coqueleta exprés. Eth confitat se sauvaue en topins o dornes tamb grèish. Eth grèish se sauvaue temps e temps – encara ara en çò de Tòn n´i a – tà medecina . Era grana hèsta ère eth dinar en companhia de tota era familha. - "Ère era glòria"- rebrembe tamb estrambòrd Tòn - s'èrem 10, donques 10 de planvengudi. Se començaue per esdejoar. Tà dinar se minjaue mongetes e era carn de bèra oelha que s´auie aucit. Tanben bèra sanganheta.
- Ère era glòria – repetís Tòn.

GÈR

Ei eth mes mès dolent der an. Eth dia tan cuert, era nhèu que se sè e se sè. Pòga causa o arren se podie hèr - ditz Tòn. Un o dus tath bestiar e dempús tath huec, setiats ath sòn torn enes cagires: te cauhaues peth deuant e te gelaues peth darrèr. Minjar e béuer e lèu tath lhet qu´ère eth cauhatge.
Eth trabalh ena bòrda consistie en dar 4 còps minjar ath bestiar, hèr popar es vedèths, dar de minjar e beurar es vaques, mólher a man era lèit des vaques tà neurir es vedèths, trèir hiems. As vaques se les trège era lèit se non i auie vedèths. Es cases auien de 7 a 15 vaques. Se hège çò que se podie.
Maria, ath delà d´ajudar ena bòrda, òc qu´auie quaquarren a hèr tostemp: codinar, tricotar mitjons, tricòts e samarretes de lan tàs òmes. Era mair-sénher hilaue.
Calie hèr rota en tot apartar era nhèu tamb era pala tà poder passar e arribar ena bòrda. Es vaques auien d´anar a béuer ena hònt: i auie bestiar que non volie passar en veir era nhèu. A on ère era aigua? Donques enes comades deth pòble. Tàs ahèrs de casa la calie anar a cercar tamb ua marmita. En 1962 arribèc en Arròs, non pas en totes es cases. En çò de Penha, en prat de dejòs de casa, auien bastit un depòsit que remassaue es aigües dera hònt, dera comada e deth lauadèr dera plaça entà adaiguar es sues tèrres. Tàs 3 deth maitin que se lheuaue sa pairin tà daurir era pòrta - Auien dalhat quate còps, aquera tèrra, era Perero – explique Maria. E parlar deth lauader, hèr era ruscada tamb era aigua que bracaue es mans .....
Enes bòrdes dera Artiga que s'i portaue eth bestiar tà neurir-lo: es bòrdes èren plies d´èrba arremassada en ostiu. Calie hèr rota des dera bòrda de casa enquiara Artiga . Un còp ath pair de Tòn lo cuelhec un laueg en barranc de Sant Joan en tot anar a portar es vaques. Se sauvèc. E rebrembe era dita: "Eth lauet pòrte er aire deuant"

HEREUÈR

Eth dia ei dejà mès long mès era nhèu e eth heired non permeten tostemp hèr trabalhs dehòra de casa e dera bòrda. Tot ei parièr ath mes de gèr.
S´eth temps ac permetie se podie començar a des·honar: en laurar, com qu´eth terren ei arribent, ena espona, ei a díder, ath cu dera tèrra s'i arremassaue era tèrra e ena part nauta gessie era pèira o ben i demoraue pòga tèrra. Alavetz tamb ua montura calie carrejar tèrra de baish tà naut. Encara – ce ditz Tòn - conservam es ciueères. Aguesta pèça la carrejàuem entre dues persones; i cargàuem era tèrra des·honada e dempús la vuedàuem enes corbelhons e tamb era montura o a pè la tiràuem ena part nauta dera tèrra. Era mia hemna l´a portada e me didie: - Qué m´as hèt a hèr? Cau aprofitar es hemnes quan pòden. Ara òc, que non pòt. - ditz en tot arrir peth dejós deth nas.

MARÇ

Sauclar eth gran tamb eth saucleret. Eth trabalh des hemnes ère egal e parièr ath des òmes. Trabalhar e trabalhar, ajudar: ère un mon tanplan desparièr deth d'ara.
Calie humejar es prats e tèrres: anar tàs pàrrecs, baishar eth hiems esparjut ena bòrda ath long der iuèrn, tàs tèrres, tostemp ena part baisha deth pòble. Dempús, tà naut , un aute còp tamb eth cariòt, es ciuères e es corbelhors. Òme e hemna: ac calie hèr e pro. Dempús espargerlo. Maria explique qu'un còp auie esparjut 76 carretades de hiems. Ac calie hèr, donques aquera tèrra, era Verneda hège a víuer era familha. Se dalhaue dus còps en junshèga. Un mes d´abriu, - rebrembe Maria - anè tà un

enterrament en Gessa e jo me n'encuedé qu´aquíu naut auien doble iuèrn que nosati: tot nheuat e gelat.
Eth 15 de març se començaue a treir a pèisher eth bestiar. Calie amiar es vaques, hèr-les tier compde tamb eth morralet en còth, e des deth maitin ath ser suenhar-les en prat. Bèth còp calie crompar èrba. Un còp i anèrem tà Bausen tamb ua montura. Se venie a còp de uelh: tantes cargues, tanti sòs.
Es vaques solien vederar tara fin der iuèrn o tà prumèrs dera primauera. Tamb còrdes tirar tà hèr a gésser eth vedèth: se non podie gésser, malasòrt.
Eth prumèr veterinari venguec de França. Dempús un de Betren (çò de Liser). Tòn rebrembe ua cesarea amiada peth veterinari de França. -S'i auie cesarea aquera vaca ja non criaue mès, –hig Tòn tamb sentiment -

ABRIU

Hèr aigüeres e aigüerons tamb era aishada, entà adaiguar es prats. Escurar-les mètre a mètre, e a cada mètre pèira despartir-la enter toti. Les hègem ath cant des arrius Garona e Varradòs, tanben en barranc de Vila. En temps d´abantes i auie ua cèquia entà cada numerò de finques e s´apariaue entre toti es proprietaris. A compdar de 1942, tamb era arribada de Productòra, se bastic un canau cimentat des d´Aubèrt enquiath Pònt d´Arròs, en tot seguir eth Camin Reiau.
Ena Solana arren, non s´adaiguaue bric, calie demorar se ploiguie o non e alavetz arremassàuem mès o mens sanfoent, minjar exquisit tàs vaques.
Se semiaue en tèrres que non i auie aigua, ei a díder ena solana, granatges: horment, milhòc e morisco.
Se semiaue ena primauera mès non pas cada an tà pr´amor que pòse d´un an tà un aute era tèrra.Tostemp calie cercar mès tèrra tà semiar. Semiar truhes. Premanir eth uart, tot er an. Atau minjàuem nosati e eth bestiar: caulets tath bestiar - cebes, i auies de tot. Eth mèn òme – explique Maria - auie hèt socs tà adaiguar: auiem arremassat 8 sacs de cebes.

MAI

Se comence a dalhar eth sanfoen, ei eth que posse mès lèu.

JUNH

Enquia Sant Joan non se començaue a dalhar era èrba de cap de prat. Maria hig - qu´era Verneda la començàuem a dalhar tostemp a prumèrs de junhsèga.
Pujar eth bestiar tara montanha eth 27 de junh, cada casa peth sòn compde.
Ère costuma qu´ena montanha de Quivishic, qu´ei mès planèra, podien escuélher es qu´auien vedèths des cases d´un des dus pòbles, Arròs o Vila, mès enes Artigues a on eth terren ei mès malhocós e arribent tamb fòrtes pales, es dus. Per aunça calie auer trapat dejà eth pastor que i demoraue des deth dia pactat. Eth pastor auie d´èster especiau, ei a díder, auie d´auer un sens especiau entà poder arreconéisher eth bestiar dejà qu'aguest non portaue pas cap de mèrca. Quan arribaues tamb eth tòn bestiar l´ac ensenhaues entà que lo coneishesse. Era costuma ère que cada vesin auie de pujar tara montanha tanti dies com caps i portaue entà ajudar ath pastor. I calie, ath delà, pujar-i ben fornit de minjar tàs dus. S´auies 8 vaques, donques 8 dies te passaues aquí naut, corrent pera montanha e minjant e dromint ena cabana en companhia deth pastor.
Ath delà, en pòble, i auie tanben d´auti pastors: eth qu´amiaue es crabes de tot eth pòble ath long de tot a era annada pes proprietats deth torn. Ath ser cada bèstia, en casa. Cada larèr auie 3 o 4 crabes: ua cinquantia en pòble. Èren es que mos provedien de lèit tot er an. Eth darrèr crabèr siguèc Rafèl. E eth pastor des oelhes, en ostiu sasoaue ena cabana de Tortigà es arramades d´Arròs e Vila. Rebremben eth pastor de çò de Cargòlh.

JUNSHÈGA

Eth centre dera vida ère era èrba.
Dalhar-la. Era dalha ère eth tresaur: - Abantes auria deishat era hemna qu´era dalha- explique graficament Tòn.
Calie horgar era dalha tamb era hòrga e eth

martèth. Atau li daues eth talh o hargador. Quan dalhaues e, de tant en tant, l´enlinaues tamb era pèira que portaues penjada en cu laguens deth coder de zinc o còrna. Eth mange ère de husta de herèisho.
Es hemnes non dalhauen. En Vilamòs - rebrembe Maria - n´i auie ua que dalhaue. Mès en aguesti pòbles cap de hemna tocaue era dalha. Se crompauen en Bossòst e n´i auie qu´ac hègen en França. Didien qu´èren plan mès bones.

Assecar-la : un còp dalhada se desandaue e se hègen modelhons tà non cuélher era arrosada dera net e dera maitiada. Atau era èrba borie, da calor e s´eishugue. Des.heir-les, a londeman tà secar-se. Virar-la tamb era horca tà que s´acabèsse de secar: se hègen es arrues. Dar torns e torns en tot cuélher pòga èrba. Se ploiguie se poirie. Un an – ditz Maria - era èrba dalhada en Perero èstec 27 dies en prat: poirida. Eth mèn suer la volèc dar as machos que non la voleren ne barrejada tamb ua auta.
Carrejar-la: hèr tròces estacades tamb endòrtes o gams. Les calie tòrcer. Tà ua carga calien 4 endòrtes. Quan poderem crompar còrdes aguest trabalh ère de mès bon hèr.
Era tròça se carrejaue ena montura dessús des harges.
E còsta tà naut, tà Arròs, tringo-trango. En arribar virar era carga ath pè deth palhèr e tornar tath prat: 8 viatges ath dia .
Ath ser, la calie méter en palhèr e destropar-la.

PLEN OSTIU

Segar eth blat, tath 7 o 8 d´agost. Estacar-lo en petites garbetes e formar es garbères : palha e gran. Dempús calie escariar, ei a díder hèr sautar eth gran. Dempús hèr era palhada. Se hège en totes es cases. Atau auíem gran tà tornar a semiar, tà neurir eth bestiar, tà mòler e pastar. Ara seguida ventar-lo tamb eth ventèr e, en sòn lòc se non se n'auie, ar aire atau s'espurgaue des bòles e purgues. Aguestes bòles servien de sostre entara jaça des vaques, e es purgues entara poralha.
Ara fin eth gran se sauvaue enes arques, en humarau. Cada tipe de gran en ua arca desparièra: era deth horment, era deth uerdi, era dera civada, era deth blat.
Tamb eth horment e eth blat hègem pan. Eth uerdi e era ciuada èren tà neurir es animaus: garies e es pòrcs ena tardor entà pensar-les ben enquiath dia dera matança.

Maria a emprestit enquiàs ans 60. Rebrembe qu´un còp eth sòn hilh ère tracassièr e que tamb un pè crossaue era cunhèra e tamb es dues mans passaue eth cedàs dera haria. Tostemp ère ocupada. Quan se bastie era naua bòrda, plaçada en Pònt d´Arròs auie de premanir eth minjar: i auie 14 òmes en taula. - Emprestir tot eth pan. Cada 8-10 dies hèja pan. Hèja eth minjar de casa e me lo calie baishar enquiath chantier dus còps ath dia: er esdejoar (ueus, langoïssa). Pujaua tath pòble e dempús portar-les eth dinar. De pan solet ne hègen es hemnes. Entà auer eth lhèute: se sauvaue pasta en un vaisèth d´un còp tà un aute tà emprestir eth pan. Aguest mestièr deth pan, Tòn, non ne sabie pas arren. En un cabacet se calaue era pasta estropada en un drap. Aguesta s'en·hornaue tamb ua pala. Eth horn ère perbocat de tèrra arguitla. Es pans s'i tiegen, laguens deth horn, de 2 o 3 ores. Eth horn auie de demorar blanc e era lenha ben des·hèta e alavetz escampar- la entà plaçar-i eth pan. Tanben hègen hormatges tà neurir-se en casa e tanben tà vener-les. Un hormatge des mèns - explique Maria - auie anat tath ministre deth Lotjament per miei deth sr. Gil, eth veterinari, que l'acompanhaue. Maria hège dus hormatges cada dia tamb lèit d´un dia tà un aute. Es ingredients èren lèit e leiton (aigua dera lèit). Er estomac d'un crabòt remplit de lèit se deishaue secar (colèra) e se hège servir a tròci coma colistre.

Non crompauen arren, bèth sac de haria, òli (non pas massa), un còp 8 auques petites tà bolhon, garies non, se codinaue tamb grèish. Hègen boder tamb era pinta dera lèit, quan n´i auie. La recuelhien en ua salèra e la calauen ena lèra: pujar e baishar eth batedor. Fòrça gent encara se la venien. Eth liquid resultant se'n ditz lèit de bot.
Ara fin de mes començaue eth redalh.

OCTOBRE

Amassar es truhes e sauvar-les en cerèr.

Tath dia 8 eth bestiar jà auie baishat dera montanha entà anar tara hèira de Vielha. Es gasolans, de Valéncia e Tarragona, passauen per auança pes cases entà crompar bestiar. Senon auies venut atau, eth dia 8 lo portaues, vaques vielhes e vedèths, tara hèira. S'i auie sòrt podies crompar bèra vaca joena. E atau entraue bèth sò ena casa.
Un còp eth bestiar posaue ena bòrda calie hèr es listes des despenes que cada casa auie de pagar pera estança deth bestiar ena montanha. Tòn encara sauve aqueres libretes a on rotaue aguesti sòs, casa per casa. Coma bròc d´exemple n´explique bèra ua, de despena:
· Arròs 100 vaques totaus ena montanha:
o Quantitat diària x dies....Jornau deth pastor
o Despenes dera sau
Era comission deth pòble hège es compdes e cada casa auie de pagar per cap de bestiar.

Hèr era huelha des hereishos, ceridèrs tàs oelhes e atau poder-les neurir en iuèrn. Es arrodissi (arrames) se sauvauen entà alugar eth huec.

Hèr lenha. Es vesins d´Arròs la hègen en bòsc..... Maugrat qu´ath long de tot er an aprofitaues quinsevolh moment entà hèr-ne, ei en octobre, abantes que campèsse era nhèu, quan se pujaue tara montanha e se'n hège en provision tà tot eth long iuèrn. Tamb era cavala e era destrau, tath bòsc. De prumèr hèr bigòrles de hai que se hègen a quèir tamb era destrau, dempús bracar-les en balhons tà poder-les cargar ena montura e tà casa. Aquiu acantierar-la tà que non se banhe. Shasclar-la (pèces de 1 mètre).
Amiar eth bestiar tà pèisher enes prats tant com eth temps ac permetie, ei a díder, enquiara prumèra nheuada

MÈS CAUSES

ECONOMIA DE CASA

Es sòs qu´entrauen en casa èren, sustot, producte dera venda des vedèths. Tanben venien ueus, porets, conilhs e lenha. Fita, era hemna de Tòn ac venie en Vielha. - "Atau – ce ditz- podia crompar un parelh d´espardenhes".
"Ath delà d´açò pògui còps anàuem tà jornau – hig Tòn- Jo jamès i auia anat, mès i auie òmes qu´anauen tà jornau tàs menes d´Arres o de Liat". " Se non i vas non t`apunten" en tot referir-se a que se non i anaues non portaues cap de sò entà casa. Es qu´anauen tara mena d´Arres arribauen a despiech des nheuades en sarrat d´Arres, ei a díder, qu'ère de besonh véncer toti es trebucs. Que i calie arribar. Aquíu demorauen tota era setmana.

ERA IGUALA

Entà gaudir deth servici deth veterinari calie pagar aguesta despena: ues 500 pessetes ar an. Tòn l´a vista tota era vida.
Tanben enes cases i auie ua auta despena similara, aguesta entà auer eth servici deth mètge, donc tamb aguest pagament, eth mètge ère obligat a vier entà casa en cas de malautia de bèth membre dera madeisha.

FIN FINAU

Plan segur qu´en aguest recuelh i manquen trabalhs, tradicions e experiéncies viscudes. Cadun des póbles a es sòns costums. Aciu respectam es rebrembes de Tòn e Maria que son istòria, era nòsta istòria dejà escrita tà que non se pèrder en revolum des tempsi actuaus.
Gràcies as dus pera vòsta solidaritat envèrs eth futrur. Auetz escrit era istòria tamb letres màgers.

***Bibliografia**: "Anàlisi de l´agricultura a la Val d´Aran". Roser Majoral i Moliné, Fransec Lopez i Palomaque. Generalitat de Catalunya.1983*